

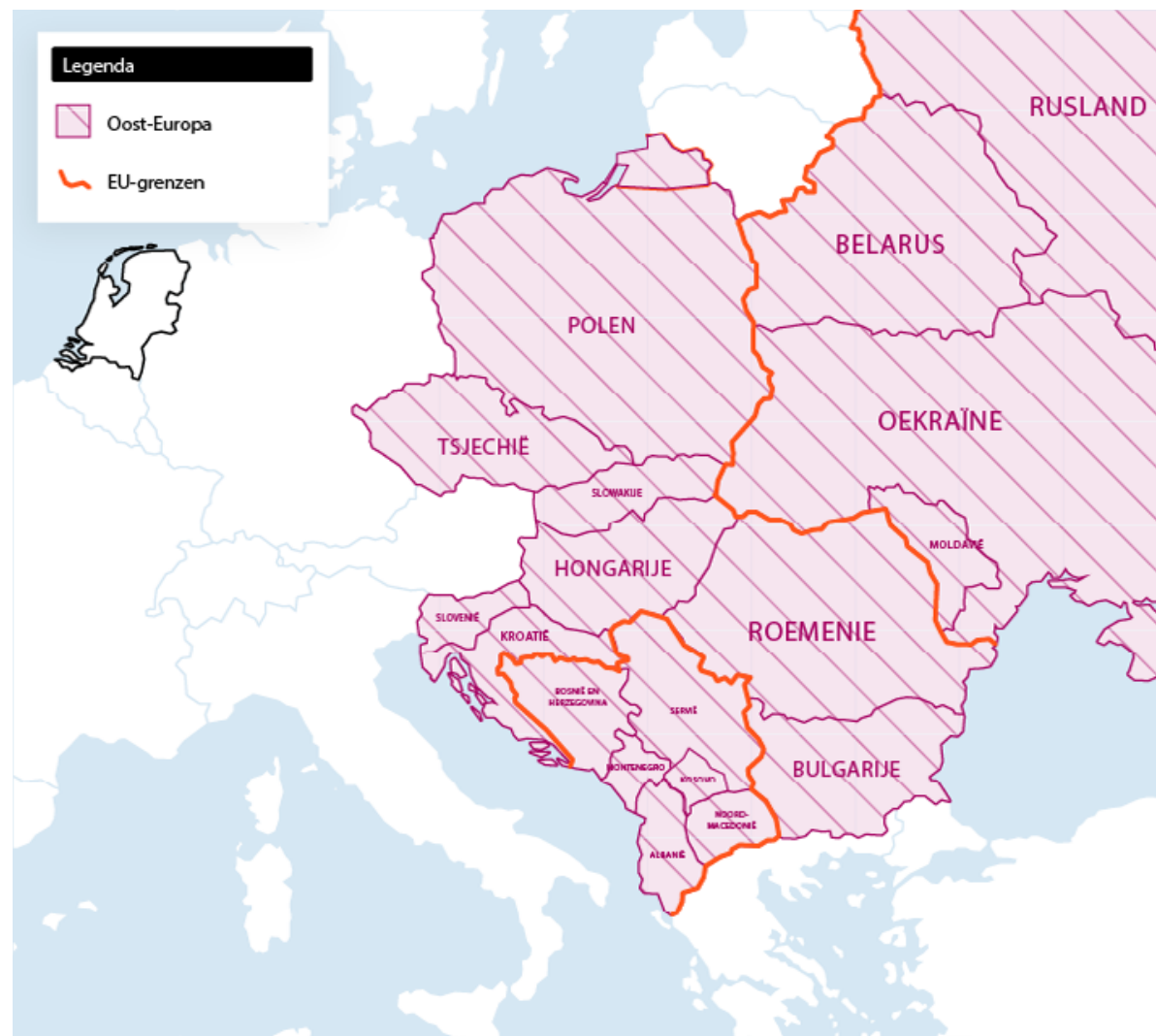

Oost-Europa

Transnationaal ondermijningsbeeld

Strategisch Kenniscentrum Georganiseerde Ondermijnende Criminaliteit
Vlissingen, 2024

Focuslanden van de Oost-Europa studie

Onze focus komt overeen met wat Global Initiative het gebied ‘Central and Eastern Europe’ noemt. Hieronder vallen de landen: Albanië, Belarus, Bosnië en Herzegovina, Bulgarije, Kroatië, Tsjechië, Hongarije, Kosovo¹, Moldavië, Montenegro, Noord Macedonië, Polen, Roemenië, Rusland, Servië, Slowakije, Slovenië, Oekraïne. Dit zijn onze ‘start-landen’. Bij het bespreken van illegale praktijken vanuit of naar deze landen, met een link met Nederland, komen natuurlijk ook andere landen in beeld, als transitlanden of anderszins. Deze zijn evenwel niet van tevoren afgebakend. Doel van het onderzoek is juist ook daar nader zicht op te krijgen.

¹ Alle referenties naar Kosovo in dit rapport zijn zonder oordeel over de status van dit gebied en moeten begrepen worden vanuit de context van resolutie 1244 (1999) van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties.

Inleiding

Voor u ligt de tweede transnationale SKC-studie over georganiseerde ondermijnende criminaliteit.¹ Deze studie richt zich op ernstige en georganiseerde transnationale criminaliteit tussen Oost-Europa en Nederland. In deze SKC-studie staat de vraag centraal hoe de ernstige en georganiseerde criminaliteit tussen Oost-Europa en Nederland zich heeft ontwikkeld gedurende de afgelopen dertig jaar.

Het Strategisch Kenniscentrum Georganiseerde Ondermijnende Criminaliteit, kortweg SKC, bestudeert en duidt trends en ontwikkelingen rond georganiseerde criminaliteit.² Het SKC levert onder andere studies naar transnationale georganiseerde criminaliteit binnen bepaalde geografische gebieden. Deze studies worden periodiek aangevuld met jaaroverzichten en themastudies.

De transnationale studie naar ernstige en georganiseerde criminaliteit biedt een overzicht van primair door onderzoekers verzamelde en gedeelde openbare kennis. Een dergelijk overzicht geeft een historisch, geografisch en criminologisch beeld van transnationale georganiseerde criminaliteit in een bepaald geografisch gebied.

De aanvullende jaaroverzichten presenteren actualisaties en opmerkelijke feiten (zoals een grote onderschepping op of vanuit een ‘nieuwe’ locatie) en afwijkingen op het algemene criminele beeld in een bepaald gebied, zoals nieuwe cijfers en met name opvallende veranderingen en ontwikkelingen rond de productie, handel, consumptie of status van illegale middelen, die mogelijk indicatief zijn voor nieuwe trends. In de nog te verschijnen themastudies worden

(potentiële) dreigingsthema’s onderworpen aan verdiepend onderzoek.

De verschillende SKC-producten dienen als algemene naslagwerken voor overheids- en handhavingsdiensten, naast andere geïnteresseerden. Zij bieden overzicht en inzicht ten behoeve van strategie, beleid, preventie en handhaving.

De Oost-Europa studie naar transnationale georganiseerde criminaliteit is met voorrang uitgevoerd op verzoek van de (vorige) minister van J&V. De achtergrond van dit verzoek lag in de oorlog die uitbrak tussen Rusland en Oekraïne. Tijdens en na de vorige Europese oorlog, in voormalig Joegoslavië, kwamen er allerlei oorlogswapens op de illegale en criminele markt terecht, ook in Nederland. De verwachting was dat dit ook zou gebeuren tijdens en vooral na de oorlog tussen Rusland en Oekraïne. Anno 2024 is duidelijk dat deze wapens nu al op de markt zijn, zoals wordt gemonitord door SKC-partner Global Initiative Against Transnational Organized Crime (GI-TOC, [2024](#)).

Leeswijzer

De SKC-studies naar transnationale georganiseerde criminaliteit is geordend in vier thema’s (of stromen):

- (1) de **goederen**stroom,
- (2) de betrokken **personen** in de uitvoering,
- (3) de **geld**stroom,
- (4) de **informatie**stroom.

Bovenstaande ordening is van belang voor het duiden van de ‘criminele bedrijfslogistiek’ van internationaal opererende criminele netwerken (zie ook Spapens, [2006](#)).

Rechts in de bovenhoek treft u het menu, waarmee tussen de verschillende thema's genavigeerd kan worden. Elk thema begint met een startpagina. Daarop zijn per deelonderwerp de belangrijke kenmerken en ontwikkelingen weergegeven. Voor uitgebreidere informatie op deze deelonderwerpen, klikt u op de bijbehorende navigatieknoppen.

¹ De [eerste transnationale SKC-studie](#) behandelde de trans-Atlantische georganiseerde criminaliteit, met een focus op cocaïnesmokkel in relatie tot Nederland (en Europa).

² Van ‘georganiseerde criminaliteit’ is sprake “wanneer groepen van personen die primair gericht zijn op illegaal gewin, systematisch misdaden plegen met ernstige gevolgen voor de samenleving en in staat zijn deze misdaden op betrekkelijk effectieve wijze af te schermen, in het bijzonder door de bereidheid te tonen fysiek geweld te gebruiken of personen door corruptie uit te schakelen” (Fijnaut e.a., [1996](#): 12–29).

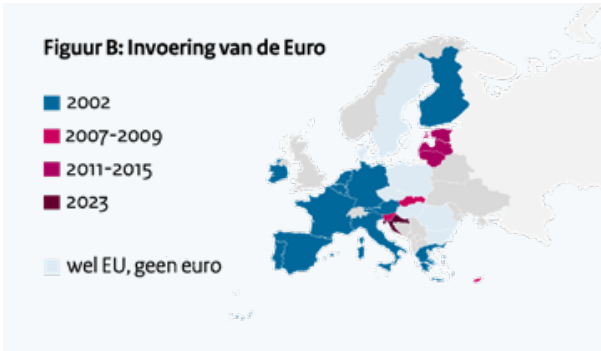
Ondermijningsbeeld

Oost-Europa

Reflectie

EU-uitbreiding oostwaarts

In drie decennia zijn Oost- en West-Europa steeds meer verbonden geraakt. Dit begon met de val van het IJzeren Gordijn in 1989, de Duitse hereniging in 1990 en de ondertekening van het Verdrag van Maastricht in 1992, de feitelijke oprichting van de EU. Daarna groeide de EU gestaag oostwaarts. Grote delen van Centraal- en Oost-Europa maken inmiddels deel uit van de EU (zie figuur A). Met dit groeiende EU-lidmaatschap breidde ook het Schengenakkoord zich uit in oostelijke richting: 25 van de 27 EU-landen maken inmiddels deel uit van het Schengengebied. Alleen Cyprus en Ierland doen er niet aan mee. Het leidde, ten behoeve van het vrije verkeer van mensen en goederen tussen Oost- en West-Europa, tot steeds minder grenscontroles en ook tot steeds meer landen die overgingen op invoering van de Euro (zie figuur B). Anno 2024 bestaat de Eurozone uit 20 landen; 20 van de 27 EU-lidstaten gebruiken de euro als officiële munt.

Tijdslijn invoering Euro (Rijksoverheid, 2024)

- 2002:** Invoering euro in 12 van de toenmalige 15 EU-lidstaten: Denemarken, Zweden en het Verenigd Koninkrijk (dat in 2020 uit de EU trad) deden en doen niet mee aan de euro.
- 2007-2009:** Slovenië (2007), Cyprus en Malta (2008), Slowakije (2009).
- 2011-2015:** Estland (2011), Letland (2014), Litouwen (2015).
- 2023:** Kroatië.

Figuur A: De Europese Unie

1993

Groeiend EU-lidmaatschap

- 1993:** In 1992 wordt in Maastricht het 'Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie' ondertekend, waarmee de EU vanaf 1993 begint te bestaan.
- 1995:** De EU groeit van twaalf naar vijftien lidstaten met de uitbreiding naar Noord-Europa (Finland en Zweden) en Centraal-Europa (Oostenrijk).

1999: Het Verdrag van Amsterdam vervangt het Verdrag van Maastricht, waarmee het oudere Akkoord van Schengen (uit de jaren tachtig) voor alle vijftien EU-lidstaten gaat gelden.

- 2004:** Met tien nieuwe lidstaten breidt de EU flink uit in oostelijke richting. Naast Malta en Cyprus betrof het acht nieuwe lidstaten uit Centraal- en Oost-Europa: Estland, Letland, Hongarije, Letland, Litouwen, Polen, Slovenië, Slowakije en Tsjechië.
- 2007:** Bulgarije en Roemenië worden EU-lid.
- 2013:** Kroatië treedt toe.
- 2020:** Het VK verlaat de EU, waardoor er sinds begin 2021 27 EU-lidstaten zijn.

Zichtbare stromen tussen oost en west: *werk en migratie*

De toegenomen banden tussen Oost- en West-Europa zijn het duidelijkst zichtbaar in de migratiestromen, die vooral legaal zijn, zoals arbeidsmigranten en seizoenmigranten uit Centraal- en Oost-Europa. Hun aantallen groeiden deze eeuw van enige tienduizenden in 2000 tot enkele honderdduizenden tegenwoordig. Aangetrokken door de aanzienlijk hogere inkomens- en welvaartsniveaus in West-Europa zoeken vooral jonge mensen uit Centraal- en Oost-Europa (en overigens ook uit Zuid-Europa) een betere toekomst in West-Europa.

Met een gemiddeld bruto binnenlands product (bbp) van zo'n 58.000 euro per jaar staat Nederland op de vierde plek van de 27 EU-landen gerangschikt naar bbp per hoofd van de bevolking. Nederland heeft daarmee een bbp dat anderhalf keer zo hoog is als het EU-gemiddelde (CBS 2024, 24 april). Economisch sterke landen zoals Nederland, met al decennia een lager geboortecijfer dan het vervangingsniveau (voor een stationaire bevolking) hebben relatief veel migranten uit Centraal- en Oost-Europa werken in bepaalde arbeidsintensieve beroepen, vooral in grote sectoren als de tuinbouw en de vleesverwerkende industrie.

Onzichtbare stromen tussen oost en west: *criminaliteit zonder grenzen*

Binnen deze context van grote (geo)politieke en economische veranderingen en toegenomen zichtbare, legale banden tussen Oost- en West-Europa, zijn ook de vooral onzichtbare, criminele banden tussen Oost- en West-Europa sterker geworden. Het wegvallen van grenzen en grenscontroles ten behoeve van het vrije verkeer van mensen, goederen en geld was goed voor de legale economie, maar bood ook kansen aan illegale ondernemers en georganiseerde misdaad. Niet alleen in de bovenwereld, maar ook in de onderwereld is er de afgelopen dertig jaar in Europa meer samenwerking ontstaan tussen partijen en personen uit West- en Oost-Europa.

In het kielzog van de legale migratie uit het economisch armere Centraal- en Oost-Europa kwam ook criminaliteit mee: mobiele zakkenrollers die onder andere festivals en feesten zouden afgaan, mobiel banditisme gericht op allerlei goederen, van parfums in drogisterijen tot landbouwvoertuigen op boerenbedrijven. Andersom is er criminaliteit die van west naar oost gaat, zoals Nederlanders die wietplantages initiëren in Oost-Europa, of hopen via Oost-Europa makkelijker te kunnen smokkelen,

zoals een poging in 2016 om ruim twee ton cocaïne te smokkelen via Constanta, de grootste haven van Roemenië aan de Zwarte Zee. Zoiets had men in Roemenië niet eerder gezien, het was de grootste onderschepping ooit (Transport online 1 juli 2016; Vermeulen e.a., 2018: 23).

Zo profiteren ook internationaal opererende criminele organisaties en samenwerkingsverbanden van de weggefallen grenzen en controles. Minder grenscontroles betekent meer criminele kansen voor allerlei illegale handel tussen oost- en west: drugs, wapens, tabak, namaakgoederen, en mensenhandel en mensensmokkel. Met name criminele netwerken uit de Balkan met grote diaspora's in Europa en daarbuiten (gestimuleerd door oorlog en conflict), wisten hun netwerken en illegale handelscapaciteit flink te vergroten, bijvoorbeeld door cocaïnelijnen op te zetten vanuit Zuid-Amerika (Colombia en Ecuador) naar Nederland (Rotterdam en Vlissingen) en België (Antwerpen) (zie bijvoorbeeld UNODC 2023: 132-133; GITOC mei 2024, Risk Bulletin #18). Een Servisch-Montenegrijns netwerk bleek betrokken te zijn bij een megasmokkelzaak van bijna 20 ton cocaïne in 2019, ter waarde van meer dan een miljard euro. De vracht ging vanuit Peru, via de VS, naar Rotterdam, maar werd in Philadelphia onderschept, de

grootste onderschepping ooit van de Amerikaanse kustwacht (Wall Street Journal, 24 juli 2019).

Een ander groot Balkannetwerk lijkt te bestaan rond de Bosnische Bredanaar Edin Gačanić, die door opsporingsdiensten wordt beschreven als hoofd van een Europees kartel. Eveneens groot, en inmiddels wellicht groter dan de Servische netwerken, lijken de Albanese netwerken te zijn, die in het Global Report on Cocaine van UNODC (2023) worden beschreven als de grote nieuwe spelers in Europa die sinds een tiental jaren op grote schaal cocaïne importen vanuit Zuid-Amerika, met name Ecuador, en daarbij gebruik maken van de Nederlandse havens en infrastructuur.

De Balkanregio en heel Oost-Europa vormen daarnaast zelf nieuwe drugsmarkten. Toenemende welvaart betekent op veel plekken in de wereld doorgaans ook toenemend gebruik van illegale drugs. Vanuit havens in West-Europa worden consumptiemarkten in Noord-, Centraal- en Oost-Europa bediend. In toenemende mate worden ook Zuidoost-Europa, zoals havens in de Middellandse Zee en ook Zwarte Zee, gebruikt om de Europese markt te bereiken (Scaturro en Kemp, 2022).

Conflicten, wapenhandel en criminaliteit

Voor Nederland en Europa betekent de ‘nexus’ tussen criminaliteit, corruptie en instabiliteit (oorlogen en conflicten) dat de bestrijding van misdaad, ook dichtbij huis, bemoeilijkt wordt. Dit is een belangrijk thema van aandacht gerelateerd aan Oost-Europa ([zie kaart p.2](#)). Criminaliteit en corruptie hebben in Oost-Europa grote negatieve gevolgen en kunnen instabiliteit verergeren. Andersom kan instabiliteit een voedingsbodem vormen voor corruptie en criminaliteit.

Als gevolg van de Joegoslavische oorlogen in de jaren negentig ontstonden er niet alleen legale en illegale migratiestromen, maar werden we ook geconfronteerd met een decennialang durend probleem van vuurwapens die vanuit de oorlog op de illegale markt beschikbaar kwamen. De ineensstorting van de Sovjet-Unie, Albanië en Joegoslavië heeft veel bijgedragen aan de illegale wapenhandel. Grote hoeveelheden vuurwapens en munitie werden in de Oost-Europese staten overtuillig. Een deel daarvan werd uit slecht bewaakte opslagplaatsen illegaal naar andere conflicthaarden geëxporteerd, maar ook criminelen en terroristen in West-Europa deden er hun voordeel mee. Met corruptie als belangrijke facilitator.

Als we recenter kijken naar de oorlog tussen Rusland en Oekraïne zien we veel parallellen. Als gevolg van de Joegoslavische oorlogen in de jaren negentig, én de recente oorlog in Oekraïne, is bijvoorbeeld sprake van verschillende Oost-Europese landen waar de illegale vuurwapenmarkt zogezegd ‘verzadigd’ is. Dat geldt voor de zogenaamde West Balkan Six landen (Albanië, Bosnië en Herzegovina, Kosovo, Noord-Macedonië, Montenegro en Servië), voor Kroatië en voor Oekraïne. Er is in deze landen zoveel ‘zwevend’ materieel, vuurwapens in

particulier bezit zonder registratie bijvoorbeeld, waardoor vraders en aanbieders elkaar in theorie prima kunnen vinden. Omvangschattingen zijn zeer controversieel, maar alleen al in de Balkan-regio zou het gaan om ca. 3,5 miljoen illegale vuurwapens die in omloop zouden (kunnen) zijn (GITOC [2020](#), Risk Bulletin #2; Small Arms Survey [2017](#)).

Sancties en handelsembargo’s leiden vaak tot de ontwikkeling van nieuwe smokkelmethodes en routes die ook in post conflictsituaties weer blijven bestaan en gebruikt worden voor tal van andere illegale goederen, zoals sigaretten en drugs. Het ontduiken van sancties en wapenembargo’s kent tal van verschijningsvormen waarbij landen, handelaren en of individuen betrokken kunnen zijn. Er zijn vele voorbeelden van schendingen van VN-wapenembargo’s waarbij voor landen soms geostrategische overwegingen een rol spelen ook al is dat in strijd met het internationaal recht (EMEA [2006](#), 23 mrt). Het zijn momenten waarop criminaliteit, corruptie en instabiliteit elkaar ontmoeten, in elkaar vervlochten raken en decennialang zorgen voor criminaliteitsproblemen zoals we ze zeker ook zien in de Oost-Europa Studie.

Grote organisaties met eigen criminele structuren zien we ook hier als dominante spelers. De Italiaanse Maffia, Albanees sprekende criminelen, de Servische en Russische maffiastructuren zijn daarvan voorbeelden. Corruptie en geweld zijn de draaiknoppen waaraan zij draaien, met fenomenen als vuurwapens, mensenhandel en drugs als verdienmodel. Deze criminele fenomenen worden op volgorde van maatschappelijke impact besproken in deze studie.

Staatsgestuurde criminaliteit, lagere persvrijheid en vrijheid van meningsuiting

Tot slot zijn er nog twee regiospecifieke elementen die benoemd moeten worden: staatsgestuurde criminaliteit en de lagere persvrijheid en vrijheid van meningsuiting ten opzichte van Nederland en andere delen van West-Europa.

Met betrekking tot de staatsgestuurde criminaliteit: waar men in West-Europa gewend is dat criminaliteit en criminele organisaties zo ver mogelijk wegblijven van overheidsdiensten, hoeft dit in bepaalde landen van Oost-Europa niet het geval te zijn. Het bekendste en duidelijkste voorbeeld is Rusland, waar bijvoorbeeld hackers samenwerken met overheidspartijen (U.S. Department of Defense, [2021](#)). Ook voor Servië geldt al sinds de vorige eeuw dat een deel van de criminaliteit staatsgestuurd kan worden genoemd, of waar er al lang hechte relaties bestaan statelijke partijen,

zoals geheime diensten, en criminele netwerken. Het is lang bekend dat in Servië bepaalde voetbalhooligans soms klussen opknappen voor politie of veiligheidsdiensten.

De beperkte persvrijheid en vrijheid van meningsuiting, in combinatie met de corruptie, betekent dat het voor onderzoeksjournalisten en wetenschappers moeilijker is om veilig onafhankelijk onderzoek te doen. In Slowakije en op Malta zijn bekende onderzoeksjournalisten vermoord, wat in die landen tot veel ophef leidde. Ook in diverse andere landen in de regio is het moeilijk en potentieel gevaarlijk om onderzoek te doen naar bijvoorbeeld corruptie, drugshandel en witwassen. Deze context maakt het des te belangrijker te waarderen wat onderzoekers en onderzoeksjournalisten aan dragen als aan deze regio gelieerde vraagstukken.

Aan Oost-Europa gelieerde georganiseerde misdaad (steeds meer) als dreiging voor Nederland

Vanaf 1998 verschenen er vier (politie)rapporten over “de dreiging van georganiseerde misdaad gelieerd aan Oost-Europa”. In 2001 stelde het Kernteam Noord-Oost Nederland vast dat er “bijstelling nodig was van het bestaande beeld”. Doordat de oorlogen in voormalig Joegoslavië voorbij waren en democratische veranderingen waren begonnen (rond 2001), waren er veranderingen te zien in de aan Oost-Europa gelinkte georganiseerde misdaad. In tegenstelling tot eerdere jaren zag de Nederlandse Politie nu wél ontwikkelingen die zij voor Nederland als “ernstig” typeerden (KT NON, [2001](#): 116).

Het witwassen van Russisch vluchtkapitaal werd toen (in 2001) als grootste dreiging voor Nederland genoemd: honderden miljoenen euro's zouden in Nederland worden witgewassen. Ook sigarettensmokkel en mensenhandel werden als ‘grote problemen’ benoemd, en diefstallen in georganiseerd verband als ‘waarschijnlijk het meeste impactvol voor het veiligheidsgevoel van Nederlanders’. Geweld, mensensmokkel, corruptie, en handel in verdovende middelen kwamen ook voor gelieerd aan Oost-Europa, maar werden als minder bedreigend voor Nederland ervaren; al werd de drugshandel wel als groeimarkt benoemd (KT NON, [2001](#))

Ruim twintig jaar later is de aandacht in veel (vooral internationale) publicaties primair gericht op drugs, met name cocaïnesmokkel. Daarbij ligt de focus in de Oost-Europese corridor vooral op de zogenoemde West Balkan Six landen (WB6): Albanië, Bosnië-Herzegovina, Kosovo, Noord-Macedonië, Montenegro en Servië.

Na 2004 zijn in Nederland geen vergelijkbare (openbare, overzichts-)studies, zoals die van het Kernteam, verschenen. Dit transnationale ondermijningsbeeld is een nieuwe overzichtsstudie naar de aan Oost-Europa gelinkte georganiseerde misdaad én met een link naar Nederland.

Uit deze studie blijkt dat de aan Oost-Europa gelieerde georganiseerde misdaad (steeds meer) een dreiging vormt voor Nederland. Criminaliteitsthema's die toen (in 2001) werden getypeerd als dreiging, vormen hedendaags (in 2024) nog steeds een dreiging voor Nederland. Andere criminaliteitsthema's – zoals geweld, mensensmokkel, corruptie en handel in verdovende middelen – werden destijds als ‘minder bedreigend’ voor Nederland ervaren, maar zijn de afgelopen decennia uitgegroeid tot dreiging voor Nederland.

Eerdere Oost-Europa analyses vanuit het perspectief van Nederland

Vanaf 1998 verschenen er vier rapporten die erg relevant zijn voor een eerste indicatie van waar Nederland twintig jaar geleden stond wat betreft “de dreiging van georganiseerde misdaad gelieerd aan Oost-Europa”:

- In 1999 verscheen het rapport 'Oost-Europese georganiseerde misdaad: een bedreiging voor Nederland?', het resultaat van het in 1998 afgesloten Project Oost-Europa.' Deze studie beschreef de achtergronden van de Oost-Europese georganiseerde criminaliteit en zijn aanwezigheid in het Koninkrijk en enkele West-Europese steden.
- In 2000 volgde de 'Criminaliteitsbeeldanalyse 1999 Oost-Europa'. Met de criminaliteitsbeeldanalyse (CBA) werd een nieuwe weg ingeslagen. In het kader van de instelling, formeel op 1 januari 2000, van de Kernteams is gekozen voor onderzoek dat primair op opsporing is gericht.
- In 2001 verscheen de 'CBA 2000-2001 Oost-Europa', een actualisatie van de voorgaande. Met als doelen: 1) "het up-to-date houden en verdiepen van verworven inzicht in aard en omvang in Nederland van aan Oost-Europa gerelateerde criminele netwerken." en 2) "het faciliteren van de besluitvorming met betrekking tot de opsporing." (KT NON, 2001: 6)
- In 2004 verscheen het uitgebreide rapport 'Misdad zonder grenzen. Criminaliteitsbeeld Oost-Europa 2002-2003, van de dienst Regionale Recherche samen met het IPIT (universiteit Twente).

Er was in die jaren in algemene zin veel aandacht in Nederland (en elders) voor het doorgronden van de ‘aftermath’ van de koude oorlog (1945-1991), het uiteenvallen van de Sovjet-Unie, ook (dus) op het vlak van hoe het mogelijk kon doorwerken op het terrein van de (georganiseerde) misdaad. Vergelijkbare (openbare, overzichts-) studies zoals die van het Kernteam en de DRR/IPIT zijn er daarna (na 2004) niet meer verschenen in Nederland. Wel verschenen er uiteraard vele studies op deelonderwerpen of -gebieden die relevant zijn.

1 Illegale en legale goederenstromen

Kenmerken en veranderingen in het criminele klimaat van Oost-Europa

Illegale handel en de rol van conflict →

De oorlog op de Balkan heeft kansen gegeven aan de georganiseerde misdaad. Criminaliteit kan een overlevingsstrategie zijn voor regimes en oorlog biedt gelegenheid tot criminaliteit.

Vuurwapens →

Illegale vuurwapens in Nederland zijn nog steeds meestal afkomstig uit Centraal- of Oost-Europa.

Mensensmokkel en mensenhandel →

Conflict en instabiliteit hebben kansen geboden voor mensensmokkel en mensenhandel in Centraal- en Oost-Europa, met name op de Westelijke Balkan.

Drugs →

Naast een oudere illegale handelsstroom van heroïne van Oost- naar West-Europa, is er een nog lucratievere stroom ontstaan van cocaïne van West-Europa (onder andere via Nederland) naar Centraal- en Oost-Europa.

De meeste namaak- en nepgoederen in Europa komen uit Azië. Deze illegale goederen zijn vooral bestemd voor West-Europa. Zij komen op de Europese markt via de zuidflank en vooral via de oostflank, Oost-Europa.

Rondtrekkende bendes die vermogensdelicten plegen (mobiel banditisme) werden de afgelopen decennia regelmatig naar voren gebracht als gerelateerd aan Oost-Europa, én met impact op (ook) Nederland.

Net als in West-Europa worden ook in Centraal- en Oost-Europa havens en infrastructuur gebruikt voor illegale activiteiten. Legale stromen worden gebruikt om illegale stromen te verhullen.

In Oost- en Centraal Europa zijn zowel daders als slachtoffers te vinden van cybercrime en gedigitaliseerde criminaliteit. Aan de daderkant wordt soms samengewerkt met statelijke actoren, zoals bij cyberspionage, zeker in de context van oorlog en conflict.

Namaak- en vervalste goederen →

Mobiel banditisme →

Legale goederenstromen →

Cyber- en gedigitaliseerde criminaliteit →

1.1 Illegale handel en de rol van conflict

1.1.1 West Balkan Six (WB6)

In de WB6-landen was na de oorlog in Joegoslavië de kans op een grootschalig conflict weliswaar verminderd, maar tegelijkertijd was het gebied extreem kwetsbaar geworden voor een groei van georganiseerde misdaad. De strategische geografische ligging van de WB6, het zwakke bestuur, de penibele economische situatie en poreuze grenzen boden criminele kansen voor verschillende georganiseerde misdaadnetwerken (Djordjevic en Dobovsek, [2020](#): 808). De WB6-landen dienden als brug tussen Afghanistan, 's werelds grootste opiumproducent, en Centraal-Europa, 's werelds grootste heroïne markt (UNODC [2015](#)), waren onderdeel van één van de belangrijkste irreguliere migratieroutes, de

Westelijke Balkanroute, vanuit het Midden-Oosten en Noord-Afrika naar Europa, én de voornaamste bron van vuurwapens en vuurwapensmokkel naar de EU (Djordjevic en Dobovsek, [2020](#): 807-808).

Het leidde tot criminele netwerken die de afgelopen twee decennia vooral veel geld zijn gaan verdienen met de smokkel van drugs en migranten, waarbij handel in vuurwapens en witwassen belangrijke faciliterende nevenactiviteiten werden, en men in meer algemene zin expertise opbouwde in goederensmokkel. (Djordjevic en Dobovsek, [2020](#)).

Erfenis van conflicten

Terwijl sommige landen van de Westelijke Balkan, zoals Bosnië-Herzegovina en Kosovo, zich nog steeds in een post-conflict fase bevinden, bereikten andere landen zoals Albanië, Servië, Montenegro en Noord-Macedonië sneller relatieve stabiliteit (Kemp, [2017](#)). De gebeurtenissen in het Balkan-gebied waren hoe dan ook zeer impactvol op vele fronten: de oorlog in Bosnië-Herzegovina (vanaf 1992), de onlusten onder de burgerbevolking in Albanië (vanaf 1997), het NAVO-bombardement in Servië en Montenegro (in 1999) als reactie van de internationale gemeenschap op het Kosovo-conflict, de gevechten in Noord-Macedonië (in 2002). Het zorgde voor een bulk aan vuurwapens, explosieven en munitie in de regio, overgebleven

uit de verschillende conflicten, en een voedingsbodem voor georganiseerde misdaad. Zo was smokkel tijdens de oorlog in voormalig Joegoslavië voor veel mensen een overlevingsstrategie, bijvoorbeeld voor diegenen die leden onder het beleg van Sarajevo en basisvoorraden nodig hadden, maar ook voor de verdedigers van de stad die wapens en munitie nodig hadden (Kemp, [2017](#): 3). En terwijl criminelen hun kansen pakten om zich te verrijken, werd georganiseerde misdaad ook een belangrijk onderdeel van de overlevingsstrategie voor regimes die het hoofd moesten bieden aan sancties (Kemp, [2017](#): 3).

1.1.2 Russian-Based Organised Crime (RBOC)

Met de annexatie van de Krim in 2014 en het daaropvolgende conflict in de Donbas-regio begon de Russische onderwereld, in de Engelstalige literatuur vaak RBOC genoemd, een nieuwe vorm aan te nemen (Galeotti, 2023: 4, 9, 40). De Oekraïense en Russische criminele groepen groeiden los van elkaar en dit had, aldus Rusland-Expert Mark Galeotti van Global Initiative, een aanzienlijk negatief effect op hun dominantie in de transnationale drugsstromen. Tegelijkertijd vond er ook een opwaartse beweging plaats. De sancties zorgden er namelijk voor dat andere bendes zich juist snel konden verrijken en opwerken. De invasie van Oekraïne in 2022 bracht die veranderingen in een stroomversnelling. Nieuwe smokkelmarkten dienden zich aan: de handel in luxegoederen voor de rijken en het regelen van kritieke militaire goederen; vooral voor bendes die routes door Belarus, Armenië en Centraal-Azië konden exploiteren en controleren. Het zette de bestaande verhoudingen binnen de Russische onderwereld onder druk (inclusief de relaties die zij internationaal onderhielden), net als het vermogen en de wil van de staat om deze te bestrijden (Galeotti, 2023: 4).

Zelfs als de oorlog eindigt, zullen er voor Rusland vrijwel zeker vormen van sancties of van handels- en investeringscontrole van kracht blijven. Ook op het vlak van de georganiseerde misdaad zal dit nog lang doorwerken. Voor het Kremlin zal het, aldus Galeotti, bijvoorbeeld "moeilijk zijn om te voorkomen dat de grote aantallen getraumatiseerde, verarmde en gedesillusioneerde veteranen af zullen glijden naar georganiseerde en ongeorganiseerde misdaad" (Galeotti, 2023: 4). Ook kan de status van pariastaat, en de zoektocht naar alternatieve manieren om als staat aan geld en middelen te komen, leiden tot een verandering van de wijze waarop de staat zich verhoudt tot 'de onderwereld'. Galeotti waarschuwt in dat kader voor "een veel meer gerichte en meer geïnstitutionaliseerde relatie, waardoor nieuwe gevaren ontstaan voor de buurlanden en de wereldorde als geheel." (Galeotti, 2023: 4)

Belangrijkste RBOC-smokkelroutes in Europa (situatieschets 2017)

Deze kaart geeft de situatie weer in 2017. De oorlog in Oekraïne heeft geleid tot nieuwe smokkelroutes.

Bron: ECFR.eu, Galeotti (2017)

1.2 Vuurwapens

In de nu volgende hoofdstukken zoomen we in op enkele deelthema’s van zorg, die gelieerd zijn aan het gebied ‘Oost-Europa’, en met een doorklank (ook) in Nederland.

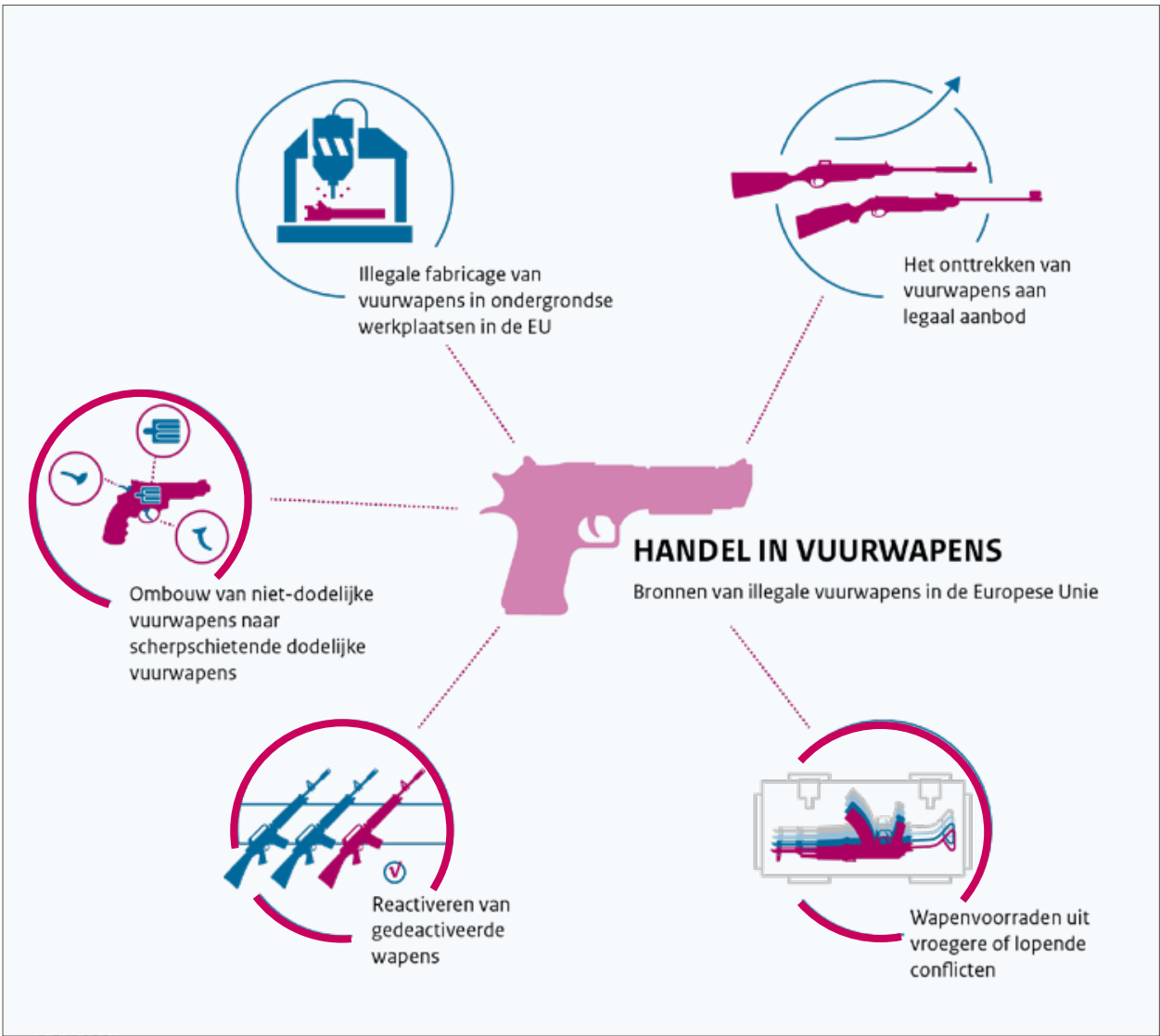
Allereerst: de illegale handel van vuurwapens naar Nederland. Hierbij is de link met Oost-Europa zeer sterk. De illegale vuurwapens die wij hier in Nederland in beslag nemen, komen voor een belangrijk deel uit Oost-Europa. Dat is wat we zien, hier “op straat”. Het is een simpel vraag- en aanbod-verhaal: hier lastig te krijgen en kostbaar, in Oost-Europese landen ruim voorradig, makkelijk te verkrijgen en goedkoop (Stanković, 2022: 37; Duquet en Vanden Auweele, 2021). Connecties tussen Nederlandse en Oost-Europese criminelen doen de rest. Dat is al decennialang het beeld, maar wel met veranderingen in de aard. Een belangrijke eerste wijziging vond plaats vanaf ongeveer 2.000, toen in tien jaar tijd de automatische vuurwapens uit Oost-Europa in ons land populairder werden dan de Amerikaanse automatische vuurwapens, die eerder nog het vaakst onder criminelen werden aangetroffen (Boerman en Bruinsma, 2012).

Vanaf circa 2010 nam ook het aandeel andere vuurwapens dat vanuit of via Oost-Europa kwam toe, en wordt in Nederland vooral een mix gezien van:

- wapens uit voormalig Joegoslavië,
- slecht gedeactiveerde wapens uit Slowakije en
- ombouw-gaswapens vanuit Turkije en Italië.

We zullen deze verderop in het hoofdstuk bespreken. Slechts een klein deel lijkt via Nederland door naar Engeland en België te gaan, het meeste blijft in Nederland (Duquet en Vanden Auweele, 2021).

Een voorstelbaar scenario voor de komende jaren, het werd eerder al genoemd, is dat er een derde fase komt van smokkel van mogelijk nog meer en nog zwaardere vuurwapens vanuit Oost-Europa naar Nederland. Met de oorlog in Oekraïne is er nabij in ieder geval een enorme voorraad van militair kaliber vuurwapens aanwezig en nog steeds in opbouw. Een paar maanden na de Russische invasie, toen het Westen massaal wapentuig naar Oekraïne stuurde, waarschuwde Europol voor het in verkeerde handen vallen van vooral vuurwapens, explosieven en munitie:

Bron: Europol SOCTA (2021: 57)

“(.) de onstuimige groei van vuurwapens en explosieven in Oekraïne zou kunnen leiden tot een toename van de handel in vuurwapens en munitie naar de EU via gevestigde smokkelroutes of onlineplatforms. Deze dreiging zou zelfs nog groter kunnen zijn als het conflict eenmaal voorbij is.” (Europol, 22 juli 2022).

De vraag is niet of dit gaat gebeuren, maar hoe, en of we daar als Nederland voldoende grip op hebben.

1.2.1 Vuurwapens uit voormalig Joegoslavië

De WB6 landen worden algemeen beschouwd als belangrijkste bron- en transit landen voor vuurwapensmokkel niet alleen richting Nederland, maar ook richting vele andere landen in Europa. In deze regio zijn volgens de Small Arms Survey naar schatting circa 4 miljoen illegale vuurwapens in omloop. Elke schatting is controversieel, maar dat de wapenmarkt in deze regio verzadigd is, staat vast (Duquet en Vanden Auweele, 2021). Dit komt onder andere door de oorlogen in de jaren negentig en het feit dat Joegoslavië een grote fabrikant van militaire goederen was (Stanković, 2022). Hoewel een deel van die wapens van toen werd verzameld en vernietigd, kwamen er ook zeer veel van deze vuurwapens op de zwarte markt in de Westelijke Balkan terecht. Vanwege de lange levenscyclus bleven ze vervolgens tot lang na het conflict in deze gebieden circuleren (Stanković, 2022).

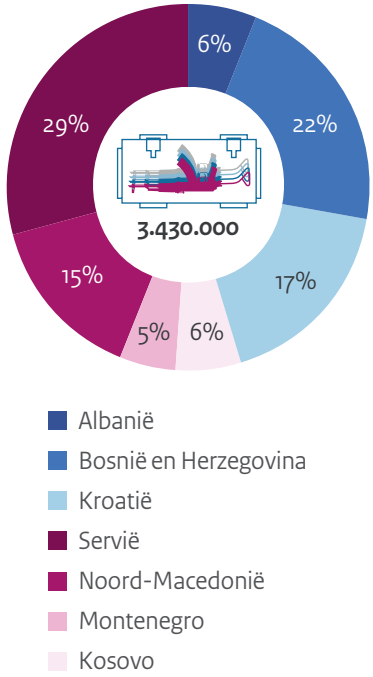
Hoewel in de media regelmatig het beeld wordt geschetst dat het deze oude ‘rest-wapens’ zijn die onze kant uitkomen, is dat niet het hele verhaal. Sterker nog, in het jaar 2002 werd zelfs vastgesteld, dat de illegale handvuurwapens afkomstig uit

Oost-Europa die in Nederland in beslag werden genomen, vrijwel altijd ongebruikt, dat wil zeggen fabrieksnieuw of omgebouwd waren. Verreweg het grootste deel daarvan was toen afkomstig uit Kroatië (enkele honderden vuurwapens per jaar) en Tsjechië (omstreeks 100 stuks per jaar), waarbij corruptie een rol speelde en ondernemers kansen paktten in tijden van geringe controles (zie ook het kader op de pagina hiernaast). Vuurwapens die afkomstig waren uit surplusvoorraden speelden toen in relatie tot Nederland geen rol van betekenis, zo werd vastgesteld. Deze zouden in de jaren negentig voornamelijk hun weg naar grootschalige conflicten hebben gevonden, onder meer op de Balkan en in Afrika.” (Spapens en Bruinsma, 2002).

Op dit moment is in de Balkanregio sprake van een zwarte markt met een mix van vuurwapentypen. Naast de wapens uit het verleden, circuleren onder criminelen en paramilitaire groepen in de westelijke Balkan momenteel ook nieuwe vuurwapens die zijn geproduceerd in landen als Servië en Bosnië en Herzegovina (Katić en Jevtović 2023). Het heeft ervoor gezorgd dat de regio een plaats van her-

komst en ook een doorvoercentrum is geworden voor allerlei soorten wapens die naar West-Europa worden gesmokkeld. En dat is niet zonder gevolgen. Bij de aanslagen in Parijs bijvoorbeeld hebben de terroristen oude Joegoslavische vuurwapens gebruikt die uit de Balkanoorlogen kwamen (Duquet 2016). En bij de terroristische aanslag in Wenen in 2020 zijn wapens gebruikt die gefabriceerd waren in de Zastava fabriek in Servië (Tatkovina, 3 november 2020).

Geschatte hoeveelheid illegale wapens in de Westelijke Balkan + Kroatië

Bron: Small Arms Survey (2017)

3700 Kroatische HS-pistolen in illegaal circuit

In 1998 en 1999 waren 3700 Kroatische HS-pistolen het illegale circuit in gelekt. Op papier waren ze verkocht aan bedrijven op de Maagdeneilanden. In werkelijkheid kwamen ze daar nooit aan, maar werden in meerdere Europese landen, waaronder Nederland, in het illegale circuit terug gevonden. Corruptie van Kroatische overheidsfunctionarissen zou hier een belangrijke rol bij hebben gespeeld. Dat veranderde tussen 2001 en 2010. Het aantal in beslag genomen HS-pistolen uit Kroatië liet een substantiële daling zien (Boerman en Bruinsma, 2012).

1.2.2 Reactiveren van gedeactiveerde wapens

Onderzoek naar de herkomst van de vuurwapens die werden gebruikt bij Parijse terreuraanslagen in [2015](#), en ook bijzondere wapenvondsten in Nederland, legden nog een ander Oost-Europa gerelateerd probleem bloot.

Lange tijd kon iedereen boven de 18 jaar eenvoudig een onklaar gemaakt (gedeactiveerd) vuurwapen kopen in Slowakije. Een vergunning was niet nodig, slechts een ID. De wapens konden echter met een simpele ombouwactie weer tot scherp schietend worden gemaakt. Zelfs de zwaarste machinegeweren waren op deze manier beschikbaar (Seymat, 2015). Ook de dader van de aanslag in de supermarkt in Parijs was bewapend met aanvalsgeweren en pistolen, die op deze manier waren gekocht voor slechts € 300,- per stuk. Volgens een specialist vergt het weinig kennis om in Slowakije onklaar gemaakte vuurwapens te reactiveren: “{Het enige dat je nodig hebt, is} een grote hamer, je slaat erop en de pinnen vliegen eruit” (Duquet en Van den Auweele, 2021).

Na forse kritiek op deze eenvoudige beschikbaarheid van zware wapens, werd de EU Firearms Directive aangepast (Directive 91/477/EEC, European

Union, [1991](#)). Reactiveren mocht niet meer zo makkelijk zijn: eenmaal een scherp wapen dan administratief altijd een scherp vuurwapen. Helaas was het kwaad grotendeels al geschied. Veel (automatische) vuurwapens die op deze manier op de illegale markt terecht zijn gekomen, zijn nog altijd niet getraceerd (Florquin en King, [2018](#); Duquet en Vanden Auweele, [2021](#)).

Ook gaat het deactiveren, ondanks de nieuwe richtlijnen, gewoon door: “Europol beschouwt het reactiveren van vuurwapens nog steeds als een belangrijke drijvende kracht achter de illegale vuurwapenhandel. Er wordt aangenomen dat onjuist gedeactiveerde vuurwapens op grote schaal verkrijgbaar zijn in landen als Frankrijk, Tsjechië en Spanje, waar ze tegen lage kosten worden aangeschaft. Er zijn aanwijzingen dat deze vuurwapens Spanje worden binnengebracht of daar hun oorsprong vinden, waar ze in clandestiene werkplaatsen worden gereactiveerd.” (Duquet en Vanden Auweele, [2021](#)).

Voorbeeld: 'Operation Portu' vuurwapendepot in Spanje

1.2.3 Ombouw-gaswapens vanuit Turkije en Italië

De afgelopen tien jaar veranderde de dynamiek van de illegale vuurwapenmarkt in en via Oost-Europa. Naast de handel in vuurwapens die als scherp schietend de fabriek uitkomen, werden er in toenemende mate ook veel (omgebouwde) gas- en alarmpistolen aangetroffen. Deze worden legaal aangeschaft in vooral Turkije en Italië en onder andere via de Westelijke Balkan Europa in gebracht. Vooral in Kosovo worden ze in grote getalen aangetroffen (Duquet en Vanden Auweele, [2021](#)).

Waar de Europese vuurwapenhandel traditioneel gekenmerkt wordt door 'mierenhandel' (illegale handel in kleine hoeveelheden), worden deze wapens in bulk verplaatst. De aanschaf van gas- en alarmpistolen is eenvoudig, weinig risicovol en goedkoop. Na wat technische aanpassingen zijn ze ook met 'echte' kogels te gebruiken. Op de criminele markt worden ze voor soms wel het tienvoudige van de oorspronkelijke prijs aangeboden. De ombouw naar scherp schietende vuurwapens vindt pas plaats dichtbij de afnemers. In omgebouwde staat komen ze vooral terecht in Noord- en West-Europese landen, waaronder ook Nederland (Duquet en Vanden Auweele, [2021](#): 186).

Populair onder jongeren

De om te bouwen gas- en alarmpistolen zijn niet alleen populair onder criminele grootkopers, maar ook onder jeugdige criminelen in Nederland. Via platforms als Telegram en Snapchat zijn deze vuurwapens eenvoudig aan te schaffen. De advocaat van twee jongens van 17 en 18 jaar die in Nederland werden veroordeeld voor het ombouwen en verkopen van alarmpistolen vertelt aan RTL nieuws (18 februari [2021](#)): 'Het is zo makkelijk. Je koopt in Tsjechië wat van die rotzooi, gaat wat boren en vervolgens kun je er echte kogels mee afschieten' {Bij de jeugd} 'is er een soort onderlinge trots als het ze lukt een alarmpistool om te bouwen. Ze hebben allemaal het gevoel dat het wel meevalt met die dingen...' In 2022 vertelt het hoofd van de DLR dat 40% van alle wapens die de politie in beslag neemt, omgebouwde wapens zijn (politie, 25 januari [2022](#)). In 2019 werden er 1473 in beslaggenomen, in 2020 groeide dat aantal naar 1885 (RTL nieuws, 18 februari [2021](#)).

Bijna alles begint legaal

Volgens de Small Arms Survey waren er in 2017 wereldwijd meer dan een miljard vuurwapens in omloop, waarvan naar schatting 857 miljoen (85%) in civiele handen waren (de meeste in VS). De meeste wapens werden ooit legaal geproduceerd, maar zijn in later stadium op verschillende manieren illegaal geworden (Krause 2000: vi). Bezorgdheid over vuurwapens concentreert zich dan ook niet zozeer rond de vraag of een wapen legaal of illegaal is (die scheidslijn is in de praktijk zeer poreus), maar rond de gevolgen op de veiligheid van landen, gemeenschappen en individuen.

Geen zichtbaar grotere rol van andere ‘illegale zelfbouwers’

Slechts een klein deel van de illegale vuurwapens die in Nederland worden aangetroffen is nooit legaal geweest (zelfs niet als gas/alarmwapen), omdat het wapen in zijn geheel illegaal werd vervaardigd.¹ Op het vlak van illegale fabricage lijkt de rol van Oost-Europese criminelen (richting Nederland), in tegenstelling tot de hiervoor genoemde ontwikkelingen, kleiner geworden. Wel zijn er internationale ontwikkelingen die om waakzaamheid vragen. Bij deze wapens kan onderscheid worden gemaakt tussen:

- 1. zelfgemaakte vuurwapens (vaak verborgen of vermomde vuurwapens, denk aan pennen waarmee een kogel kan worden verschoten),
- 2. merkreplica's en
- 3. wapens die zijn samengesteld uit los aangeschafte onderdelen van vuurwapens.

Ad 1) Zelfgemaakte vuurwapens

De in Nederland aangetroffen zelfgemaakte vuurwapens lijken grotendeels het resultaat van 'huisnijverheid' in het buitenland, met soms aanwijzingen van wat professionelere illegale werkplaatsen. Jaarlijks worden er enkele tientallen in Nederland aangetroffen bij doorzoeken en andere wapenvondsten. Met de doorontwikkeling van 3D-print technologie is het maken van een 3D-alternatief – ook wel ‘ghost guns’ genoemd - voor steeds meer mensen een toegankelijke optie (Schaufelbuhl e.a., 2024). Dit is een concrete dreiging, waar de Nationale Politie in 2022 actief de aandacht voor heeft gevraagd, mede naar aanleiding van het aantreffen van enkele grootschaligere productielocaties. In de tweede helft van 2021 werden er veertien 3D geprinte vuurwapens in Nederland in beslag genomen. Schietincidenten met deze wapens zijn er gelukkig nog niet geweest, maar de politie vreest voor waar dit naartoe gaat

¹ In 2012 schatten Boerman en Bruinsma het aandeel op ca. 5%.

(Blauw 2022-03: 16-19). Ook in andere landen zijn 3D-geprinte vuurwapens aangetroffen, bij terroristische aanslagen, zoals bij de aanslag op een synagoge in Halle (Duitsland)² en zijn er connecties gezien met extreemrechtse personen.³ Vanuit die laatste invalshoek hebben de 3D-vuurwapenontwikkelingen ook de aandacht van de NCTV.⁴ Linken met Oost-Europa, als mogelijke productieplaats (ook) voor Nederlandse afnemers bijvoorbeeld, zijn niet (publiek) bekend, maar zijn ook weinig waarschijnlijk in de zin dat het voordeel van deze wapentypen juist is dat je ze ‘on demand’ en dichtbij huis (dus zonder risicovol vervoer) kunt maken.

Kijktip!
'Fenomeenonderzoek 3D-geprinte vuurwapens'
Politie Eenheid Landelijke Expertise en Operaties
(23 mei 2022), Youtube.

Meer informatie:
Defensiekrant (2022-02),
'Opmars zelfgemaakte 3D-wapens'

² Politie.nl (2022)
³ International Conference on 3D Printed Firearms, 25 mei 2025.
⁴ Informatie Portefeuille vuurwapens Nationale Politie.

Ad 2) Merkreplica's
Wat betreft de merkreplica's kennen we wel een Oost-Europees voorbeeld. Deze werd een tijd geleden ontdekt, maar ijlt nog steeds na op de Nederlandse criminele markt (en ook elders in Europa). Sinds 2012 werd in de Nederlandse onderwereld namelijk de R9 Arms Corp. U.S.A aangetroffen; een merkreplica hoogstwaarschijnlijk gebouwd in een kleine illegale fabriek in Kroatië. Dit land kent een lange traditie van merkvervalsing. Tijdens de oorlog op de Balkan in de jaren negentig produceerden Kroatische fabrikanten verschillende merken die de echte imiteerden, waaronder bijvoorbeeld ook de Uzi en Smith & Wesson, die eveneens in de Nederlandse criminele onderwereld werden aangetroffen. Mogelijk is de nep-branding bedoeld om het wapen aantrekkelijker te maken voor kopers. Tot begin 2014 werden de namaak R9 Arms machinepistolen alleen in Nederland aangetroffen; sindsdien zijn er ook inbeslagnames geweest in Duitsland, België, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk.⁵

Marengo: Liquidatie Scekic met waarschijnlijk R9 Arms

⁵ Zo blijkt uit politiedata voor het Nationaal Dreigingsbeeld 2017.

Ad 3) Samengesteld uit los aangeschafte onderdelen
Een voorbeeld van uit losse onderdelen opgebouwde vuurwapens zijn de opgebouwde Glock-pistolen. In 2014 werd in Nederland één zo'n Glock-pistool in beslag genomen en in de eerste helft van 2015 nog eens 30. De kasten waren via internet in Oostenrijk gekocht (waarvoor geen vergunning/licentie is vereist), terwijl aanvullende onderdelen legaal in de Verenigde Staten werden verkregen. De onderdelen werden vervolgens samengevoegd tot een vuurwapen. Ook 3D-print technieken worden wel gebruikt om onderdelen

te maken. Hoewel Amerikaanse vuurwapenhandelaars geen onderdelen meer naar internationale adressen mogen sturen, zijn hier allerlei creatieve oplossingen voor bedacht, zoals verzenden onder een andere naam, via vrienden in de VS of door gebruik te maken van koeriersdiensten (Bruinsma en Spapens, 2018). Omdat de inkoop van onderdelen via internet gaat, kunnen tussenaanbieders in principe overal zitten. (Bruinsma en Spapens, 2018).

1.2.4 Vuurwapens vanuit Oekraïne

Oekraïne was al een wapen-hotspot nog voor de oorlog tussen Rusland en Oekraïne. Het gewapend conflict in de Donbas-regio en de aanhoudende vijandigheden hadden de toch al zwakke controle van de staat over vuurwapens duidelijk verergerd en de illegale wapenstromen in het land versneld (Buscemi e.a., 2018). Voor 2018 kwam de Small Arms Survey bijvoorbeeld al uit op minstens 2-3 miljoen ongeregistreerde vuurwapens; andere schattingen in 2017 kwamen uit op zelfs 5 miljoen illegale vuur-

wapens (Buscemi e.a., 2018)⁶. De recente wapenzendingen komen daar bovenop.

Global Initiative verkende de situatie in Oekraïne voor wat betreft de verspreiding van wapens in niet-statelijke handen en criminele handelsketens, en kwam tot onderstaand kaartje van potentiële toekomstige stromen van illegale wapens (vanuit Oekraïense hotspots met veel illegale vuurwapens) (Galeotti en Arutunyan, 2023).

⁶ Zie ook <https://www.globalinfo.nl/Achtergrond/wapens-voor-oekraïne>; [Forumarmstrade.org](https://forumarmstrade.org)

Potentiële toekomstige stromen van illegale wapens

Bron: Galeotti en Arutunyan 2023: 22

Landen als Polen en Roemenië toonden zich in eerdere jaren al bezorgd over mogelijke wapen-smokkel vanuit Oekraïne naar of door hun land, samengaan-d met toenemend grensverkeer. Na de annexatie van de Krim in 2014 nam aan de Poolse grens bijvoorbeeld het aantal inbeslagnames van illegale vuurwapens flink toe: 109 in 2015, oplopend naar 190 in 2016 en 607 in 2017 (Duquet en Auweele 2021; p. 131). En in Roemenië nam het aantal illegale vuurwapeninbeslagnames ook toe van 2,569 in 2012 naar 9,721 in 2016. Een deel daarvan bestond evenwel ook uit niet-scherpschietende gaspistolen, zo geven de onderzoekers aan, waardoor het lastig inschatten is hoe omvangrijk de smokkel van “legacy firearms” vanuit Oekraïne naar Roemenië was (Duquet en Auweele, 2021: 131).

Ook heeft Oekraïne als land een lange historie van wapen-vakmanschap, met een enorm aandeel samengestelde vuurwapens onder de inbeslaggenomen vuurwapens en doorverkoop van omgebouwde vuurwapens aan criminelen (Duquet en Vanden Auweele, 2021).

Er zijn internationaal gezien wel enkele voorbeelden van pogingen tot wapensmokkel vanaf dat het Russische leger Oekraïne binnenviel in 2022. Deze zouden vrijdeld zijn door de Oekraïense geheime dienst (UNICRI, 2022: 27). Het onderzoekscollectief Global Initiative against transnational organised crime (GI-TOC) schrijft daarover in haar interessante, eigen monitor op dit thema. In deze monitor houdt GI-TOC mediaberichten bij. Ook voeren zij interviews uit voor verdere duiding. GI-TOC geeft in een eerste Riskbulletin in november 2023 aan dat er op dat moment veel nepnieuws in de media is gekomen over dergelijke wapenlekken, maar gaat er vanuit dat er nu niet veel vuurwapens Europa ingaan, vooral omdat de regio nog als ‘spons’ fungeert. Ook rapporteren zij dat de Oekraïense geheime politie investeert in het voorkomen dat vuurwapens in Oekraïne in handen komen van criminele gangs en dat het financieel mogelijk nog niet aantrekkelijk genoeg zou zijn voor criminelen om op deze wapensmokkellijn in te zetten. De Europese Commissie bracht medio 2023 ook een bericht naar buiten met eveneens de boodschap dat er nog geen smokkel is vastgesteld naar Europa vanuit Oekraïne.

1.2.5 Ook handgranaten en explosieven

Sinds de millenniumwisseling zijn ook explosieven in het criminele milieu in Europa in opmars. De jaren 2018 en 2019 golden in Nederland als piekjaren voor inbeslagnames en incidenten met handgranaten (Liem en Krüsselmann, 2019; Liem, 2022). Ook deze zijn vooral afkomstig uit voormalig Joegoslavië (interview EOD in NOS, 2022). Ze zijn gemaakt in de jaren tachtig en negentig en tijdens de Joegoslavische oorlogen waarschijnlijk in burgerhanden gevallen, waarna ze via via het Nederlandse criminele circuit bereikten (Boerman en Bruinsma, 2012). Handgranaten worden in Nederland vooral gebruikt als dreig- en intimidatiemiddel met aanslagen op auto's, winkels en woningen.

Sinds 2021 ziet de Explosieven Opruimingsdienst Defensie (EOD) echter een daling van het aantal handgranaten in ons land. Volgens Krüsselmann kregen criminelen een voorkeur voor zelfgemaakte explosieven, die in tegenstelling tot de handgranaten wél altijd volgens plan ontploften

(interview in RTV Utrecht, 2022). De explosieve kracht is vergelijkbaar (Opportuun, 16 september 2021). In 2022 werden 227 aanslagen gepleegd op huizen en andere doelwitten. In 2023 tot oktober 465 (Politie cijfers in: Een Vandaag, 24 oktober 2023). Deze bommen worden vaak gemaakt met flitspoeder uit zwaar vuurwerk, zoals cobra's.

Cobra's zijn in Nederland illegaal, maar in Italië worden ze legaal gemaakt en ook zijn er illegale fabrikanten actief in vooral Italië en China (Parool, 6 april 2024; NOS, 31 december 2016). Een intermediaire doorzet-rol via Oost-Europese criminel en ligt voor de hand, aldus ook de uitvinder en enige legale producent van de Cobra's, in Italië. Het grootste deel van de legale productie van Cobra-vuurwerk gaat volgens hem naar het buitenland, met name naar Oost-Europa. Naar Nederland, waar de controle op de invoer van vuurwerk streng is, exporteert hij niets, zo gaf hij in 2016 en ook later in 2024 aan.

Wapenhandel Intra-EU en wereldwijd

Volgens de Global Organized Crime Index 2023 van GI-TOC is wapenhandel de op drie na meest voorkomende criminele markt wereldwijd. Vooral in Afrika, Amerika en Azië is deze wijdverbreid. De intra-Europese illegale wapenhandel is daarmee vergeleken klein en kleinschalig. De toegankelijkheid van illegale vuurwapens maakt ook hier echter veel kapot. Dat blijkt onder andere uit het aantal schietincidenten en in beslag genomen vuurwapens (Europol SOCTA, 2021). Illegale vuurwapens zijn versnellers van misdaad en geweld.

1.2.6 Smokkelroutes en methodieken

Het beeld van welke landen onderdeel uitmaken van de huidige smokkelroutes van de diverse soorten van vuurwapens en ook explosieven vanuit Oost-Europa richting (ook) Nederland, is best complex. Wel kan gesteld worden dat:

- Nederland, België en Frankrijk het meest op elkaar lijken voor wat betreft het profiel van primair bestemmingsland voor illegale Oost-Europese vuurwapens (in plaats van bron-of transitland). Andere landen in Europa kennen meerdere rollen of hebben op een andere manier te maken met een instroom of doorvoer van vuurwapens vanuit Oost-Europa (Duquet en Vanden Auweele, 2021).
- de WB6 landen dus belangrijke bron- én doorvoerlanden zijn.
- en er vooralsnog geen smokkel werd vastgesteld van vuurwapens vanuit Oekraïne naar Europa. Zie [paragraaf 1.2.4](#).

Verder wordt er gesproken van drie typische, al lang in gebruik zijnde, smokkelroutes van vuurwapens vanuit de Oost-Europese Corridor naar andere Europese landen (Duquet en Vanden Auweele, 2021; en zie bijvoorbeeld ook Stanković, 2022). Deze zijn in het [kaartje](#) enkele pagina's verderop weergegeven:

- **De landroute** via Slovenië, Oostenrijk en Hongarije richting West-Europa.
- **De zeeroute** van Kroatië of Montenegro naar Italië.
- **De hybride land-/zeeroute** via Albanië of Noord-Macedonië naar Griekenland.

De vuurwapensmokkelroutes zijn niet in handen van specifieke groepen, maar zouden benut worden door verschillende leden van criminele groepen

die samenwerken of zelfs door samenwerkende criminele groepen. Met corruptie en omkoping als onderdeel van het handelen. Daarbij wordt uitgegaan van ook een rol voor de Italiaanse maffia, aangezien zij sterke connecties heeft in de West Balkan (Duquet en Vanden Auweele 2021).

De handel in vuurwapens is voor betrokken criminelen geen doel op zich, maar een bijkomende activiteit naast andere criminele activiteiten (Stanković 2022). Vooral met drugssmokkelnetwerken is er een sterke link, wat overigens niet alleen in Oost-Europa zo is, maar wereldwijd (UNODC en Vlaams Vredesinstituut, 2024).

Methoden

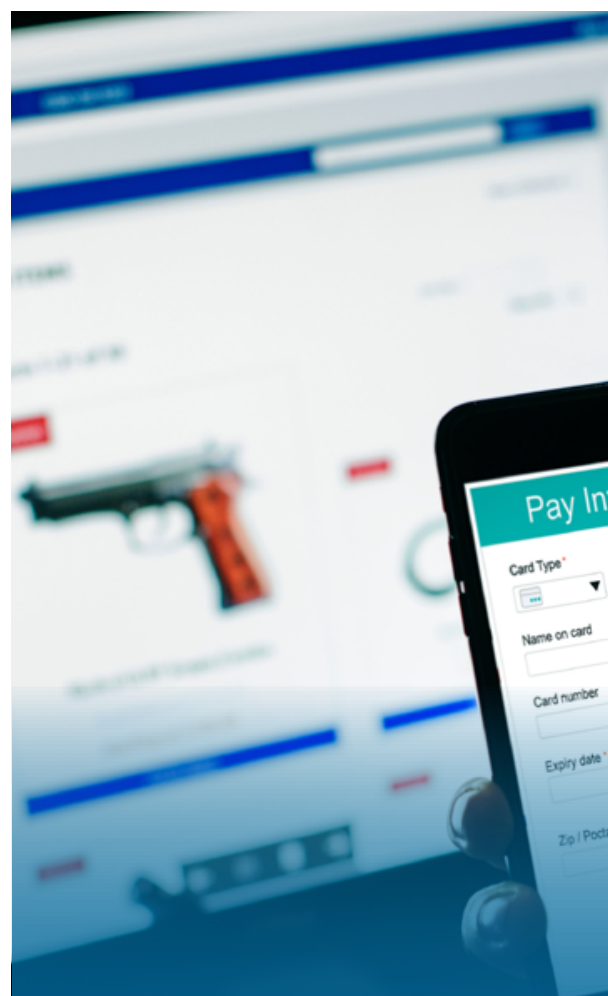
Smokkelaars maken dankbaar gebruik van de mazen in de wet. De toegenomen handel in ombouwwapens is daar een goed voorbeeld van. En die mazen zullen ze blijven verkennen. Bij het uiteindelijk vervoer van de illegale vuurwapens binnen Europa, zien we dat redelijke stabiele keuzes gemaakt worden: meestal gaat het om het vervoer van kleine aantallen, meegenomen in vrachtwagens met een legale lading of gewoon bij particulieren mee in de auto; mierenhandel

genoemd. Dit geeft de minste kans op ontdekking. Op luchthavens is er meer kans op ontdekking vanwege strenge veiligheidscontroles van personen, bagage en vracht. Hier worden vuurwapens en -onderdelen het vaakst aangetroffen tussen pakket- en koierszendingen; ook in kleine zendingen dus. Grote hoeveelheden worden vaker gesmokkeld aan boord van schepen (Frontex, 2023). Die zeeroute ligt vanuit Oost-Europa naar Nederland echter niet voor de hand.

Het verzenden van losse onderdelen is een bijzondere modus operandi ontwikkeling. Het maakt opsporing veel moeilijker, en zal wellicht verder toenemen, nu technologische ontwikkelingen als 3D-printing het ook steeds minder nodig maken om complete wapens te smokkelen. Niet-traceerbare en meer dodelijke wapens komen op deze manier eenvoudig op de markt. De internationaal opererende digitale markt voor vuurwapens kent daarbij een toenemend aantal vendors. Dat zijn er nog altijd veel minder dan op het vlak van drugs, maar het feit dat Europa het belangrijkste ontvangende werelddeel is voor wat betreft vuurwapens verkocht op het darkweb is in dit kader een zorgelijke vaststelling (Giacomo et al., 2017).

Voorname herkomstlanden van illegale vuurwapens in de Oost-Europa

Vraag vooral afkomstig van criminelen

De handel in vuurwapens wordt in de EU vooral gedreven door de criminele vraag. Met name de drugshandel wordt in Europa geassocieerd met vuurwapenge-weld, hoewel dit ook geregeld voorkomt op andere criminele markten. "Crimine-len gebruiken vuurwapens om anderen (criminelen of niet-criminelen) te bedreigen, te intimideren of aan te vallen. Maar, ze worden ook wel aangeschaft vanwege de reputatie die het bezit - met name van bepaalde typen vuurwapens - met zich meebrengt", aldus het EMCDDA en het Vlaams Vredesinstituut (2023: 4).

1.2.7 Een groeiende vraag

Volgens experts krijgen we in het buitenland de naam dat onze aanpak van vuurwapencriminaliteit faalt. Conflicten in de drugshandel en -smokkel maken dat er meer vraag is naar vuurwapens. Door-dat vuurwapens bereikbaarder zijn geworden (in aantal en prijs) maken, anders dan in het verleden, ook relatief jonge daders gebruik van illegale vuur-wapens. De doorgroei van criminele jeugdgroepen gaat naast de cocaïnehandel ook gepaard met het bezit en gebruik van illegale vuurwapens. Hierdoor verhardt het gedrag van jonge dadergroepen en ontwikkelen ze richting ernstige en gewelddadige criminaliteit. (Ferwerda, Wolsink en van Leiden, 2020).

Ook in Zweden heeft de gangcultuur gezorgd voor een opkomende afzetmarkt voor illegale vuurwa-pens. Naast Nederland en Zweden zijn ook België, Frankrijk en Duitsland traditioneel in beeld als

belangrijke bestemmingslanden. Spanje staat vooral bekend als doorvoerland voor gedeacti-veerde, gereactiveerde en omgebouwde vuurwa-pens. In Portugal vindt veel ombouw plaats. Italië is zowel een belangrijk bestemmings- als doorvoer-land van wapens uit met name de westelijke Balkan. Italiaanse maffia-groepen staan erom bekend als tussenpersoon te fungeren in de vuurwapenhandel (Duquet en Van Auweele, 2021).

Niet alleen onder drugscriminelen neemt het geweldsniveau en vuurwapengebruik toe. Migran-ten beweren vaak dat mensensmokkelaars gewa-pend zijn, vooral langs de westelijke Middellandse Zee - en Balkanroutes. Er zijn situaties bekend waarbij migranten en mensensmokkelaars wapens gebruikten tegen politieagenten en grenswachten (Frontex, 2023).

De toegenomen beschikbaarheid van vuurwapens in combinatie met een voortdurende vraag van criminelen en een samenleving die zich onzekerder voelt, stimuleren de zwarte markt. Daarmee is elk land in principe een (potentieel) bestemmingsland. Vanwege de duurzaamheid van vuurwapens blijven ze tientallen jaren in het criminele milieu circule-ren in en tussen landen.

Vuurwapens in Nederland

The Small Arms Survey schatte dat er in 2017 meer dan 230.000 vuurwapens in Nederland in het bezit waren van burgers, legaal en illegaal bij elkaar. Uit politiesta-tistiek blijkt dat in hetzelfde jaar 4.243 gevallen van illegaal bezit van en handel in vuurwapens werden geregistreerd (CBS). Na 2017 steeg dit aantal tot meer dan 6.500 gevallen eind 2023.

1.3 Mensensmokkel en mensenhandel

Idomeni, Griekenland, april 2016 - Honderden migranten en vluchtelingen verblijven aan de Grieks-Macedonische grens.

Belangrijke noot vooraf!

Mensen zijn in geen enkel geval te kwalificeren als goederen. De keuze om mensensmokkel en -handel toch als thema te bespreken onder 'goederen' heeft te maken met de vergelijkbaarheid van smokkelroutes en -methodieken.

1.3.1 Mensensmokkel en -handel in Oost-Europa

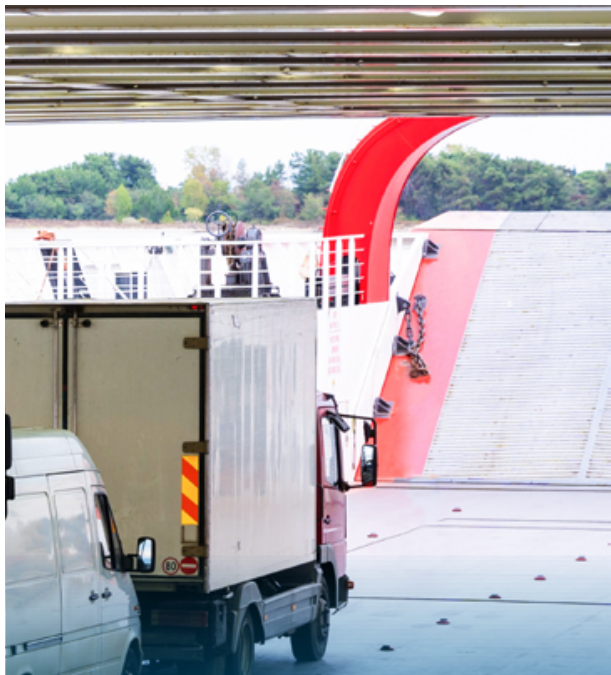
Met het oog op de smokkel van en handel in mensen vormt Oost-Europa een geografisch gebied dat traditioneel en hedendaags van groot belang is én blijft voor Nederland.

Voor mensensmokkel is Oost-Europa één van de belangrijkste smokkelgebieden voor irreguliere migranten die vanuit de bronlanden afreizen naar de West-Europese eindbestemmingen (UNODC, [2018c](#)), waaronder Nederland (Boerman e.a., [2017](#)). De belangrijkste reisroute in Oost-Europa loopt via het Westelijke Balkangebied (UNODC, [2018c](#)); een gebied dat is omringd door EU-lidstaten en een belangrijk transitknooppunt vormt voor irreguliere migranten (UNODC, [2018c](#)) die, in de meeste gevallen, gebruikmaken van een mensensmokkelaar (Europol, [2016](#)). Via het Westelijke Balkangebied komen migranten op irreguliere wijze het

EU-grondgebied binnen en via uiteenlopende Europese smokkelhubs en vervoersmodaliteiten bereiken de irreguliere en gesmokkelde migranten de Europese eindbestemmingen. Europol noemt dit irreguliere reizen en verblijven van migranten in de EU 'secundaire migratie' en typeert dit fenomeen als "één van de belangrijkste bedreigingen voor de Europese Unie" (EMSC, [2022](#)). Nederland fungeert hierbij enerzijds als transitland voor irreguliere migranten die het VK of Scandinavië als eindbestemming hebben, anderzijds vormt Nederland een bestemmingsland (Boerman e.a., [2017](#)).

Bij mensenhandel in Oost-Europa vormen de verschijningsvormen 'seksuele uitbuiting' en 'arbeidsuitbuiting' de voornaamste (be)dreiging. Dat komt, allereerst, doordat deze verschijningsvormen in Oost-Europa het meest worden waargenomen

(UNODC, [2022b](#); UNODC, [2020a](#); UNODC, [2018c](#)). Daarbij worden deze twee vormen van mensenhandel (ook) in Nederland veruit het meest waargenomen (Nationaal Rapporteur, [2021b](#), [2020](#), [2019](#); CoMensha, [2018](#), [2019](#), [2020](#), [2021](#)) én worden zowel in Nederland als in Europees verband veel slachtoffers van deze vormen van mensenhandel aange troffen (EMSC, [2022](#); Nationaal Rapporteur, [2021b](#)). Dit is, ten vierde, relevant doordat veel slachtoffers van mensenhandel in Nederland een Oost-Europese nationaliteit hebben, vooral de Poolse en Roemeense nationaliteit (CoMensha, [2018](#), [2019](#), [2020](#), [2021](#); Nationaal Rapporteur, [2020](#)). Tot slot worden Oost-Europese nationaliteiten, zoals de Roemeense, Hongaarse en Bulgaarse nationaliteit, regelmatig vastgesteld bij aangehouden verdachten van mensenhandel in Nederland (Nationaal Rapporteur, [2022](#), [2021a](#)).

Begripsbepaling mensensmokkel

Voor mensensmokkel wordt uitgegaan van de juridische afbakening.¹[1] Daarbij verwijst mensensmokkel enerzijds naar personen die anderen behulpzaam zijn bij het verschaffen van toegang tot (of doorreis door) Nederland of een ander EU-lidstaat, terwijl men weet of zou kunnen weten dat deze toegang wederrechtelijk is (art. 197a lid 1 Sr). Anderzijds gaat het om personen die anderen uit winstbejag behulpzaam zijn bij een illegaal verblijf in Nederland (art. 197a lid 2). De focus in deze studie ligt op het eerste fenomeen: hulp bij wederrechtelijk in- en doorreizen.²

¹ Ontleend aan Boerman e.a. (2017). Deze definitie sluit aan bij de internationale definitie van mensensmokkel welke is vastgelegd in het ‘Protocol Against the Smuggling of Migrants’ en onderdeel is van het Verdrag tegen Transnationale Georganiseerde Misdad, Verenigde Naties (UNODC, 2000).

² Mensensmokkel en het faciliteren daarvan is gecriminaliseerd en strafbaar gesteld, maar de migranten zelf kunnen niet strafrechtelijk worden vervolgd (zie art. 5 van het Protocol Against the Smuggling of Migrants’ (UNODC, 2000).

Begripsbepaling mensenhandel

Mensenhandel is het werven, vervoeren, of opnemen en huisvesten van mensen met gebruik van dwang en met als doel de uitbuiting van een persoon (Ministerie van Justitie en Veiligheid, 2022). Uitbuiting van een persoon kan op uiteenlopende manieren plaatsvinden en er zijn verschillende verschijningsvormen van mensenhandel.¹ In Nederland is mensenhandel strafbaar gesteld in artikel 273f van het Wetboek van Strafrecht.²

¹ Arbeidsuitbuiting, (binnenlandse en grensoverschrijdende) seksuele uitbuiting, criminele uitbuiting en gedwongen orgaanverwijdering. De verschillende vormen van uitbuiting hebben met elkaar gemeen dat er sprake is van dwang van het slachtoffer en dat de mensenhandelaar er (veel) illegaal geld aan verdient (Ministerie van Justitie & Veiligheid, 2022; CoMensha, 2023b).

² Op het moment van schrijven wordt de strafbaarstelling van mensenhandel uitgebreid en vereenvoudigd. De modernisering van het wetsartikel heeft als doel om daders van mensenhandel beter te kunnen opsporen en vervolgen en slachtoffers van mensenhandel beter te (kunnen) beschermen (Ministerie van Justitie & Veiligheid, 2024).

Mensensmokkel - Mensenhandel

Mensensmokkel en mensenhandel zijn criminaliteitsverschijnselen die vaak nauw met elkaar verbonden zijn, in de praktijk in elkaar kunnen overlopen en vaak met elkaar worden verward. Maar mensensmokkel is iets anders dan mensenhandel. Ook juridisch gezien zijn het twee verschillende delicten.

Bij mensensmokkel kiest de migrant er zelf voor om een overeenkomst te sluiten met de smokkelaar en betaalt daar ook voor (Ministerie van Algemene Zaken, 2022; Ministerie van Justitie & Veiligheid, 2018). Bij mensenhandel wordt een persoon gedwongen (seksuele) handelingen te verrichten of gedwongen te werken (Ministerie van Algemene Zaken, 2022). Het doel van mensenhandel is uitbuiting van de persoon (Ministerie van Algemene Zaken, 2022). Terwijl mensensmokkelaars de migranten altijd de grens overbrengen naar een ander land, gebeurt mensenhandel ook binnen de landsgrenzen (Ministerie van Algemene Zaken, 2022). Van mensenhandel is sprake wanneer mensen onder dwang (of door misleiding) in de macht van andere personen belanden. Een ander verschil is dat het bij de bestrijding van mensen-

handel gaat om bescherming van de verhandelde persoon; bij de bestrijding van mensensmokkel gaat het echter niet om bescherming van de illegale vreemdeling tegen malafide praktijken, maar om bescherming van de staat tegen deze vreemdeling (Ministerie van Justitie & Veiligheid, 2018; WODC, 1996).

Mensensmokkel en mensenhandel zijn verschijnselen die tegelijkertijd veel raakvlakken vertonen. Zo vormt mensensmokkel regelmatig een onderdeel van de modus operandi van mensenhandelaren: personen worden hierbij illegaal de grens over gesmokkeld om in andere landen te worden uitgebuit. In andere gevallen gaat mensensmokkel over in mensenhandel, bijvoorbeeld als de gesmokkelde persoon wordt gedwongen tot prostitutie om de reissom te kunnen betalen. Ook in andere opzichten kunnen mensensmokkel en mensenhandel raakvlakken vertonen, bijvoorbeeld doordat voor beide criminaliteitsvormen zijn namelijk verbindende criminele netwerken, reisroutes en vervoersmodaliteiten benodigd zijn. En regelmatig overlappen die elkaar.

(Georganiseerde) mensensmokkel in de context van migratie

Mensensmokkel is nauw verbonden met migratiestromen en speelt zich af in de context van irreguliere migratie die plaatsvindt vanaf het land van herkomst tot aan een (Europees) bestemmingsland (Boerman e.a., 2017). Migranten die zonder toestemming en geldige documentatie de Europese Unie (EU) binnenkomen worden irreguliere migranten genoemd (Boerman e.a., 2017). Bijvoorbeeld omdat iemand geen geldig paspoort of reisdocument heeft, of valse documenten gebruikt. EU-landen vermijden hiervoor termen als 'illegale migratie' en 'illegale migranten', omdat het dan lijkt te gaan om iets crimineels. Irreguliere migratie is een administratieve schending en geen criminele daad (EMN, 2023).

Niet alle irreguliere migranten zijn echter gesmokkeld (UNODC, 2018c). Derhalve vormt mensensmokkel een onderdeel van de bredere categorie van *migratiecriminaliteit*: dit betreft alle vormen van criminaliteit waarbij vreemdelingen illegaal de grens over gaan (of ergens illegaal verblijven, maar dat laten we hier verder buiten beschouwing). Mensensmokkel als georganiseerde criminaliteit vormt hier weer een subcategorie van.

Foto: Duizenden vluchtelingen en migranten zitten vast op de Balkanroute in Bosnië en Herzegovina. Migranten slapen in de winter in tenten bij het hoofdstation in Tuzla.

1.3.2 Context en dynamiek van kwetsbare migratiestromen

Instabiliteit en conflict hebben een belangrijke rol gespeeld bij het ontstaan van een mensensmokkel-industrie op de Westelijke Balkan. Het gebied is één van de belangrijkste toegangspoorten tot Europa geworden voor irreguliere migranten (UNODC, 2018c). Voor een goed begrip van de mensensmokkel-industrie is inzicht in de context en dynamiek van kwetsbare migratiestromen cruciaal.⁷

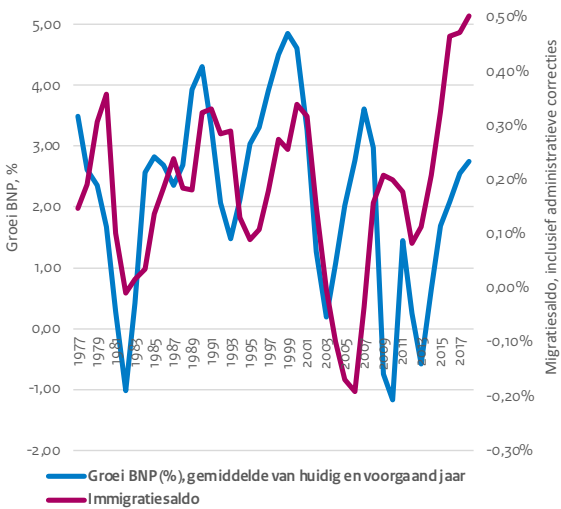
Oorzaken en omvang van migratie

In open economieën, zoals Nederland en andere West-Europese landen, volgt het overgrote deel van de migratie het patroon van het BNP (De Haas, 2020). De belangrijkste oorzaken van migratie zijn push-factoren (armoede, sociale en economische omstandigheden, instabiliteit) en pull-factoren (vraag naar arbeid, eenvoudige procedures om werkvisa/vergunningen te krijgen, betere sociaaleconomische omstandigheden, stabiliteit, betere gezondheids- en onderwijsomstandigheden). De aanwezigheid van sociale netwerken met familie en vrienden, historisch-culturele banden en geografische nabijheid kunnen een extra stimulans vormen. Eenmaal op gang gebrachte kettingmigratie van familieleden veroorzaakt vaak een vliegwieleffect dat moeilijk te controleren is voor overheden (Massey, 1990; De Haas, 2010; De Haas, 2020).

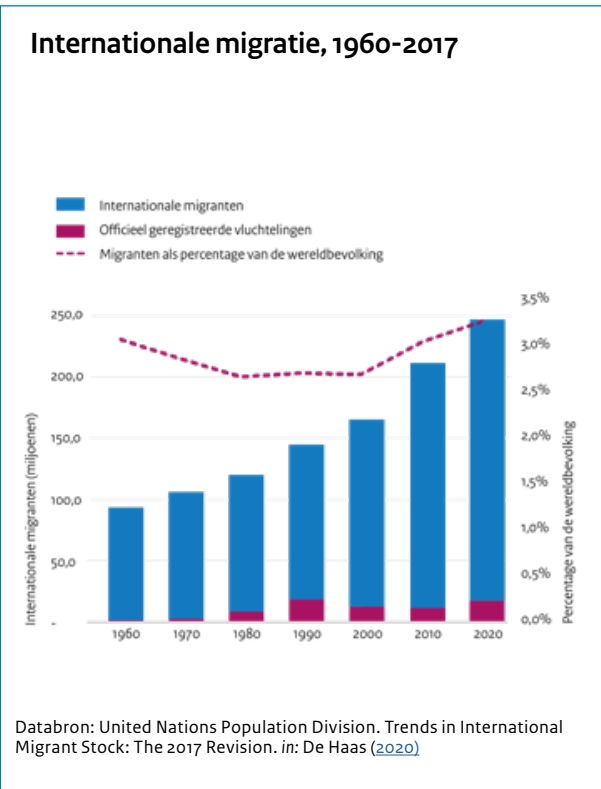
⁷ De 'Factsheet Grondoorzaken van migratie' van Parlement en Wetenschap is hiervoor goed bruikbaar. Hieraan ligt een analyse van de mondiale migratiedynamiek van de afgelopen decennia ten grondslag, uitgevoerd door migratiedeskundige prof. dr. De Haas (De Haas, 2020). Deze subparagraaf is voor een groot deel opgebouwd uit fragmenten van deze analyse. De factsheet kwam tot stand in het kader van de samenwerking tussen de Tweede Kamer, de KNAW, NWO, NFU, VSNU, TNO en de jonge Academie.

Economische groei en migratiesaldo in Nederland

Databron: CBS (migratiesaldo) en World Bank Development Indicators. in: De Haas (2020)

Vluchtelingen-migratie laat zich veel moeilijker voorspellen dan arbeidsmigratie. Gedreven door oorlog, onderdrukking en geweld fluctueert deze migratiestroom sterk. Hoewel oplopende conflict-niveaus plotseling tot grote uittochten kunnen leiden, reist slechts een heel klein deel van de vluchtelingen-migranten door naar West-Europese bestemmingslanden.⁸ Zo'n 80-95% van de vluchtelingen blijft namelijk in de herkomst-regio: in het land zelf, net buiten de conflicthaard of net over de grens in buurlanden, de zogenaamde 'opvang in de regio' (De Haas, 2020).

⁸ Kijken we naar de asielaanvragen in de afgelopen decennia in Europa, dan valt op dat ongeveer 4% in Nederland werd gedaan. Toevallig is dat ook het aandeel van de Nederlandse bevolking t.o.v. de totale bevolking van de EU. Soms schiet het relatieve aandeel fors omhoog, bijvoorbeeld tijdens de oorlog in voormalig Joegoslavië. Soms omlaag, zoals in 2016 en 2017, omdat Duitsland meer dan de helft van de alle asielzoekers, vooral uit Syrië, opving, op het woord van Angela Merkel: "Wir schaffen das" (Grütters, 2023).

Wereldwijd zijn jaarlijks enkele honderden miljoenen migranten op weg naar een ander land en tientallen miljoenen mensen op de vlucht (UNODC 2018c; UNHCR, 2021). Het absolute aantal neemt weliswaar toe, maar het percentage migranten van de wereldbevolking ligt al sinds 1960 om en nabij de 3% (De Haas, 2020).

Hoewel de politieke en maatschappelijke discussie vooral gaat over asielzoekers, komt ook in Nederland het overgrote deel voor werk, studie of liefde (de afgelopen jaren ging het om acht op de tien migranten). Gemiddeld vraagt slechts 11 procent van de migranten asiel aan (Ministerie van Justitie en Veiligheid, 2023).

Beleidskeuzes als aanjager van kwetsbare irreguliere migratiestromen

Verreweg de meeste migranten komen op legale wijze naar de Europese Unie. Bijvoorbeeld voor werk, studie of familiehereniging. (De Haas, 2020; IOM 2021). De geschiedenis leert echter dat wanneer er in het beleid onvoldoende rekening wordt gehouden met de oorzaken van migratie, dit irreguliere migratie (en permanente vestiging van migranten) in de hand werkt (De Haas, 2020). De tijdlijn op de volgende pagina laat dit goed zien.

De groep irreguliere migranten loopt de grootste kans om in handen te vallen van mensensmokkelaars en/of slachtoffer te worden van mensen-

handel. Volgens schattingen van Europol krijgt ca. 90% van de irreguliere migranten hulp van een mensensmokkelaar (Europa Nu, 2021; Europol, 2016). Voor hen zijn smokkelaars in de eerste plaats dienstverleners die hen 'helpen' de andere kant van de grens te bereiken.

Strengere toelatingsprocedures hebben het belang van dit soort tussenpersonen/dienstverleners de afgelopen jaren vergroot (Agunias, 2009; Kemp e.a., 2021; Bezlov e.a., 2023) en strengere controles hebben op hun beurt geleid tot het gebruik van langere en gevaarlijkere routes en een verhoogde kans om te overlijden (De Haas, 2020; Zhang, Sanchez en Achilli, 2018; Van Liempt, 2007).

Analyse van De Haas (2020) laat zien dat veranderingen in migratiepatronen een gevolg (of reactie) zijn van beleidskeuzes en fundamentele sociaal-economische en demografische veranderingen.

Deze tijdlijn visualiseert de analyse en geeft de mondiale migratiedynamiek van de afgelopen decennia weer.

Eerste decennium na WO II:
Nederland is nog vooral een emigratieland

Wel kwamen er toen al veel 'Indische Nederlanders' en Molukkers naar NL.

Eind jaren '60: werving van steeds meer gastarbeiders uit Turkije en Marokko

De oliecrisis in 1973, daarop volgende economische recessies en stijgende werkloosheid brengen de werving een halt toe.

Na de val van de Berlijnse Muur (1989): economische groei in West-Europa en heropleving arbeidsmigratie

Arbeidsmigranten komen vooral uit Oost-Europese landen.

1990-2005: meer migratie door toenemende arbeidsvraag in Zuid-Europese landen

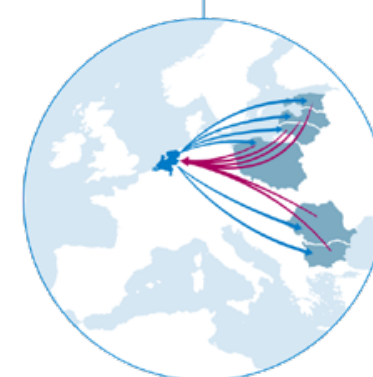
Migranten uit Noord- en West-Afrika en Latijns-Amerika. Visumplicht in Spanje en Italië stimuleert permanente vestiging.

Vanaf 2008: economische recessie veroorzaakt sterke terugval arbeidsvraag

Immigratie neemt af: (tijdelijke) terugkeer Oost-Europeanen, derdelanders blijven in Europa.

Actuele trend: sterke toename immigratie hoger opgeleiden

Stimulerend overheidsbeleid, ook voor buitenlandse studenten in hoop hen te behouden voor de nationale economie. Europese en steeds meer Aziatische herkomstlanden.

Eind jaren '50 / begin jaren '60:
Nederland wordt meer een bestemmingsland
Aanvankelijk vooral voor arbeidsmigranten uit Zuid-Europa.

Jaren '70 en '80: migratie restricties leiden niet tot terugkeer maar permanente vestiging
Grootschalige familiehereniging van Turkse en Marokkaanse arbeidsmigranten. Grote migratiegolf naar NL i.p.v. Suriname na onafhankelijkheid.

Jaren '90: onvoorziene effecten invoering visumplicht voor Noord-Afrikanen
Toename ongedocumenteerden en 'overstaying' na verstrijken visumduur. Start irreguliere bootmigratie en meer gebruik mensensmokkelaars.

2004 en 2007: toename Oost-West-migratie door toetreding MOE-landen (voormalig Oostblok) bij EU
Door het vrij kunnen reizen krijgt deze migratie een circulair karakter.

Recente jaren: economische groei en aanhoudende arbeidsvraag
Door economische groei traditionele herkomstlanden, meer migranten uit West-Afrika, Oekraïne, Rusland, Brazilië, de Filipijnen en Pakistan.

Omvang van mensensmokkel

In de periode 2009-2014 varieerde het aantal migranten dat de EU op irreguliere wijze binnenkwam. Tijdens het hoogtepunt van de migratiecrisis in 2015 schoot de migrantenstroom omhoog met een recordaantal irreguliere grensoverschrijdingen en een vertienvoudiging van het aantal migranten die Europa binnenkwamen (Immigratie en Naturalisatiedienst, 2015). In 2016 en 2017 liep de stroom snel terug. Zo constateerde Frontex (2016) dat het aantal illegale grensoverschrijdingen in 2016 was afgenomen tot 0.5 miljoen (van 1.6 miljoen in 2015). De daling wordt toegeschreven aan de impact van de overeenkomst tussen de EU en Turkije, waarbij (o.a.) werd afgesproken dat irreguliere migranten die vanaf 2016 de oversteek maakten vanuit Turkije naar Griekenland, werden teruggestuurd naar Turkije en dat voor iedere Syriër die vanaf de Griekse eilanden naar Turkije wordt teruggestuurd, een andere Syriër vanuit Turkije in de EU wordt geplaatst (1:1 mechanisme) (European Commission, 2017; Europese Raad, 2016).

Vanaf 2021 neemt het aantal illegale grensoverschrijdingen naar de EU weer toe. In 2022 is dit aantal met 64% toegenomen ten opzichte van 2021, het hoogste aantal sinds 2016 en het tweede jaar op rij dat het aantal illegale grensoverschrijdingen (sterk) toeneemt (NOS, 2023a). In 2022 lag het totale aantal illegale grensoverschrijdingen op 330.000 (Europees Parlement, 2023). Uit deze cijfers wordt niet precies duidelijk hoeveel procent van de mensen Nederland als doorvoerland of eindbestemming heeft.

Volgens schattingen van Europol krijgt ca. 90% van de irreguliere migranten hulp van een mensensmokkelaar (Europa Nu, 2021; Europol 2016).

1.3.3 Georganiseerde mensensmokkel

Voor veel irreguliere migranten zijn smokkelaars de enige beschikbare mogelijkheid op weg naar de droom van een beter leven. Zelfs als de prijs die in rekening wordt gebracht hoog is, de daadwerkelijke reisroute complex, het vervoer ondermaats en het risico van mishandeling, uitbuiting of zelfs de dood, aanzienlijk is (UNODC, 2018c).

Een groot deel van de irreguliere migranten die in de EU en het Schengengebied aankomt, reist door naar de noordwestelijk gelegen lidstaten. De belangrijkste bestemmingslanden in de EU zijn Frankrijk, Duitsland en Scandinavië. Voor

veel irreguliere migranten gelden EU-lidstaten echter als transitgebied op weg naar de ultieme eindbestemming: het Verenigd Koninkrijk (EMSC, 2022; Boerman e.a., 2017; Kuschminder e.a., 2015). Nederland fungeert (nog steeds) als transitland voor migranten die het Verenigd Koninkrijk en Scandinavië als eindbestemming hebben. Daarnaast is ons land ook steeds vaker een bestemmingsland (Boerman e.a., 2017). Jaarlijks worden in ons land ongeveer 200 mensensmokkelaars en faciliteerders van mensensmokkel aangehouden. In 2015⁹ waren dat er 300 (Boerman e.a., 2017; WNL, 2023).

⁹ Volgens Boerman e.a. (2017) zijn er in 2015 meer dan een miljoen mensen naar het Schengengebied gesmokkeld met hulp van een mensensmokkelaar. Ruim 28.000 hadden Nederland als eindbestemming.

Territoriale afbakening

Kenmerkend voor het organisatieniveau van criminele samenwerkingsverbanden (csv's) die zijn betrokken bij georganiseerde mensensmokkel via de Westelijke Balkan is dat de mensensmokkelaars afgebakende delen van de smokkelreis voor hun rekening nemen (UNODC, 2020b). De csv neemt in dit geval de leiding over een specifieke deelreis van de gesmokkelde migranten en migranten worden in verschillende fases van hun smokkelreis door uiteenlopende smokkelaars geleid en continue overgedragen aan de volgende smokkelgroep. De overdracht van de gesmokkelde migrant vindt plaats op specifieke locaties (smokkelhubs).

Concurrentie

Tussen 2012 en 2017 werden op de Westelijke Balkanroute 9.000 mensensmokkelaars geïdentificeerd (UNODC, 2020b). Deze 'criminele profiteurs' van de migrantenstromen komen deels uit de Balkan-landen zelf en deels uit de landen waar de grootste migrantenpopulaties vandaan komen, met name Afghanistan en Marokko (GI-TOC Risk Bulletin, 2023).

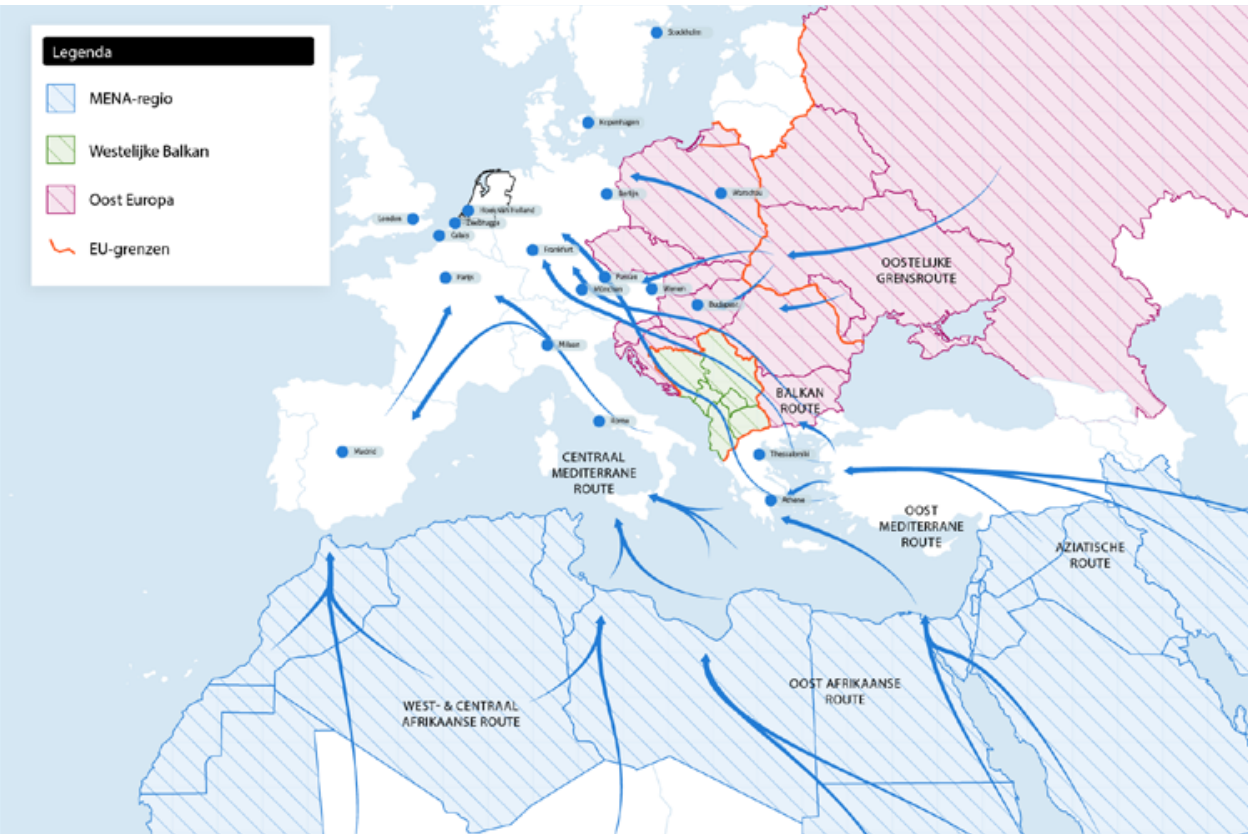
Belangrijke grensovergangen worden nogal eens bevochten door rivaliserende smokkelnetwerken die allemaal hun deel van het smokkelwerk opeisen. Zo vochten op 2 juli 2022 twee Afghaanse smokkelgroepen om de controle over een belangrijke grensovergang in Servië. Ze waren gewapend met machetes die in lokale winkels te koop waren en automatische geweren, zoals kalasjnikovs, die vanuit Kosovo waren verhandeld (GI-TOC Risk Bulletin, 2023).

Irreguliere en gesmokkelde migranten die via de Oost-Mediterrane en Westelijke Balkanroute reizen, zijn vaak op doorreis en afkomstig van de Aziatische route¹⁰ (International Organization for Migration, 2022; UNODC, 2020b; UNODC, 2018c; Boerman e.a., 2017).

Vanwege de veiligheidssituatie in de landen van herkomst zijn de meeste irreguliere migranten op de vlucht. Hoewel in algemene zin de meeste (irreguliere) migranten mannen zijn, reizen er om die reden op deze routes vaker ook vrouwen en kinderen. Derhalve is er onder de gesmokkelde migranten op deze routes sprake van een grote variatie in geslacht en leeftijden (UNODC, 2021a; UNODC, 2020b; UNODC, 2018c).

¹⁰ In de afgelopen 30 jaar waren dat voornamelijk Syriërs, Afghanen, Irakezen en, in mindere mate, Pakistanen.

Migratieroutes richting EU

1.3.4 Mensensmokkelroutes: in drie fases van bron- naar bestemmingsland

Migratie- en mensensmokkelroutes naar Europese eindbestemmingen kunnen in drie fases worden verdeeld (Kuschminder e.a., 2015). De eerste fase betreft de route van het bronland naar de buitengrenzen van Europa; de tweede fase betreft de oversteek naar de EU; en het derde en laatste deel van de reis loopt van het eerste EU-land van binnenkomst naar het EU-land van bestemming (secundaire migratie). We noemen per fase de routes en hubs (met impact) op Oost-Europa.

Fase 1: Van het bronland naar de buitengrenzen van de EU
Er zijn drie dominante migratieroutes die van landen van herkomst naar de grenzen van Europa leiden (Kuschminder e.a., 2015). De West- en Centraal Afrikaanse route, de Oost-Afrikaanse route en de Aziatische route (naar de Oost-Mediterrane route). Met name mensen die aankomen via de Aziatische route reizen in de volgende migratiefase verder over de Balkanroute. Via uiteenlopende reisroutes en met verschillende vervoersmiddelen komen (irreguliere) migranten uit met name Afghanistan, Iran, Pakistan, Irak en Syrië via de Aziatische route uiteindelijk samen in Turkije, vanwaar ze de oversteek zullen maken naar Europa (Triandafylidou en Maroukis, 2012; Dimitriadi, 2013, Kuschminder en Siegel, 2016; Yousef, 2013).

Fase 2: De oversteek naar de EU

De Oost-Mediterrane route

Irreguliere migranten die, vanuit de Aziatische route, via Turkije de Europese grenzen (willen) binnenkomen, doen dit meestal via de zogenaamde Oost-Mediterrane route. Enerzijds verwijst deze benaming naar de reisroute vanuit de bronlanden naar Turkije, anderzijds verbindt de Oost-Mediterrane route Turkije met de EU: vanuit Turkije reizen de irreguliere migranten op deze route, door het Oost-Middellandse Zeegebied, verder naar Griekenland, Cyprus en Bulgarije (Raad voor de Europese Unie, 2023a, UNODC, 2018c).

De Oost-Middellandse Zeeroute

De reis via het Oost-Middellandse Zeegebied bestaat uit twee deelroutes: één via zee en één via land (Raad van de Europese Unie, 2023a, 2023b; International Organization for Migration, 2019; UNODC, 2018c; Boerman e.a., 2017; Kuschminder e.a., 2015):

- **De zeeroute** vertrekt vanaf de Turkse kust naar de Griekse eilanden. Veel Turkse kustplaatsen¹¹ gelden hier als vertrekpunt en doorvoerplaats naar de nabijgelegen Griekse eilanden, als Lesbos en Chios.
- **De landroute** loopt vanuit Turkije naar het noordoosten van Griekenland en naar Bulgarije. De Grieks-Turkse landgrens is ongeveer 200 kilometer lang en volgt bijna heel de rivier Maritsa/Evros. Het oversteken van deze rivier wordt bemoeilijkt door het verscherpte grenstoezicht aan beide zijden. De meeste irreguliere migranten die vanuit Turkije of Griekenland naar Bulgarije reizen, komen te voet binnen.

¹¹ Denk aan Çeşme, Balıkesir of Edirne

Migratieroute over de Balkan naar Duitsland

Bron: DW.com (2021) InfoMigrants research

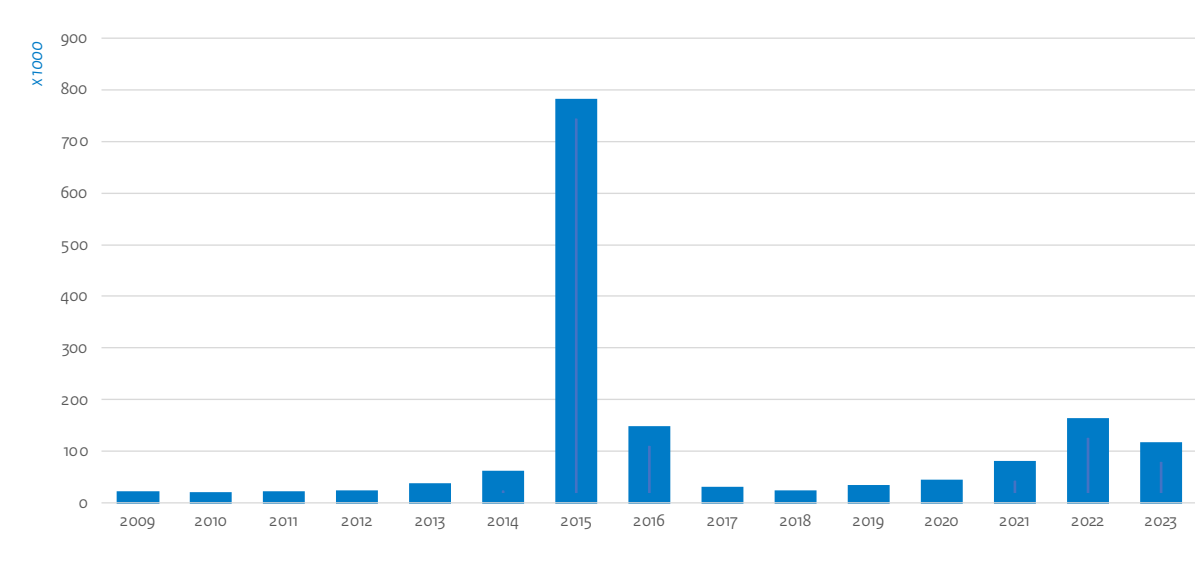
De Westelijke Balkanroute

Irreguliere migranten proberen vanuit Griekenland en Bulgarije de Westelijke Balkan binnen te komen (Raad voor de Europese Unie, 2023b). Dit gebied, dat geografisch is omringd door EU-lidstaten is een belangrijke transithub en voornamelijk corridor voor irreguliere (en gesmokkelde) migranten die de EU willen bereiken (UNODC, 2020b; Kuschminder e.a., 2015). Via de (noordelijke) landsgrenzen met Hongarije, Roemenië en Kroatië reizen de irreguliere migranten verder naar diverse Europese eindbestemmingen en het Verenigd Koninkrijk (IOM, 2022; UNODC, 2018c).

De Westelijke Balkan is al decennialang één van de belangrijkste toegangspoorten tot de EU (Raad voor de Europese Unie, 2023b). De aanwezigheid van een uitgebreide smokkelinfrastructuur heeft hier zeker aan bijgedragen (EMSC, 2022). Sinds de jaren zeventig is de Balkanroute al een berucht pad voor drugssmokkel (vooral heroïne, zie paragraaf 1.4.4.1). De Joegoslavische oorlogen in de jaren negen-

Irreguliere grensovergangen op de Balkanroute

Bron: European Council (2024), databron Frontex

tig veroorzaakten een forse groei van irreguliere migratie en mensensmokkel op de route (Lilyanova 2016). Criminele organisaties die zich er met mensensmokkel bezighielden waren vaak ook al op ander crimineel vlak actief, zoals vrouwenhandel, drugs- en wapensmokkel (TK 2000-2001, 22 181, nr. 336).

In 2015 bereikte de migrantenstroom op de Balkanroute een recordhoogte, deels veroorzaakt door de oorlog in Syrië. In dit gebied vonden er dat jaar meer dan 700.000 irreguliere grensovergangen plaats. Na de deal tussen de EU en Turkije¹² daalde het aantal irreguliere grensovergangen tot iets meer dan 130.000, veel lager dan het jaar ervoor, maar hoog in vergelijking met de jaren voor 2015 (Frontex, 2017).

¹² Hierbij werd (onder andere) afgesproken dat irreguliere migranten die vanaf 2016 de oversteek maakten vanuit Turkije naar Griekenland, werden teruggestuurd naar Turkije en dat voor iedere Syriër die vanaf de Griekse eilanden naar Turkije wordt teruggestuurd, een andere Syriër vanuit Turkije in de EU mag worden geplaatst (1:1 mechanisme) (European Commission, 2017; Europese Raad, 2016).

Sinds 2018 registreerden de autoriteiten in de Westelijke Balkan opnieuw (en consequent) meer aankomsten van migranten in het gebied (IOM, 2022). In 2022 was de Balkanroute zelfs 'de meest actieve' Europese migratieroute (Bezlov e.a., 2023) en werd opnieuw het niveau van 2016 bereikt. Met hulp van mensensmokkelaars maakten veel irreguliere migranten uit de MENA-regio (Midden-Oosten en Noord-Afrika) dankbaar gebruik van de ruimte die op de Balkanroute was ontstaan, door het verschuiven van de aandacht naar de grenzen in het noord-oosten van de Balkan.¹³ De inval van Rusland in Oekraïne had hier namelijk een ongekende golf van Oekraïense vluchtelingen veroorzaakt, die groter was dan het aantal Syrische asielzoekers tijdens de migratiecrisis van 2015. In tegenstelling tot de irreguliere migranten uit de MENA-regio, volgden Oekraïense vluchtelingen over het algemeen legale routes in de Balkan om de EU binnen te komen (Bezlov e.a., 2023).

¹³ Volgens voorlopige gegevens van het UNHCR zou het aantal Oekraïense vluchtelingen in Europa tegen het einde van 2022 bijna de 15 miljoen bereiken (Bezlov e.a., 2023; Frontex 2023).

1.468 mensensmokkelaars vrijgelaten

In 2023 besloot Hongarije 1468 veroordeelde mensensmokkelaars (met buitenlandse nationaliteit) op omstreden wijze vrij te laten om plek te maken in de gevangenis. De Europese Commissie maakte bezwaar omdat er niets geregeld was om te zorgen dat de mensensmokkelaars hun straf in hun thuisland zouden uitzitten (Trouw, 23 augustus 2023).

Naast deze twee (dominante) smokkelroutes zijn ook de Oostelijke Grensroute en de Zwarte Zee route relevante migratie- en mensensmokkelroutes op de Oost-Europese corridor.

Oostelijke Grensroute

De omvang van irreguliere migratie en mensensmokkel langs de 6.000 km lange oostgrens¹⁴ met Europese lidstaten is vele malen geringer dan de hierboven beschreven routes (Frontex, 2023a), maar sinds 2021 loopt de druk op de route wel op (Frontex, 2022a). In grote lijnen kan de Oostelijke Grensroute worden opgesplitst in twee deelroutes (UNODC, 2018c):

- **De Baltische route** omvat de oversteek naar één van de Baltische staten (Estland, Letland en Litouwen) om van daaruit via Polen naar Europese bestemmingslanden te reizen.
- **De route vanuit Oekraïne** komt binnen in één van de EU-buurlanden (Polen, Slowakije, Hongarije en Roemenië).

Niet alle illegale grensoverschrijdingen in dit gebied zijn toe te schrijven aan irreguliere migratie en mensensmokkel. Een fors deel is gerelateerd aan goederensmokkel of illegaal jagen en vissen (Frontex 2015).

De Zwarte Zee route

Via de Zwarte Zee route worden irreguliere (en gesmokkelde) migranten waargenomen die vanuit Turkije – over de Zwarte Zee – naar Roemenië en Bulgarije reizen (UNODC, 2018c). Deze route wordt vaak gebruikt als alternatieve route voor de Middellandse routes (Frontex 2022b). Over het algemeen wijzigt de druk op de routes naarmate de autoriteiten de grenscontroles op andere routes en plaatsen van binnenkomst opvoeren (Pedersen, 2021).

¹⁴ De 6.000 km lange landgrens tussen Belarus, Moldavië, Oekraïne, Rusland en de oostelijke EU-lidstaten Estland, Finland, Hongarije, Letland, Litouwen, Noorwegen, Polen, Slowakije en Roemenië.

Irpina, Oekraïne, maart 2022. Oorlogsvluchtelingen.

Fase 3: Secundaire migratie

Veel irreguliere migranten trekken van het EU-land waar ze aankomen door naar een andere lidstaat. Het land van binnenkomst is immers vaak niet de beoogde bestemming van een migrant (Raad van de Europese Unie, 2023b; Kuschminder e.a., 2015). Secundaire verplaatsingen van irreguliere en gesmokkelde migranten door EU-lidstaten vinden vooral plaats over land, waarbij vervoersmiddelen variëren van auto's tot bestelwagens, (mini)bussen, vrachtwagens, aanhangwagens, campers en taxi's (EMSC, 2022). Uit recent onderzoek van Global Initiative (Scaturro, 2023) blijkt dat ook luchthavens in de Balkanlanden een rol spelen bij de reis van gesmokkelde migranten (en slachtoffers van seksuele uitbuiting) naar West-Europa.

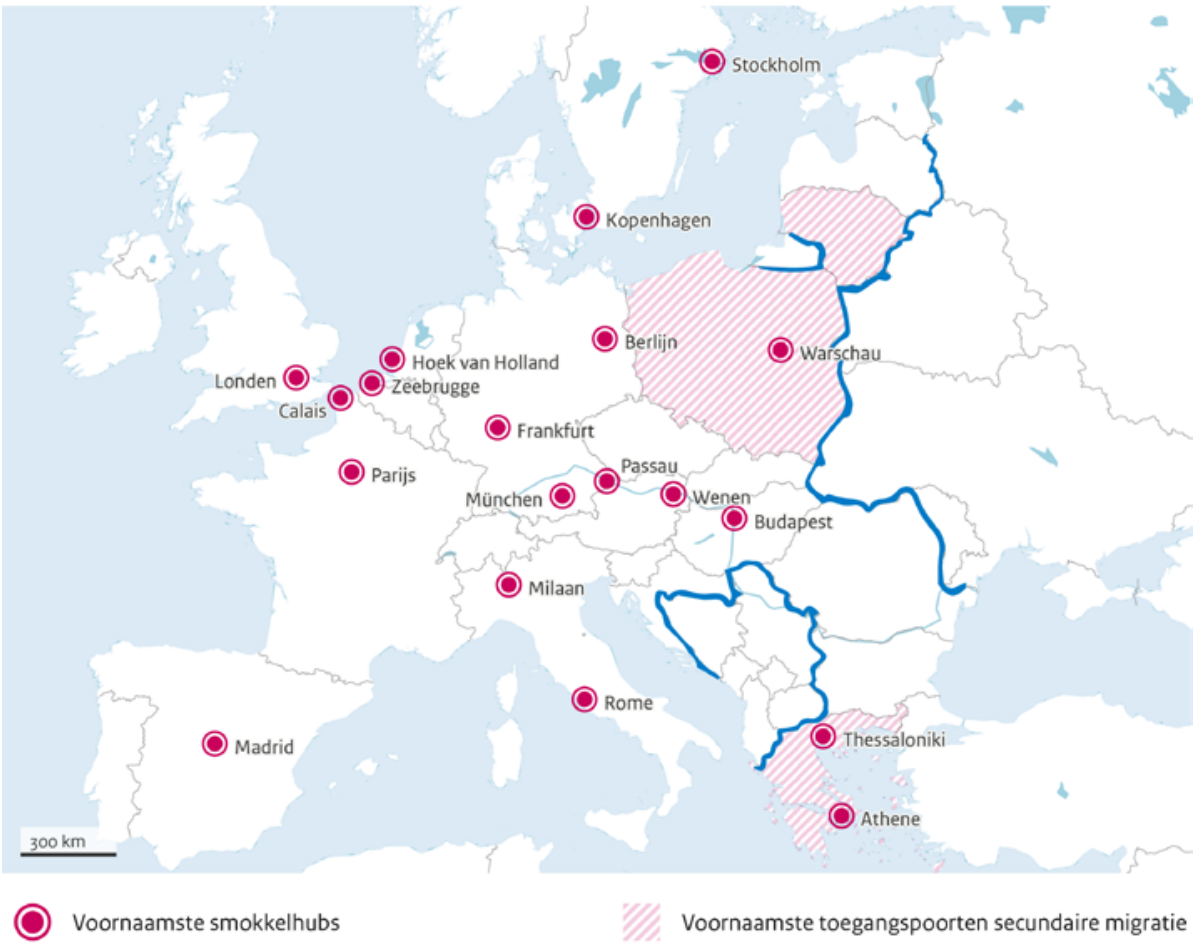
Het European Migrant Smuggling Centre (EMSC)¹⁵ noemt mensensmokkel bij secundaire migratie 'één van de belangrijkste bedreigingen voor de Europese Unie'. Ten tijde van de migratiecrisis in

2015 stelde Europol vast dat de reis van veel migranten werd gefaciliteerd door criminele organisaties en dat migrantensmokkel zich ontwikkelde tot een zeer lucratieve vorm van (georganiseerde) criminaliteit. Ook vandaag de dag worden op de intra-Europese smokkelroutes gevaarlijke én erbarmelijke reisomstandigheden waargenomen. De inklimmerproblematiek, waarbij irreguliere migranten zich verstoppen in vrachtwagens die goederen vervoeren, is hier een voorbeeld van. Vaak gebeurt dit in kleine ruimtes met weinig ventilatie en een groot risico op verstikking. Bovendien zijn irreguliere migranten zeer kwetsbaar voor criminele, seksuele en/of arbeidsuitbuiting (EMSC, 2022; UNODC, 2018c; Europol 2016). Op de smokkelhubs gebeurt dat ook vaak. Migrantengroepen verzamelen op hotspots en stoppen onderweg in semi-stedelijke gebieden om illegaal te werken. Zo betalen ze hun schulden af aan de smokkelaars of sparen ze geld om het volgende deel van hun reis te betalen (Europol, 2016).

¹⁵ Het EMSC werd in 2016 door Europol opgericht naar aanleiding van de migratiecrisis in 2015 (Europol 2022). Het EMSC staat Europese rechtshandavingsinstanties bij in de aanpak van mensensmokkel.

Criminele hotspots voor - illegale facilitering van - mensensmokkel

Smokkelroutes veranderen continue vanwege aanwezigheid en intensiteit van grenscontroles, maar smokkelhubs blijven stabiel waar vraag en aanbod van smokkeldiensten elkaar kruisen (UNODC 2018b)

Balkanroute tijdens de Migratiecrisis. Bihac, Bosnië en Herzegovina. Opvang voor vluchtelingen en migranten. Mensen staan in de rij voor eten.

1.3.5 Europese smokkelhubs

Smokkelroutes zijn continu aan verandering onderhevig, met name vanwege de aanwezigheid en intensiteit van grenscontroles door handhavingsorganisaties. Smokkelhubs daarentegen – waar vraag en aanbod van smokkeldiensten bij elkaar komen – blijven stabiel (UNODC, 2018c). Vaak zijn het logistieke knooppunten, zoals internationale treinstations en luchthavens, haltes van langeafstandsbussen, maar ook markten, pleinen en opvangcentra voor asielzoekers (UNODC, 2018c; Europol, 2016). Deze knooppunten vereenvoudigen het verkeer van irreguliere en gesmokkelde migranten en fungeren als centrale locaties waar (uitvoerders van) criminele organisaties hun diensten aanbieden. Denk aan onderdak, frauduleuze documenten en informatie over knooppunten in andere (Europese) landen (Europol, 2016).

Step-by-step reis

De reis van bronland naar bestemmingsland is vaak duur. Zoals gezegd reizen irreguliere migranten vaak van plaats naar plaats: ook wel aangeduid als een ‘step-by-step reis’ (Boerman e.a., 2017). Daarbij verstrekken intra-Europese mensensmokkelaars de frauduleuze documenten (Frontex, 2016). Migranten zijn steeds beter in staat om zelfstandig te reizen. Deze verschuiving wordt grotendeels vergemakkelijkt door het gebruik van technologie, waaronder sociale media, chatgroepen, GPS, en de steun van diasporagemeenschappen in zowel bestemmings- als transitlanden (Kemp e.a. 2021; Bezlov e.a. 2023; Boerman e.a., 2017).

Mensenhandel is ...

‘Mensenhandel gaat over meisjes en jongens, vrouwen en mannen die onder vaak mensonterende omstandigheden gedwongen worden om te werken. Mensenhandel is het meisje dat door haar ‘vriendje’ gedwongen wordt om seks met andere mannen te hebben. Mensenhandel is ook het jongetje dat door zijn oom gedwongen wordt om winkeldiefstal te plegen. Maar mensenhandel is ook de asielzoeker die in een wasserij gedwongen wordt om onder erbarmelijke omstandigheden veel te lange, onbetaalde uren te draaien. Mensenhandel is de vrouw die naar Nederland kwam met de belofte van een mooie baan en vervolgens in een huis werd opgesloten waar zij dag en nacht huishoudelijk werk moet doen. En mensenhandel is ten slotte ook de illegaal in Nederland verblijvende jongen die gedwongen wordt seks te hebben met wildvreemde mannen. Tal van verschijningsvormen, verbonden door één rode draad: mensenhandel maakt een enorme inbreuk op de individuele vrijheid van mensen en is daarmee één van de ernstigste en meest complexe vormen van ondermijning’ (Ministerie van Justitie en Veiligheid, 2018 : 5)

1.3.6 Opkomst van de vrouwenhandel

De Balkanregio heeft de oneervolle reputatie een bron-, doorvoer- en bestemmingsgebied te zijn van vrouwenhandel voor de seksindustrie. De basis hiervoor werd gelegd in de jaren negentig. Ten tijde van en vlak na de Joegoslavische oorlogen en de val van het communisme met de daarop volgende chaotische overgang naar een markteconomie in veel Oost-Europese landen. Nikolaië-Ristanoviæ (2003) beschrijft in haar wetenschappelijke artikel 'Sex Trafficking: The Impact of War, Militarism and Globalisation in Eastern Europe' welke factoren hieraan hebben bijgedragen. We schetsen hier de context.

Allereerst draagt oorlog op een aantal manieren bij aan het ontstaan van sekshandel. "Werkloosheid, armoede en gebrek aan vooruitzichten in het algemeen beïnvloeden zowel de vraag naar als het aanbod van mensenhandel voor seksuele uitbuiting. Wanhopige vrouwen worden gemakkelijk kwetsbaar voor valse beloften en bedrog, evenals voor verschillende vormen van geweld. Mensenhandelaars maken misbruik van het feit dat veel mensen zich in een kwetsbare situatie bevinden, zonder papieren en gescheiden van hun familie. Vluchtelingen zijn bijzonder kwetsbaar, zowel tijdens hun vlucht uit oorlogsgebieden als tijdens hun verblijf in het buitenland" (Nikolaië-Ristanoviæ 2003).

Ten tijde van de etnische conflicten was mensenhandel sterk verbonden met oorlogsverkrachtingen en seksuele uitbuiting. Zo werden Bosnische moslimvrouwen seksueel uitgebuit door Serviërs, Servische vrouwen in seksuele slavernij gehouden in Kroatische bordelen en maakte de Albanese maffia gebruik van de vluchtelingencrisis om Albanese en Roma-vrouwen uit Kosovo naar Italië en andere westerse landen (waaronder Nederland) te

smokkelen. Zo breidde de seksindustrie in de door de oorlog getroffen en naburige landen enorm uit en werd het een aantrekkelijke bestemming voor vrouwenhandel uit andere delen van Oost-Europa. "De naoorlogse militarisering en grote aanwezigheid van internationale organisaties droegen verder bij aan de groei van de sekshandel in de Balkan" (Nikolaië-Ristanoviæ 2003). Volgens lokale NGO's zou 50% van de klanten bestaan uit buitenlanders, voornamelijk soldaten. Naar schatting kwam minstens 70% van de winst uit seksuele uitbuiting voor rekening van buitenlanders, die andere tarieven betaalden en meer geld uitgaven in bars dan lokale mannen (Nikolaië-Ristanoviæ, 2003).

Volgens Feher (1995) hebben sociaaleconomische veranderingen in het dagelijks leven van zowel vrouwen als mannen in postcommunistische landen hun betrokkenheid bij mensenhandel voor seksuele uitbuiting versneld. De woorden van een prostituee in Boedapest¹⁶ illustreren dit goed:

'Veel pooiers zouden niet in de prostitutie werken als de economische situatie beter was. Als ze werk hadden. Velen van hen zijn geen criminelen zoals in de Westerse landen. Het zijn ongelukkige mensen die geen werk kunnen vinden. Soms leven ze van de prostitutie van hun vrouwen, vriendinnen en dochters. Soms verdienen ze een paar dagen niets. Armoede is heel gewoon voor pooiers. Er zijn er een paar die een netwerk hebben, een goede auto etc., maar de meerderheid leeft alleen van de prostitutie van hun vrouwen en dochters.'

¹⁶ Interview in Boedapest op 17 mei 1999 in het kader van onderzoek Nikolaië-Ristanoviæ (2003)

1.3.7 Slachtoffers van mensenhandel

Slachtoffers van mensenhandel uit Oost-Europese landen kunnen ook slachtoffer van mensenhandel zijn of worden in West-Europese landen (UNODC, [2022b](#)).¹⁷ In Oost-Europa bestaat mensenhandel nog steeds vooral uit de seksuele uitbuiting van vrouwen en meisjes (UNODC, [2022b](#); UNODC, [2020a](#); UNODC, [2018d](#)). De meeste slachtoffers van seksuele uitbuiting in Oost-Europa komen uit de Westelijke Balkanlanden (UNODC, [2022b](#); UNODC, [2020a](#)). Veruit de meesten van hen worden verhandeld in het land van herkomst of in de eigen regio; slachtoffers van seksuele uitbuiting die worden verhandeld buiten de eigen lands- of regiogrenzen, worden meestal verhandeld naar West-Europese landen (UNODC, [2022b](#); UNODC, [2020a](#)). Deze

¹⁷ In de top 10 nationaliteiten van slachtoffers van mensenhandel in Nederland komen de volgende Oost-Europese landen voor: Roemenië, Oekraïne, Bulgarije, Hongarije en Kroatië (Nationaal Rapporteur Mensenhandel 2023; Database Comensha).

slachtoffers van grensoverschrijdende) seksuele uitbuiting zijn voornamelijk afkomstig uit landen die het UNODC ([2022b](#)) schaaft onder *South-Eastern Europe*.¹⁸

De laatste jaren worden echter steeds vaker (ook) gevallen van arbeidsuitbuiting waargenomen (UNODC, [2022b](#); UNODC; [2020b](#)). Zo vormden slachtoffers van dwangarbeid in 2020 een groter aandeel dan ooit tevoren. Anders dan bij seksuele uitbuiting zijn Oost-Europese mannen (83%) vaker slachtoffer van deze uitbuitingsvorm, die met name plaatsvindt in de (land)bouwsector (UNODC, [2022a](#); UNODC, [2020b](#)).

¹⁸ Dit betreft de landen: Tsjechië, Estland, Hongarije, Litouwen, Polen, Slowakije, Albanië, Bosnië en Herzegovina, Bulgarije, Kroatië, Montenegro, Noord-Macedonië, Roemenië, Servië en Slovenië.

Rekrutering en tewerkstelling

Anders dan 30 jaar geleden, worden slachtoffers van mensenhandel tegenwoordig vooral via internet (sociale media) gerekruteerd.¹⁹ De online wereld verschaft mensenhandelaren meer anonimiteit en een groter publiek (EMSC, [2022](#)). Voor seksuele uitbuiting gebruiken mensenhandelaren online vooral de loverboy-techniek. Dit doen zij bijvoorbeeld op dating-apps en bestaande escortsites (EMSC, [2022](#)). Hoewel slachtoffers nog steeds te werk worden gesteld in hotels, restaurants, cafés, nachtclubs, seksclubs en massagesalons, verplaatst seksuele uitbuiting zich meer en meer naar (gekochte of gehuurde) woningen en appartementen. Door hen bovendien in korte tijd naar verschillende steden te verplaatsen en te werk te stellen (de zogenaamde ‘carrouselmethode’), wordt het voor opsporingsinstanties steeds moeilijker slachtoffers te detecteren (EMSC, [2022](#); Europol, [2020](#)).

¹⁹ De Covid-19 pandemie bracht deze ontwikkeling in een versnelling (UNODC, [2021b](#); Europol [2020](#)).

Slachtoffers in Nederland

Het afgelopen decennium daalde het aantal geregistreerde slachtoffers van seksuele uitbuiting in Nederland,²⁰ terwijl het aandeel geregistreerde slachtoffers van arbeidsuitbuiting steeg.²¹ Invloeden van de Covid-19-pandemie op mensenhandel versterkten deze trend (UNODC, [2021b](#)), zowel in Nederland (Nationaal Rapporteur, [2021b](#); CoMensha, [2020](#)) als in Europees verband (EMSC, [2022](#); UNODC, [2021b](#)). Bijvoorbeeld doordat er vanwege de destijds geldende coronamaatregelen geen actieve prostitutiecontroles hebben plaatsgevonden; veel signalen van slachtofferschap zijn zodoende onopgemerkt gebleven (UNODC, [2021b](#)).²²

²⁰ Voor deze neerwaartse trend is geen eenduidige verklaring. Volgens van Dijk e.a. ([2021](#)) is een mogelijke verklaring dat op de markt van seksuele dienstverlening minder vaak strafbare dwang wordt toegepast en/of extreme uitbuiting plaatsvindt dan voorheen en dat voor wat betreft buitenlandse slachtoffers van seksuele uitbuiting waarschijnlijk de beperktere definitie van grensoverschrijdende mensenhandel sinds 2016 een rol heeft gespeeld.

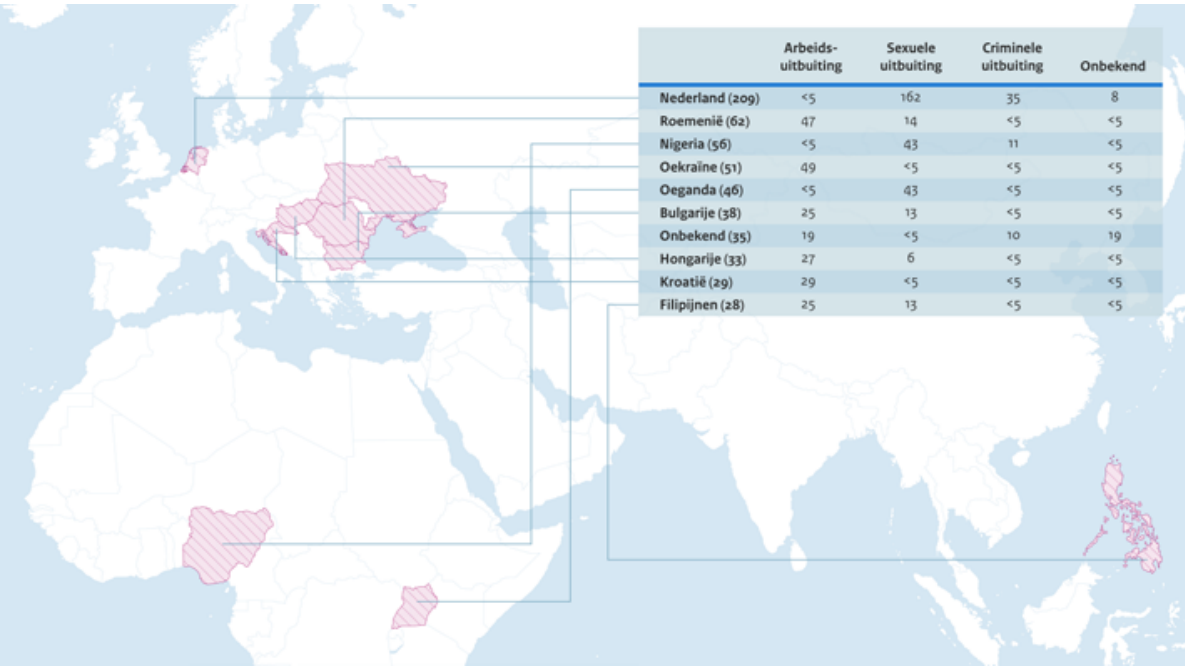
²¹ Relatief sterke stijgingen van de aantallen geobserveerde gevallen van arbeidsuitbuiting zien Van Dijk e.a. ([2021](#)) ook elders in Europa.

²² In 2024 heeft CoMensha, de politie en de Nationaal Rapporteur onderzoek laten verrichten om meer inzicht te krijgen in (andere) factoren die (ook) van invloed zijn (geweest) op het teruglopend aantal meldingen van mensenhandel aan CoMensha (zie: Nillesen, Dinnissen en Ferwerda, [2024](#)).

Nationaliteiten slachtoffers van mensenhandel in Nederland

Bron: 'Jaarcijfers mensenhandel 2022' Nationaal Rapporteur Mensenhandel (2023), CoMensha-databestanden.

Prevalentieonderzoek naar mensenhandel laat zien dat het totaal aantal slachtoffers van mensenhandel in Nederland wordt geschat tussen de 5000 en 7500 vermoedelijke slachtoffers per jaar (van Dijk e.a., 2021; Nationaal Rapporteur, 2020). Deze omvangschatting is drie á vier keer hoger dan het geregistreerde aantal slachtoffers (van Dijk e.a., 2021; Nationaal Rapporteur, 2020). Het aantal gevallen van seksuele en niet-seksuele uitbuiting in Nederland is nu ongeveer evenredig verdeeld. Evenals de man-vrouw verdeling in het geschatte slachtofferschap.²³

²³ Uit studies naar geregistreerd en geschat slachtofferschap blijkt dat slachtoffers van (binnenlandse en buitenlandse) seksuele uitbuiting met name vrouwelijk zijn, terwijl slachtoffers van niet-seksuele uitbuiting (zoals arbeidsuitbuiting) vaker mannelijke slachtoffers zijn. Een belangrijke kanttekening is echter dat ten aanzien van beide uitbuitingsvormen sprake is van zowel mannelijke als vrouwelijke slachtoffers (Nationaal Rapporteur, 2021b; CoMensha, 2020; UNODC & National Rapporteur on Trafficking in Human Begings and Sexual Violence against Children, 2017).

Hoewel de meeste slachtoffers van mensenhandel in Nederland de Nederlandse nationaliteit hebben, vormen slachtoffers uit Oost-Europese landen een significante groep van het totaal aantal slachtoffers van mensenhandel in Nederland (Nationaal Rapporteur, 2023). Zoals op de kaart hierboven is te zien (Nationaal Rapporteur Mensenhandel, 2023) staan er vijf Oost-Europese landen in de top-10 nationaliteiten, te weten: Roemenië, Oekraïne, Bulgarije, Hongarije en Kroatië. Met de stijging van het aantal arbeidsuitbuiting-zaken, steeg ook het aandeel Oost-Europese slachtoffers.

Actueel: de kwetsbaarheid van Oekraïense vluchtelingen

Conflicten versterken de kwetsbaarheid van slachtoffers, prevalentie en ernst van mensenhandel (UNODC, 2018a). De oorlog in Oekraïne heeft onvermijdelijk ook kansen gecreëerd voor mensenhandel (en mensensmokkel) (UNICRI, 2022). De miljoenen mensen die Oekraïne zijn ontvlucht zijn een bijzonder kwetsbare groep waarvan het overgrote deel bestaat uit vrouwen en kinderen (90%). Een groep die primair het slachtoffer kan worden van mensenhandel. Hoewel er in 2022 'slechts' een handjevol meldingen van seksuele uitbuiting van Oekraïense vrouwen terecht is gekomen bij CoMensha, denkt de directeur dat het probleem veel omvangrijker is en dat er de komende tijd meer mensenhandelzaken uit Oekraïne naar buiten zullen komen (CoMensha, 2022; NRC 2022).

1.3.8 Daders van mensenhandel

Vanwege de verscheidenheid aan uitbuitingsvormen kent mensenhandel verschillende dadertypes: van daders die anderen seksuele handelingen laten verrichten of drugs laten rondbrengen tot daders die werknemers in mensonterende omstandigheden laten werken. Bij alle vormen van mensenhandel is dwang het kernelement: daders gebruiken (of dreigen met) geweld of maken misbruik van de kwetsbaarheid van slachtoffers (Nationaal Rapporteur, 2022; Ministerie van Justitie & Veiligheid, 2022, CoMensha, 2023b).

Aangezien een fors deel van mensenhandel – en daarmee (ook) van daders – buiten beeld is van opsporings- en hulpverleningsinstanties is het niet mogelijk een totaalbeeld te schetsen van de verschillende (typen) mensenhandelaren.²⁴ Informatie van daders die wel is geregistreerd wordt uitvoerig beschreven in de Dadermonitor Mensenhandel van de Nationaal Rapporteur (2022, 2021a). Gelet op de uitbuitingsvormen (binnenlandse en grensoverschrijdende) seksuele uitbuiting en arbeidsuitbuiting, blijkt uit de Dadermonitoren Mensenhandel (o.a.) dat:

- de overgrote meerderheid van de verdachten van mensenhandel in Nederland het mannelijke geslacht heeft;
- de Nederlandse herkomst weliswaar de meest voorkomende nationaliteit is bij geregistreerde verdachten van mensenhandel in Nederland, maar dat andere verdachten met grote regelmaat een Oost-Europese nationaliteit hebben, zoals met name de Roemeense, Hongaarse en Bulgaarse nationaliteit.

²⁴ Van de in totaal 3.925 geregistreerde incidenten in de periode 2017-2019 is bij 19% een verdachte geregistreerd (Nationaal Rapporteur, 2022; Nationaal Rapporteur, 2021a). Dat betekent dat bij ruim vier op de vijf (door de politie) geregistreerde incidenten van mensenhandel geen verdachte in beeld is.

De rol van vrouwelijke daders

Van daders die zijn veroordeeld voor mensenhandel is 16% vrouw. Voor veroordeelde daders van grensoverschrijdende seksuele uitbuiting is dit 26% (Nationaal Rapporteur, 2022). Dit is aanzienlijk hoger dan het percentage vrouwelijke daders van misdrijven in het algemeen 13% (Nationaal Rapporteur, 2022; CBS, 2022).

Uit onderzoek van Politie & Wetenschap (Wijkman & Kleemans, 2019) naar de rol van vrouwelijke daders bij mensenhandel in Nederland blijkt dat de vrouwelijke delinquenten met name betrokken zijn bij seksuele uitbuiting. De helft van deze vrouwen is geboren in Oost-Europa. Van de vrouwen die zijn veroordeeld voor seksuele uitbuiting, heeft de helft zelf ooit in de prostitutie gewerkt en werkte ruim een kwart nog in de prostitutie ten tijde van het delict. Een minderheid van de vrouwen is zelf slachtoffer geweest van seksuele uitbuiting voordat zij dader zijn geworden. De criminele activiteiten van de vrouwelijke daders richt zich met name op het innen van geld, het huisvesten van slachtoffers, het controleren van slachtoffers tijdens hun werk en het innemen en bewaren van het paspoort van het slachtoffer.

Mensenhandelaren gaan over grenzen heen

In diverse opzichten is aan het delict mensenhandel in Nederland veelal (maar niet perse) een internationale component verbonden. We noemen hier de voornaamste.

Dan wel de verdachten, dan wel de slachtoffers, of zelfs beiden komen van buiten Nederland (Openbaar Ministerie, 2018). De slachtoffers worden veelal uitgebuit in een land als Nederland, met illegale prostitutie en arbeidsuitbuiting als veelvoorkomende fenomenen. Met het toetreden van landen tot de EU, waardoor grenzen letterlijk vervagen, is er een duidelijke ontwikkeling zichtbaar op het gebied van grensoverschrijdende criminaliteit; zo is het voor vrouwen uit bepaalde Oost-Europese landen mogelijk om als prostituee in Nederland te werken en sinds de toetreding van Hongarije, Bulgarije en Roemenië tot de Europese Unie is de entree voor slachtoffers uit deze landen eenvoudiger geworden (Openbaar Ministerie, 2018; Boerman e.a., 2017).²⁵

Verder komt bij diverse modi operandi de internationale component duidelijk naar voren. Zo is de zogenoemde carouselconstructie een specifieke modus operandi van daders, waarbij daders aan de hand van binnenlandse of grensoverschrijdende verplaatsingen van slachtoffers onder de radar van handhavingsorganisaties proberen te blijven (Nationaal Rapporteur, 2022). Deze constructie wordt met name in de prostitutie ingezet: sekswerkers bieden hun diensten via seksadvertentiewebsites in korte tijd aan in verschillende steden (EMSC,

2022; Nationaal Rapporteur, 2022). Hierbij gaat het met name om Oost-Europese, vooral Roemeense, (of Zuid-Amerikaanse) vrouwen die zich elke paar dagen of weken naar een andere plek in Nederland of omliggende landen verplaatsen: de politie vermoedt dat het zowel gaat om sekswerkers die zich vrijwillig op deze manier verplaatsen als om criminele netwerken die in het buitenland vrouwen rekruteren om hen in te zetten in de carouselconstructie (UNODC, 2021b).

Mensenhandel is, daarbij, een delict dat is ingegeven door financieel gewin (Nationaal Rapporteur, 2022) en het geld dat wordt verdiend, wordt voor het overgrote deel in cash betaald (Openbaar Ministerie, 2018).²⁶ De essentie van het delict mensenhandel is dat het geld dat de slachtoffers verdienen moet worden afgestaan aan de mensenhandelaar. De daders willen hun illegaal verdiende geld weer uitgeven en zodoende gaat mensenhandel vaak samen met witwassen (Nationaal Rapporteur, 2022)²⁷ of andere vormen van (georganiseerde) criminaliteit (EMSC, 2022; Boerman e.a., 2017). Dat dit het vaakst voorkomt bij grensoverschrijdende seksuele uitbuiting komt doordat het illegaal verdiende geld in die zaken relatief vaak naar het buitenland wordt overgemaakt (Nationaal Rapporteur, 2022). Het door de vrouwen verdiende geld wordt besteed of via money transfers of met de auto of het vliegtuig naar het land van herkomst gebracht (Openbaar Ministerie, 2018).

²⁵ Om in Nederland in de prostitutie te mogen werken zijn documenten nodig, waaronder een basisregistratie personen en een inschrijving bij de Kamer van Koophandel. Vrouwen uit Bulgarije, Roemenië en Hongarije kunnen deze documenten nu zelf aanvragen met hun eigen identiteitspapieren. Dit brengt met zich mee dat deze vrouwen slachtoffer kunnen worden van mensenhandel (Openbaar Ministerie, 2018). Vervalsing van (verblijf) documenten onder Oost-Europese slachtoffers komt weliswaar nog steeds voor, bijvoorbeeld om minderjarigheid van het slachtoffer te verhullen of om te frauderen met belastingen (Boerman e.a. 2017).

²⁶ Op deze wijze blijven de gebruikers van de seksuele diensten grotendeels anoniem.

²⁷ Er is sprake van witwassen wanneer iemand geld of middelen verbergt of uitgeeft dat uit misdrijf verkregen is (art. 420bis Sr.).

Mensenhandel op migratieroutes

De internationale component van mensenhandel wordt ook zichtbaar bij de (mogelijke) verwevenheid tussen mensenhandel en mensensmokkel op migratieroutes. Hoewel hier slechts in beperkte mate zicht op is (Nationaal Rapporteur, 2022; 2021b; 2020), zijn er wel degelijk signalen dat van deze verwevenheid sprake is (EMSC, 2022).

Eerder is in dit hoofdstuk vastgesteld dat irreguliere migranten op weg naar Europa (en Nederland) om uiteenlopende redenen kwetsbaar zijn. De irreguliere migranten zijn vaak afhankelijk van hun smokkelaar en mede daardoor kwetsbaar voor uitbuiting. Hoewel er een duidelijk juridisch onderscheid bestaat tussen mensensmokkel en mensenhandel, gaan beide criminaliteitsvormen in de praktijk veelvuldig naadloos in elkaar over. Eenmaal aangekomen in het bestemmingsland bevinden irreguliere migranten zich in een kwetsbare positie, ook met het oog op uitbuiting.

Georganiseerde mensenhandel: betrokkenheid van csv's

Betrokkenheid van georganiseerde criminaliteit bij mensenhandel in Oost-Europa in het algemeen en de Westelijke Balkan in het bijzonder is (relatief) hoog (UNODC, 2020b).

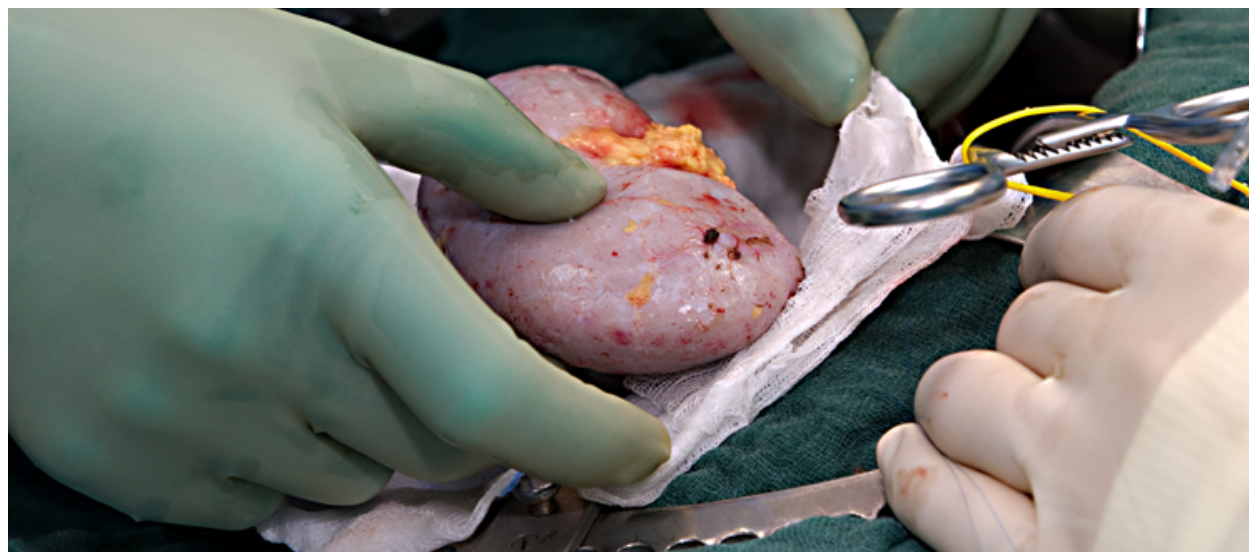
Zoals eerder is vastgesteld, worden de meeste slachtoffers van mensenhandel in Oost-Europa seksueel uitgebuit binnen de Westelijke Balkanregio. Hiertoe hanteren mensenhandelaren veelal een specifieke modus operandi: een dadercluster in het land van herkomst rekruteert de slachtoffers en een dadercluster in het land van bestemming wacht de slachtoffers op, regelt de accommodatie en werft de klanten (UNODC, 2020b).

De slachtoffers reizen meestal alleen. Als dat niet het geval is schakelt het criminele netwerk, chauffeurs in om de slachtoffers over te brengen naar het land van bestemming. Of slachtoffers alleen reizen hangt af van verschillende factoren. De twee

belangrijkste factoren hiervoor zijn de leeftijd en de juridische status van het slachtoffer in zowel het land van herkomst als het bestemmingsland: minderjarige (vrouwelijke) slachtoffers en/of slachtoffers die enkel illegaal kunnen reizen naar en werken in het bestemmingsland worden gesmokkeld, veelal over het land en doorgaans met gebruik van frauduleuze documenten (UNODC, 2020b).

Deze werkwijze, met twee daderclusters en twee of drie vormen van daderschap, wordt ook waargenomen indien slachtoffers uit de Oost-Europese (Balkan)regio naar Europese landen worden verhandeld (UNODC, 2022a). Bij deze vorm van grensoverschrijdende seksuele uitbuiting van slachtoffers uit Oost-Europese landen valt op dat er met name sprake is van betrokkenheid van criminele netwerken met een laag organisatieniveau, waarbij slechts enkele daders betrokken zijn bij de mensenhandel (UNODC, 2022a).

Joegoslavië-tribunaal, Den Haag

1.3.9 Orgaanhandel

"Hoewel minder bekend dan bijvoorbeeld drugs- of wapenhandel, is de illegale handel en verkoop van organen 'big business'." (Doosje e.a., [2021](#): 292). Illegale niertransplantaties zouden het meest voorkomen. De prijzen die voor deze nieren worden betaald liggen tussen 50.000 en 120.000 USD. Hoewel met name Aziatische landen als China, Pakistan en India bekend staan om orgaanhandel, zijn er ook incidenten bekend in de Balkan (Doosje e.a., [2021](#)).

In 2007 werd geschat dat 5% van de wereldwijde transplantaties illegaal werd uitgevoerd (Shimazono, [2007](#)). Ook Nederlandse transplantatieprofessionals worden in de praktijk geconfronteerd met patiënten die in het buitenland (vermoedelijk) orgaantransplantaties hebben ondergaan

(Ambagtsheer e.a., [2018](#); Ambagtsheer [2015](#)). Het beroepsgeheim stelt professionals voor een dilemma in het geval van vermoeden van illegale orgaanhandel. Hierdoor is het dark number groot en is orgaanhandel lange tijd een thema geweest waarover veel gespeculeerd is.

Het aantal transplantaties dat wordt uitgevoerd, voldoet slechts aan een klein deel van de behoefte.²⁸ Over de hele wereld, behalve Iran, is orgaanhandel verboden.²⁹ Het schrijnende orgaantekort wordt gezien als de belangrijkste oorzaak achter de winstgevende zwarte markt. Uit het promotieonderzoek van De Jong blijkt dat goed georganiseerde criminele netwerken wereldwijd illegale transplantaties faciliteren door ontvangers en donoren uit te buiten (De Jong, [2017](#)).

²⁸ Onderzoek van de Jong ([2017](#): 127) spreekt over minder dan 10%. Met betrekking tot niertransplantaties spreekt Council of Europe (2019) van 1/3 ([organtraffickingresearch.org](#)).

²⁹ In Nederland is orgaanhandel strafbaar gesteld in artikel 32 van de Wet op Orgaandonatie. Dit artikel stelt het te koop aanbieden, het daadwerkelijk verkopen van een orgaan, het kopen van een orgaan en het met winstoogmerk bemiddelen of opzettelijk transplanteren van een verhandeld orgaan strafbaar met een gevangenisstraf van maximaal 1 jaar of een geldboete van maximaal € 16.750.

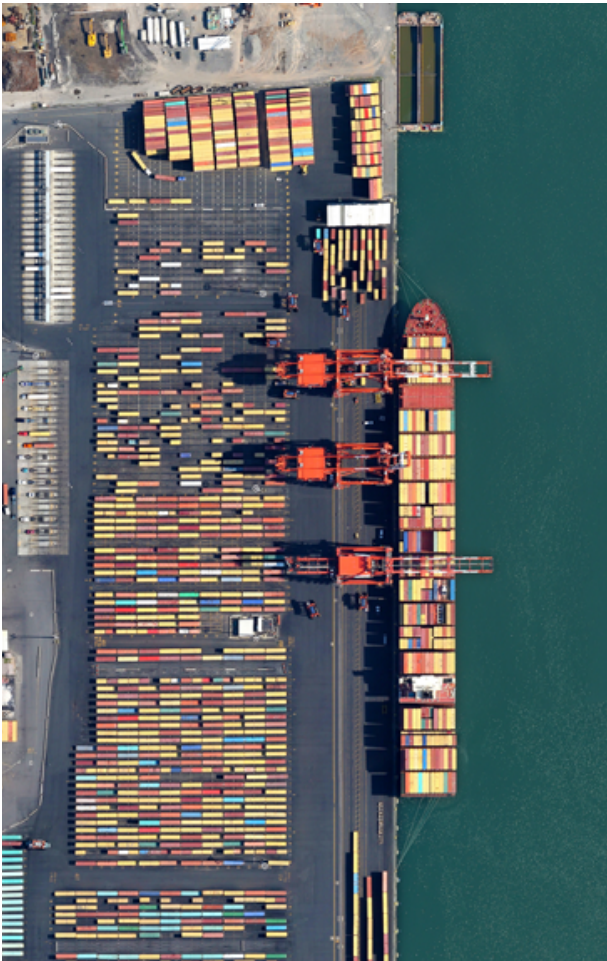
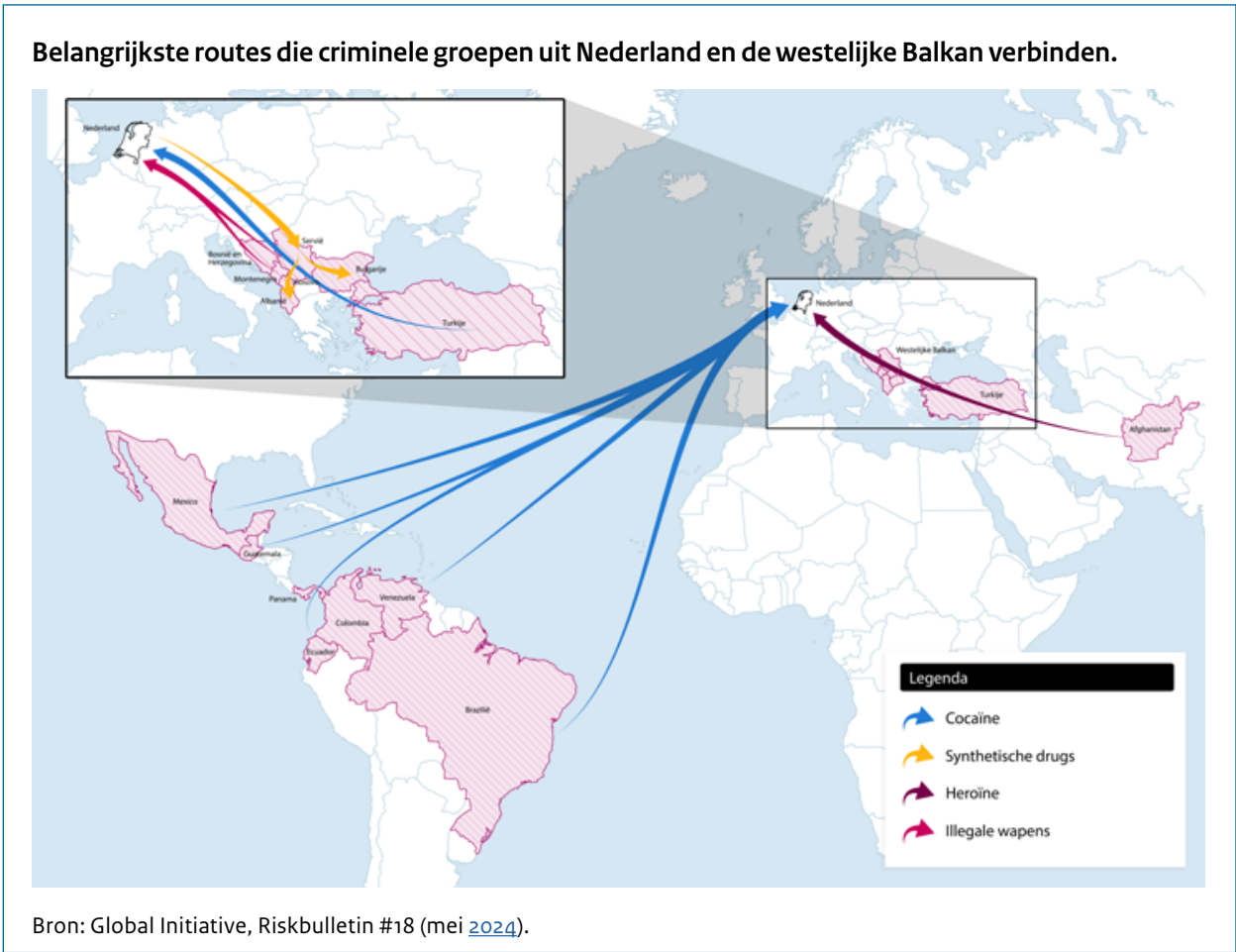
Medicus kliniek

Eén van de bekendste orgaanhandel-zaken betreft de 'Medicus-kliniek' in Kosovo, waar bewezen ten minste 27 illegale transplantaties hebben plaatsgevonden (Doosje e.a., [2021](#)). De zaak kwam aan het licht toen iemand uit Turkije in 2008 op het vliegveld van de Kosovaarse hoofdstad onwel werd en bleek dat hij kort daarvoor was geopereerd om zijn nier te laten verwijderen (RTL nieuws, 3 september [2014](#)). Het totale criminele netwerk rond de kliniek bestond uit 107 actoren. Doosje, Ambagtsheer en Blokland ([2021](#)) brachten het criminele netwerk achter de orgaanhandel in deze kliniek in kaart. Uit hun data bleek dat, hoewel een aantal centrale actoren uit het netwerk is opgepakt, een aantal anderen de illegale praktijken hebben voortgezet en betrokken zijn bij orgaanhandel vanuit klinieken in andere landen, waaronder Azerbeidzjan, Sri Lanka, Turkije, Thailand en de Filipijnen.

Oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid

Van het Kosovaarse Bevrijdingsleger UCK wordt al jaren vermeend dat ze zich tijdens de oorlog met Servië hebben schuldig gemaakt aan orgaanhandel. Zij zouden gevangenen hebben vermoord en hun organen verkocht. Voormalig hoofdaanklaagster van het Joegoslavië-tribunaal, Del Ponte, en speciaal onderzoeker van de Raad van Europa, Marty, stellen dat er sterke aanwijzingen voor de orgaanhandel zijn (Balkan Insight, 4 september [2015](#); NOS, 30 maart [2014](#); SP, 17 september [2010](#)). Op dit moment staat oud-president van Kosovo en leider van het UCK Thaci terecht voor het Kosovotribunaal in Den Haag voor oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid, waarbij onder andere ook de orgaanhandel ter sprake zal komen. De wens is de zaak af te ronden in 2025 (NOS, 3 april [2023](#)).

1.4 Drugs

1.4.1 Drugs in Oost-Europa

De Balkanroute wordt sinds de jaren tachtig beschouwd als de belangrijkste heroïneroute van Europa (De Vries, 2006, EMCDDA/Europol, 2019: 105, 109). Door het minimale heroïnegebruik in Nederland tegenwoordig lijkt deze nog steeds bestaande route voor Nederland minder relevant. Toch is dat een misvatting, want de handel via Nederland is wel degelijk omvangrijk (Politie 2021: 238-240). Nederland en in mindere mate ook België, worden namelijk beschouwd als de voornaamste smokkelknooppunten (‘trafficking hubs’) van heroïne in West-Europa (EMCDDA/Europol, 2019: 106, 117).

Een recentere ontwikkeling die voor Nederland relevanter is, is dat Oost-Europa zich in toenemende mate ontwikkelt tot regio waar cocaïne Europa binnenkomt. Dat gebeurt vooral via Zuid-oost-Europa. Europa is op dit moment de meest populaire bestemming van cocaïne geworden voor internationale cocaïnehandelaren (UNODC, 2023). Het gebruik in sommige landen (zoals Nederland en het VK) is relatief gezien vergelijkbaar of hoger dan in de VS (UNODC 2023: 73, 78). Cocaïne is op dit moment, na cannabis, de meest gebruikte

illegale drug in de EU. Dat de Europese markt groot is in mondiale context blijkt inmiddels ook uit de onderscheppingen (zie paragraaf 1.4.2). Met de toenemende controle van Europa’s vijf grootste havens in België, Nederland en Duitsland en grote cocaïne-onderscheppingen is het niet gek dat cocaïnehandelaren andere toegangswegen zoeken tot de lucratieve Europese markt. Toegangswegen via de zijflanken in Oost- en Zuidoost-Europa, die minder goed worden beveiligd, waar omkoping aanzienlijk goedkoper is, en waar politiediensten minder investeren in bijvoorbeeld het hacken van

cryptotelefoons. Een minder bekende illegale drug die ook enige rol speelt in deze regio betreft Captagon, een amfetamine-achtige (fenethylamine) die met name in het Midden-Oosten populair is (zoals Saoedi-Arabië) en met name in Syrië wordt geproduceerd, waar het de nationale oorlogseconomie financiert (CNN, 11 april 2023). Vóór de populariteit in het Midden-Oosten werd Captagon vooral in Oost-Europa (Bulgarije) en ook Turkije geproduceerd (EMCDDA 2018).

1.4.2 Cocaïne

Grote wereldwijde marktverschuivingen

Met betrekking tot de twee bekendste soorten hard-drugs, heroïne/opiaten en cocaïne, is de situatie in Europa haast diametraal anders dan in de VS. Waar in het World Drug Report 2000 cocaïne werd beschouwd als de voornaamste probleemdrug in heel Amerika, waren in heel Europa en ook Azië daarentegen opiaten de voornaamste probleemdrug.³⁰ Tegenwoordig is dat andersom, zoals blijkt uit UNODC World Drug Reports van de laatste jaren. In Europa is cocaïne de illegale drug die de grootste groei doormaakt en veel wordt verhandeld. Gelet op de problemen van geweld en corruptie rond grootschalige maritieme smokkel is cocaïne uitgegroeid tot de voornaamste probleemdrug van Europa. In De VS daarentegen zijn opiaten de voornaamste probleemdrug – eerst uit legale bronnen (farmaceutische industrie) en tegenwoordig veelal uit illegale bronnen (Mexicaanse productie met Chinese grondstoffen).

³⁰ Daarbij gold de hulpvraag (treatment demand) als criterium.

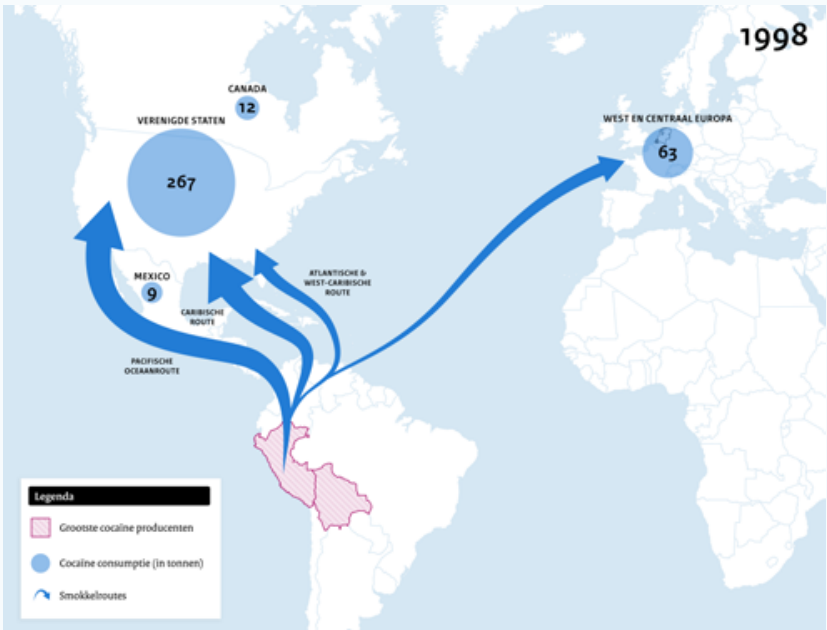

Meer afzet in Europa

Terwijl er in 1998 eeuw ruim vier keer zoveel cocaïne naar de VS ging als naar Europa was deze verhouding tien jaar later al geheel anders (zie de kaarten hiernaast op basis van UNODC, [2011](#): 122; UNODC, 2023). De cocaïnestroom richting West- en Centraal-Europa verdubbelde in tien jaar, terwijl de smokkel naar de VS daalde met 100 ton, een reductie van 38% (UNODC, [2011](#): 122). Rond 2009 waren de krimpende cocaïnemarkt van de VS en de groeiende van Europa in omvang enigszins vergelijkbaar. De cocaïnemarkt in de VS werd geschat op 37 miljard dollar, die van West en Centraal-Europa op 33 miljard dollar (UNODC, [2011](#): 125).

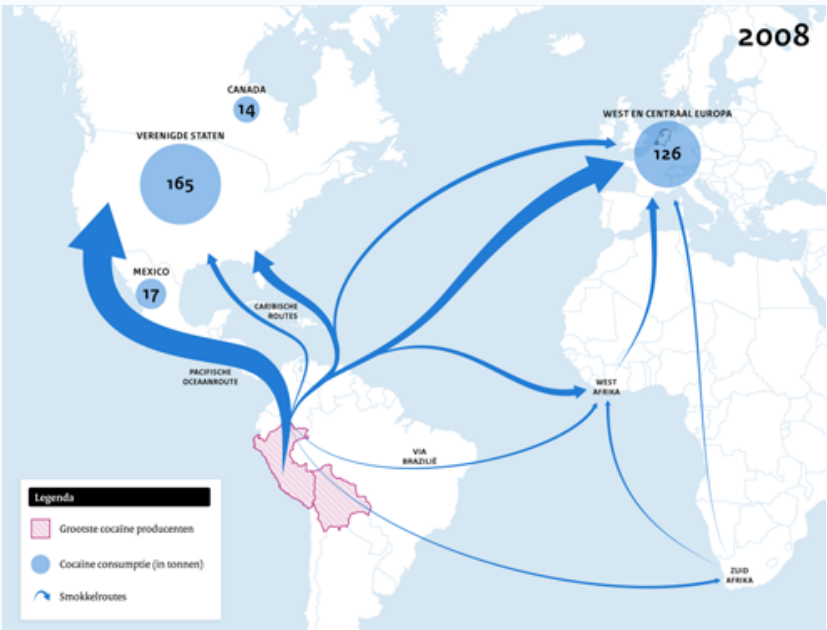
De afgelopen tien jaar werd vervolgens steeds duidelijker dat Europa (inderdaad) de belangrijkste afzetmarkt voor cocaïne is. Waar de in Europa hoeveelheid onderschepte cocaïne tussen 2005 en 2015 fluctueerde tussen grofweg 50 en 100 ton per jaar, begon dit vanaf 2015 geleidelijk (sterk) te stijgen tot ruim 200 ton in 2020 (UNODC, [2023](#): 12). Overigens stegen de inbeslagnames in de VS in dezelfde periode ook sterk, tot boven de 200 ton in 2017. Maar waar de cocaïne-onderscheppingen in de VS traditioneel altijd hoger waren dan die in Europa, is dit vanaf 2018 veranderd. Sindsdien wordt er meer cocaïne onderschept in West- en Centraal-Europa dan in de VS. Vanaf 2018 is dat meer dan 200 ton en gaat het richting de 300 ton die jaarlijks in West- en Centraal-Europa wordt onderschept (UNODC, [2023](#): 12, 36).

Wereldwijde cocaïnestromen 1998

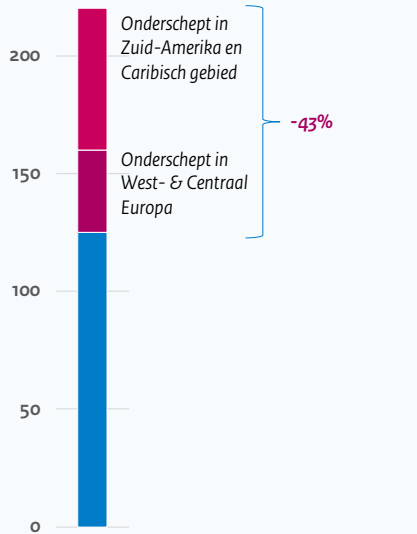

Bron: UNODC World Drug Report 2009 and UNODC calculations informed by US ONDCP, Cocaine Consumption Estimates Methodology, 2008 (internal paper).

Wereldwijde cocaïnestromen 2008

**Cocaïne-export in 2009
bestemd voor de Europese
markt (220 ton = 26%)**

Markttrends ten aanzien van illegale drugs kan men uiteraard niet uitsluitend baseren op cijfers van onderscheppingen. Men moet hiervoor ook prevalentiecijfers (gebruikscijfers) in beschouwing nemen. Prevalentiecijfers voor cocaïne tonen dezelfde trends: terwijl de totale cocaïneconsumptie in de VS daalde in de periode 1998-2009, steeg in die periode de cocaïneconsumptie in de Europa (UNODC, [2011](#): 120-121). Recente trendcijfers met betrekking tot cocaïne suggereren een vrij stabiele consumptietrend in de VS, terwijl de cocaïneconsumptie in West- en Centraal-Europa nog steeds een duidelijke groei doormaken (UNODC, [2023](#): 36). Riooldata van 77 Europese steden suggereren dat de cocaïneconsumptie misschien wel verdubbeld is tussen 2015 en 2021 (UNODC, [2023](#): 36).

Kijktip!

'Why is Cocaine Trafficking Surging?'

UN Story (16 mei [2023](#)), Youtube.

Samenvattend kan worden gesteld dat diverse cijfers er geen twijfel over laten bestaan dat de Europese markt voor cocaïne enorm is gegroeid; zowel het aanbod als de vraag groeiden flink de afgelopen tien jaar. Het lijkt inmiddels waarschijnlijk dat Europa de grootste consumptiemarkt is geworden (UNODC, [2023](#): 12, 36). In dit kader moet niet worden vergeten dat professionele drugsmokkelaars en hun organisaties of netwerken waarschijnlijk liever een ‘probleem’ hebben met Europese politieorganisaties dan met de internationaal actievere Amerikaanse drugshandhaving, die ook meer aanwezig is in bron- en exportlanden. Ook dit kan een reden zijn om naar Europa te smokkelen.

Diverser palet aan internationale smokkelaars

EMCDDA en Europol wijzen er in hun rapport uit 2019 op dat Colombiaanse en Italiaanse georganiseerde misdaad traditioneel een centrale rol speelden in de internationale cocaïnehandel, maar dat andere groepen belangrijker aan het worden zijn. Het gaat daarbij om Albanees-sprekenden, Britse, Nederlandse, Franse, Ierse, Marokkaanse, Servische, Spaanse en Turkse misdaadgroepen. Een ontwikkeling die heeft geresulteerd in toegenomen concurrentie en criminele netwerken met deze nationaliteiten die hun eigen lijnen opzetten (EMCDDA en Europol, [2019](#)).

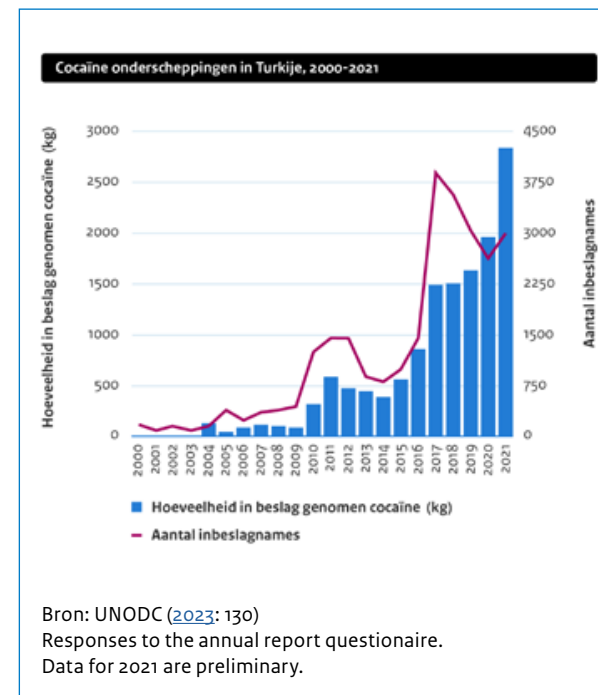
Routes voor cocaïnehandel in Oost- en Zuidoost-Europa

Bron: UNODC Global Cocaine Rreport ([2023](#)).

Haven van Durres, Albanië

Zuidoost-Europa belangrijker als 'poort naar Europese markt'

Zoals in het vorige [klimaatrapport](#) (SKC-OC, [2023](#)) werd beschreven, zijn zeehavens in België en Nederland sinds enkele jaren uitgegroeid tot de favoriete loshavens van cocaïne in Europa. De trans-Atlantische cocaïnesmokkel is zich steeds meer gaan kenmerken door de grootschalige maritieme smokkel. Dit betekent dat de smokkelaars gebruik maken van grootschalige legale handelsstromen, zoals fruit uit Latijns-Amerika. Voor Nederland is Ecuador uitgegroeid tot voornaamste laadland (NRC, 3 augustus [2023](#)). Doordat er sinds enige tijd harder wordt opgetreden tegen smokkel via de grote Nederlandse havens (zie ook de kamerbrief van JenV d.d. 22 mei [2023](#)) wordt het lossen in deze havens bemoeilijkt. Het ligt daarom in de lijn der verwachting dat (ook)

andere Europese regio's belangrijker worden, bijvoorbeeld doordat inmiddels ook cocaïne-smokkel met Nederlandse betrokkenheid via Duitsland of Noord-Europa wordt waargenomen (NZZ, 8 mei [2024](#)).

Eén van de nieuwe regio's die op Europees niveau belangrijker lijkt te worden voor cocaïnevoer naar Europa is Zuidoost-Europa. Zowel Global Initiative (Scaturro en Kemp, [2022](#)) als UNODC ([2023](#)) wijzen er op dat Zuidoost-Europa een belangrijk punt van binnenkomst van cocaïne aan het worden is. Tekenend is bijvoorbeeld dat in de afgelopen tien jaar de inbeslagnames van cocaïne in Turkije en Griekenland explosief zijn gestegen.

Desalniettemin beschouwt UNODC Nederland nog steeds als de belangrijkste cocaïnehub van Europa, waar ook criminele netwerken uit de Balkan flink gebruik van maken. UNODC's Global Report on Cocaine ([2023](#): 82) schrijft de toename van cocaïne in Europa deels toe aan de Nederland-gelieerde routes, waarbij Albanese organisaties mogelijk verantwoordelijk voor de prijsdaling van cocaïne in Europa sinds 2012 (UNODC, [2023](#): 21, 82).

De verplaatsingseffecten van drugssmokkel in de regio worden steeds duidelijker, met name in Zuidoost-Europa. De onderscheppingen van illegale drugs in de regio zijn flink toegenomen de afgelopen jaren, wat duidt op de aantrekkelijkheid van de

regio als belangrijker toegangspoort tot Europa. Bij sommige transporten gaat het om drugsleveranties voor lokale of regionale markten, maar het gaat vooral om transithandel, met beoogde eindbestemmingen in West Europa, zoals blijkt uit een overzicht van Global Initiative (Scaturro en Kemp, [2022](#)).

Lees hier over een casus die het perspectief deed kantelen

Servië, Belgrado

1.4.4 Heroïne

De Europese handel vanuit Oost-Europa, via de Balkanroute, geldt al sinds de jaren tachtig als de belangrijkste heroïneroute van Europa (De Vries, 2006; EMCDDA en Europol, 2019). Tijdens de oorlogen in Joegoslavië werd de handel via deze route bemoeilijkt, wat leidde tot een verbreding van de Balkanroute, zoals heroïnehandel die noordelijker via Oost-Europa naar West- en Centraal-Europa leidde en een meer zuidelijke maritieme route via de Middellandse Zee (EMCDDA en Europol, 2019: 117). De oorlog bood daarmee ook andere spelers uit de regio een kans om zich te begeven in de heroïnehandel, met name bevolkingsgroepen met een (grote) diaspora. Legale en illegale handel kunnen gemakkelijk profiteren van diaspora's, met name als die zich heeft verspreid naar belangrijke consumptielanden.

Belang van Turkse criminele netwerken

De Balkanroute en de heroïnesmokkel richting West-Europa, waaronder Nederland, wordt traditioneel gedomineerd door Turkse criminele netwerken, die intensief verbonden zijn met overheidsdiensten en zakenwereld in Turkije: "Naast de klassieke Turkse maffia wordt een deel van de georganiseerde misdaad uitgevoerd door politiek-criminele groeperingen", zo schreef de commissie van Traa al in 1999 (Tweede Kamer der Staten Generaal, 1996: 39). Volgens de criminologen Bovenkerk en Yeşilgöz (1998) zouden Turken en Koerden inder tijd 80% tot 90% van de Europese heroïnehandel domineren. De illegale drugsinkomsten zouden in die periode zelfs de nationale begroting van het land overstijgen (RD, 26 mei 1998).³¹ Anno 2024 lijkt de Europese toevoer van heroïne nog steeds voornamelijk in handen van Turkse netwerken, zoals blijkt uit een recente publicatie van het Europese Waarnemingscentrum drugs (EMCDDA) en Europol (EMCDDA en Europol, 2024). Laatstgenoemde

³¹ RD doet verslag van boekpresentatie 'De maffia van Turkije' door prof. dr. Bovenkerk.

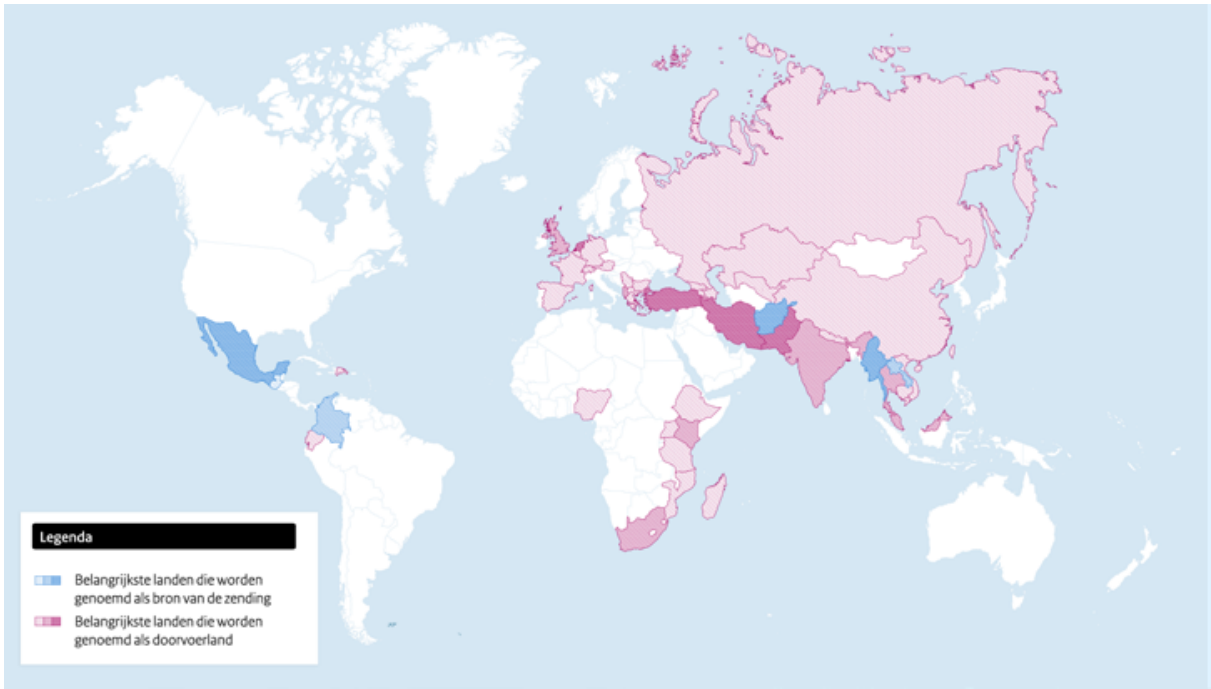
publicatie benoemt ook dat Nederland nog steeds een van de voornaamste heroïne hubs van Europa is, van waaruit heroïne wordt gedistribueerd (EMCDDA & Europol 2024: 2).

Niet alleen de smokkel van heroïne naar Europa, maar ook de heroïnegroothandel in Europa wordt al sinds enkele decennia gedomineerd door Turkse criminele netwerken (De Vries 2006, EMCDDA en Europol 2019: 16). De nationalistische Turken schrijven deze illegale handel echter liever toe aan Koerden, een belangrijke minderheidsgroep in West-Turkije, met daarnaast Koerden in Iran, Irak en Syrië, die ook in deze handel zitten. Men zou kunnen denken dat Duitsland, met de grootste Turkse en Koerdische gemeenschap van Europa het belangrijkste handels- en distributieland van heroïne is in Europa, maar die twijfelachtige 'eer' valt te beurt aan Nederland (EMCDDA en Europol 2024: 2).

De Balkanroute

De Balkanroute is volgens het World Drug Report 2022 's werelds belangrijkste smokkelroute van opiaten (heroïne en morfine). Ongeveer de helft van alle onderscheppingen vindt plaats langs deze route, met de aantekening dat de meeste en ook de grootste onderscheppingen van deze smokkellijn eerder in de illegale handelsketen worden gedaan. Met name in Iran en Pakistan. In mindere mate vinden er ook onderscheppingen plaats in de bestemmingslanden in West- en Centraal-Europa (UNODC, 2022). Traditioneel komt heroïne vooral over de weg naar Europa, maar dit laat onverlet dat er af en toe ook, en wellicht meer, via de Middellandse Zee wordt gesmokkeld. In 2022 onderschepte de politie van Kroatië bijvoorbeeld 220 kilo heroïne in de haven Ploče, de grootste heroïne-onderschepping van het land (OCCRP, 12 januari 2022).

Belangrijkste bron- en transitlanden van heroïne, o.b.v. gerapporteerde inbeslagnames 2016-2020

Hoe groter de kleur, hoe groter de hoeveelheid inbeslaggenomen heroïne met het betreffende land als bron/bestemming
Bron: UNODC WDR [2022](#).

Marktontwikkelingen in Europa

Ook al is heroïne in Nederland en Europa de laatste 10 jaar duidelijk minder populair dan 20 jaar geleden (EMCDDA, [2013](#)), er blijft een Europese heroïenemarkt bestaan, die voor een belangrijk deel via de traditionele Balkanroute wordt bevoorraad. Nederland heeft zelf geen belangrijke en zeker geen stijgende vraagmarkt voor heroïne. De geringe vraag naar heroïne in Nederland kan verhullen dat Nederland desondanks nog een belangrijke rol speelt in de internationale heroïnehandel. De kaart hierboven uit het World Drug Report 2022 (UNODC, [2022](#)) geeft de belangrijkste bron- en doorvoerlanden van heroïne aan op basis van onderscheppingen. Daarbij heeft Nederland als enig West- Europese land dezelfde donkere kleur als andere belangrijke heroïnedoorvoerlanden,

zoals Turkije, Iran en Pakistan. Een deel van deze doorvoerhandel via Nederland heeft het VK als bestemming omdat daar nog een aanzienlijke heroïenepopulatie is. Daarnaast zijn ook in andere Europese landen, nog steeds, consumenten van heroïne die via Nederland hun waar aangevoerd krijgen.

Zoals blijkt uit het UNODC World Drug Report ([2022](#)) is de Europese markt voor opiaten op dit moment klein vergeleken met de opiaatmarkten in Noord-Amerika (met name de VS), maar ook vergeleken met Zuid-Azië, het Midden-Oosten en West- en Centraal Afrika. Daarbij wijst alles op een neergaande trend in heroïnegebruik of andere opiaten in Europa (EMCDDA, [2013](#), [2022a](#)). Dat neemt niet weg dat de heroïenemarkt in Europa nog steeds

lucratief en omvangrijk is. Het aantal hoog-risico opiaatgebruikers in de EU bedraagt zo'n 1 miljoen (EMCDDA, [2022](#)).

Het valt zeker niet uit te sluiten dat de opiaatmarkten in Europa in de toekomst weer zullen groeien, net als eerder in de VS. Dit is echter ook afhankelijk van de mate waarin artsen legale opiaten zullen voorschrijven. Het legale voorschrijven in de VS was zo uit de hand gelopen dat velen verslaafd raakten en een deel van hen overleed aan een overdosis (NRC, 28 maart [2019](#)). De VS consumeert zo veel opiaten dat naar schatting 80% van de mondiale opiaten door bewoners uit de VS worden geconsumeerd, terwijl de VS minder dan 5% van de wereldbevolking vertegenwoordigt (Department of Health 10 maart [2022](#)).³²

³² De hoge consumptie in de VS is nadelig voor andere landen. Veel ziekenhuizen in het mondiale zuiden, met name in Afrika, kampen met ernstige tekorten in opiaten, zoals voor pijnbestrijding tijdens en na operaties.

De 'reverse Balkanroute'

Tenslotte: het illegale drugsverkeer via de Balkanroute gaat doorgaans van oost naar west, met als eindbestemming vooral West-Europa. Er is echter ook een omgekeerde Balkanroute, in het Engels de 'reverse Balkanroute'. Dit geldt met name voor precursoren, grondstoffen voor (onder andere) heroïne – voorheen betrof het vooral azijnzuuranhydride, met betrokkenheid van Nederlanders (Politie, [2022](#)). Het EMCDDA ([2022b](#): 3) meldt in een rapport over cannabisproductie in de westelijke Balkan dat criminele groepen uit de westelijke Balkan, in samenwerking met criminele groepen uit de EU azijnzuuranhydride (in het Engels: acetic anhydride) naar Turkije smokkelen voor de productie van heroïne – preciezer gesteld voor de omzetting van morfine naar heroïne. Het zijn dezelfde netwerken die heroïne en cannabis smokkelen in westelijke richting, via dezelfde Balkanroute.

1.4.5 Cannabis

Albanië geldt inmiddels als een belangrijke Europese cannabisproducent en in ieder geval als de belangrijkste van de westelijke Balkan. Met name de grootschalige buitenteelt van cannabis groeide flink begin deze eeuw. In een achtergronddocument voor het EMCDDA ([2022b](#)) wordt beschreven dat de productie sinds 2016 zou zijn gedaald als gevolg van de toegenomen handhaving, waarbij monitoring vanuit de lucht effectief zou zijn gebleken. Dit betekent dat het gaat om buitenwiet, terwijl er ook in toenemende mate sprake is van met kunstlicht geteelde, sterkere binnenwiet (met hogere THC-niveaus).

Andere landen in de regio waar grote plantages zijn gevonden zijn Kosovo, Noord-Macedonië en Servië (EMCDDA, [2022b](#)). Nederland is geen bestemmingsland van deze cannabis. Die is vooral bestemd voor de regio in Zuidoost-Europa, zoals Italië, Turkije, en andere landen in de regio. Naast deze buitenwiet van matige kwaliteit is er in de regio ook toenemende productie van sterkere, met kunstlicht geteelde binnenwiet. Binnenwiet is in Nederland en West-Europa de cannabismarkt gaan domineren, waarbij het met name voor de eigen nationale markten wordt geproduceerd.³³

³³ Immers, met kunstlicht kan er in principe op elke plek worden geteeld, als er maar apparatuur en stroom is. Daarom wordt er in steeds meer landen cannabis geteeld, met name met binnenteelt. Nederland was ooit Europees voorloper hierin, naast Zwitserland, maar inmiddels wordt er in allerlei landen geteeld. Telers in de VS lopen waarschijnlijk nog meer voor, onder andere omdat zij legaal kunnen produceren en experimenteren.

Montenegro wordt genoemd als belangrijk doorvoerland voor cannabis vanuit Albanië. Vanuit Montenegro wordt een deel van de Albanese marihuana verder naar Europa gesmokkeld via de Balkanroute. In Noord-Macedonië zouden Albanese criminele netwerken samenwerken met die uit Noord-Macedonië die de in Albanië geproduceerde marihuana naar Turkije transporteren, waar zij die ruilen voor heroïne, die vervolgens weer naar Noord-Macedonië wordt gesmokkeld (EMCDDA, [2022b](#)). Criminele netwerken in Servië die grootschalig in allerlei soorten drugs handelen, met

name cocaïne, handelen ook in cannabis (EMCDDA, [2022b](#)). Ook Spanje heeft zich ontwikkeld tot belangrijk producent van binnenwiet, waarbij verschillende groepen uit de Balkan actief zijn, zoals Albaneessprekende- en Servische netwerken. Zij zouden niet alleen in cannabis en cocaïne handelen, maar ook in wapens (EMCDDA, [2022b](#)).

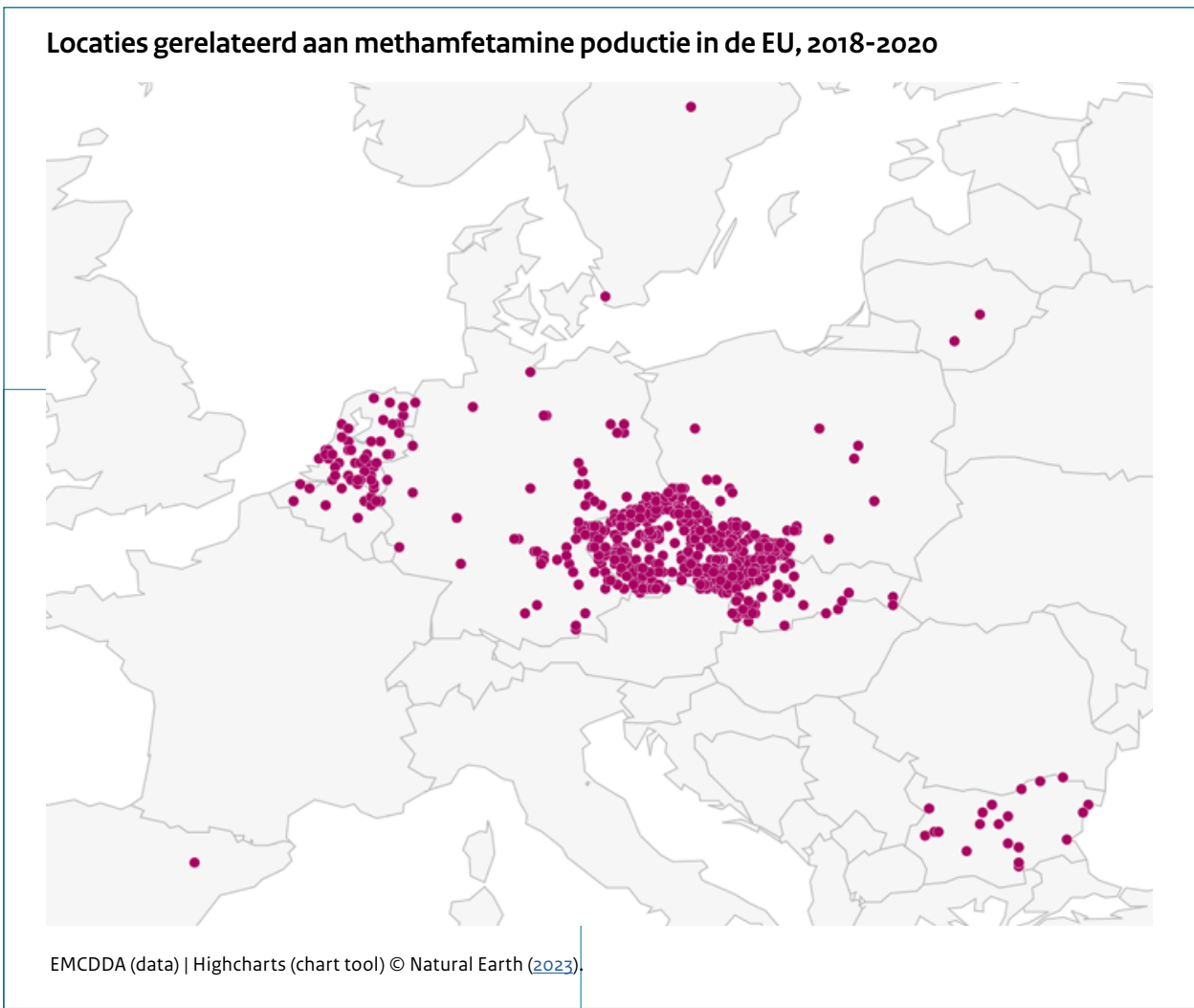
1.4.6 Captagon

Captagon is de commerciële aanduiding voor een amfetamine-achtige (fenethylamine), die vooral in het Midden-Oosten wordt geconsumeerd, in pilvorm, en dan met name in Saoedi-Arabië. De productie ervan vindt tegenwoordig vooral plaats in Syrië, waar het de nationale oorlogseconomie financiert. Captagon zou de ‘financiële leeflijn’ zijn voor president Assad. Volgens bronnen uit het VK zou het regime van Assad financieel profiteren van deze illegale productie en smokkel met een geschatte grootte van 57 miljard (dollar). Volgens de nieuwswaard CNN gaat dat om drie maal de illegale omzet van Mexicaanse drugkartels (CNN, 11 april 2023).

Vóór de populariteit in het Midden-Oosten werd Captagon in Oost-Europa geproduceerd en gebruikt. Maar dat is nooit op grote schaal geweest. Het ging daarbij vooral om productie in Bulgarije en Turkije. Volgens EMCDDA (2018) werd de markt in het Midden-Oosten vanaf 1990 tot ongeveer 2005 bevoorradet vanuit de Balkan. Amfetamines geproduceerd in de Balkan en met name Bulgarije zouden vooral via Turkije naar het Midden-Oos-

ten zijn gesmokkeld. Op kleinere schaal was er ook in Slovenië en Servië sprake van productie. Toen tussen 2003 en 2006 de Bulgaarse en Turkse handhavingsautoriteiten harder op gingen treden tegen de productie, verplaatste deze naar het Midden-Oosten en met name Syrië. Libanon kreeg daarbij een belangrijke rol als doorvoerland van de Captagontabletten en de precursoren (EMCDDA, 2018).

De rol van Nederland bij Captagon lijkt vooralsnog beperkt, maar de basis om daar uitspraken over te kunnen doen is smal. Enkele malen werd Captagon aangetroffen in Nederland, zoals 2 miljoen pillen in blikken in een loods in Maasbree (De Limburger, 19 januari, 2022). Ook zijn in illegale labs in Nederland sporen van Captagon gevonden. En in 2019 was er een zaak van een Syriër uit Nederland die 500 kg in een graafmachine (gekocht in Barneveld) probeerde te smokkelen naar Saoedi-Arabië (OM, 30 oktober 2019). Opmerkelijk is tenslotte dat Nederland in een EMCDDA-rapport (2018) wordt genoemd als een van de weinige landen waar rond 2005 nog grotere voorraden fenethylamine aanwezig waren.

1.4.8 Meth

Productie

Bijzonder aan methamfetamine, bekend als ‘meth’ of ‘crystal meth’ is dat het op zeer veel plekken in de wereld kan worden geproduceerd. Noord-Amerika en (Zuid-)Oost-Azië gelden als gebieden waar al lang meth wordt geproduceerd en geconsumeerd, met aanzienlijke afzetmarkten in verschillende landen. Europa kent veel minder een dergelijke gebruikersgeschiedenis van meth, met als uitzondering Tsjechië en Slowakije, waar wel een dergelijke geschiedenis bestaat (EMCDDA, 2014).

Tien jaar geleden werden er twee Europese productieregio's onderscheiden, op basis van UNODC-data uit 2011 over de indertijd 350 ontmantelde meth-productielocaties. Europol identificeerde daarop twee voornamelijk productieregio's in Europa: een in Centraal-Europa, rond Tsjechië, en een in de Baltische Staten, rond Letland (EMCDDA 2014: 3). Nederland is sinds enkele jaren een nieuw productiegebied geworden van meth (EMCDDA, 2022).

Tussen 2017 en 2020 steeg het aantal in Nederland gevonden labs van 5 naar 32. Vaak werden in de labs Mexicanen aangetroffen, die bekend staan om de productie van meth (EMCDDA en Europol, 2022). In 2022 werden in Nederland vijftien productielocaties van methamfetamine aangetroffen, evenveel als van MDMA (Politie, 8 april 2022: 5). In 2023 werden 29 locaties voor meth gevonden en 32 voor ecstasy. Daarnaast nam ook het aantal aangetroffen combinatielabs toe van negen in 2022 naar 21 in 2023; labs waarin meerdere drugs kunnen worden geproduceerd (Politie, 1 mei 2024: 6). Nederland is dus een nieuw productieland geworden van meth, terwijl er tien jaar geleden eigenlijk alleen in Oost-Europa en Noord-Europa meth werd geproduceerd.

Dat er inmiddels aanzienlijke meth-productie in Nederland bestaat, wekt wellicht enige verbazing, omdat er nauwelijks een markt is in Nederland. Uit enquêtes en onderzoeken blijkt dat het gebruik van meth onder de algemene Nederlandse bevolking heel laag is, vergelijkbaar met heroïne. Van de jongvolwassen geïnterviewden (16-35 jaar) van het Grote Uitgaansonderzoek (HGU) uit 2020 gaf 0,7% van de respondenten aan ooit meth te hebben gebruikt; 0,2% van de respondenten gaf aan meth in het afgelopen jaar te hebben gebruikt (Monschouwer e.a., 2021). Deze prevalentie van meth is vrijwel vergelijkbaar met die van heroïne (Trimbos, 18 augustus 2023). Daarmee vergeleken is het gebruik van ecstasy tientallen malen hoger. Van de algemene bevolking tussen 15-34 jaar heeft zo'n tien procent (te weten 9,8%) van de geïnterviewden aangegeven ooit ecstasy te hebben gebruikt (Van Beek et al., 2024). Van de zogeheten uitgaanders tussen 16-36 jaar gaf ongeveer de helft aan (44% in 2020 en 54% in 2023) ooit ecstasy gebruikt te hebben (Van Beek et al., 2024: 71). Er is eigenlijk maar één gebruikersmarkt van meth in Nederland, een kleine subcultuur van de zogeheten chemseks (meestal Engels geschreven als 'chemsex'), een subcultuur van mannen die met mannen langdurig seks hebben dankzij meth, dat soms wordt aangeduid als 'tina' (Trimbos, 18 augustus 2023).

De Europese gebruikersmarkt voor meth

Een meetinstrument of indicator voor methgebruik in Europa betreft de analyse van rioolwater. Drugs laten namelijk sporen na in het lichaam en later, via de WC, in het riool. Door het rioolwater te analyseren op metabolieten, stoffen die worden geproduceerd als het lichaam drugs afbreekt en via de urine worden afgescheiden, kan een schatting worden gemaakt van middelengebruik, zoals van cannabis, cocaïne, amfetamine, MDMA (ecstasy en ketamine). In 2019 kwamen de eerste resultaten naar buiten van een dergelijke 'wastewater drug analysis', waarbij het rioolwater van 73 Europese steden werd geanalyseerd (EMCDDA, 2020).

In 2023 kwam een uitvoeriger studie uit (EMCDDA 2023), die een beter beeld gaf (zie kaart hiernaast). Hieruit blijkt duidelijk dat het gebruik van meth geconcentreerd is in Centraal-, Oost- en delen van Noord-Europa. De methmarkt bestaat niet of nauwelijks in West-Europa, waar de prevalentie van een ander stimulerend middel, namelijk cocaïne, veel hoger is.

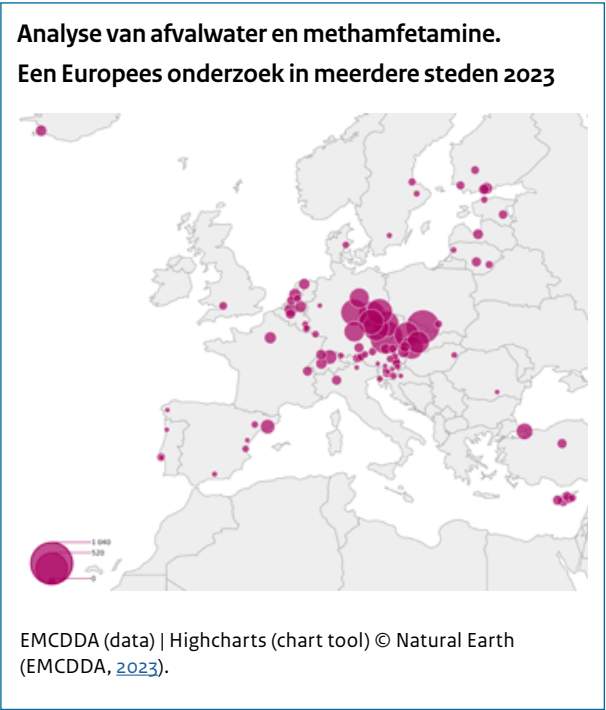
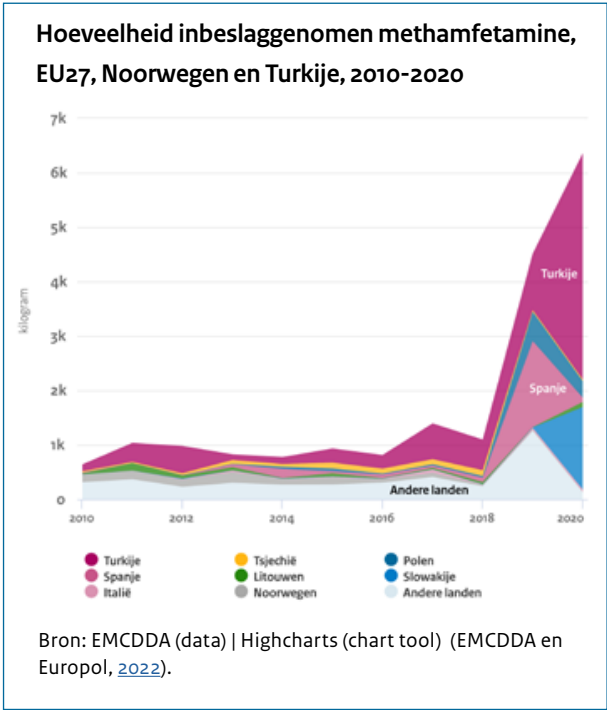
Gebruikersmarkt

Dat Nederland, ondanks de kleine gebruikersmarkt, toch een voornamethproducent geworden is, betekent dat deze productie niet zozeer voor Nederland is bedoeld, maar vooral voor de veel grotere buitenlandse markt – net zoals dat geldt voor de ecstasy die in Nederland wordt geproduceerd en voor de cocaïne die via Nederland wordt geïmporteerd. In die zin kan de productie van meth worden gezien als passend in de een langere Nederlandse traditie van illegale productie van amfetamineachtigen, die teruggaat tot de jaren zestig in met name Brabant, wat deels voortkwam uit de boteren veesmokkelaars en alcoholstokers, waar later het Brabantse bendewezen uit voortkwam (Tweede Kamer 1995-1996: 16-18; Moors en Spapens, 2017: 73; NOS, 4 april 2016).

Vooralsnog is onbekend voor welke exportmarkt de meth uit Nederland is bestemd. Volgens Voeten (2021) wordt vaak beweerd dat in Nederland aangetroffen meth bestemd is voor de export naar

Oost-Europa. Een rapport van de Tsjechische politie bevestigt dat dit inderdaad wel gebeurt, maar niet uitgesloten kan worden dat ook de Aziatische markt de bestemmingsmarkt is (Voeten 2021). Tevens kan niet worden uitgesloten dat de meth voor de grote Noord-Amerikaanse markt is.

Sinds 2019 worden ook recordhoeveelheden methamfetamine (van vermoedelijk Afghaanse oorsprong) in beslag genomen langs de Balkan- en zuidelijke smokkelroutes voor heroïne. Met onder andere een groot aantal inbeslagnames in Iran en Pakistan en een toenemend aantal in Turkije. Hoewel onbekend is of de inbeslaggenomen methamfetamine bestemd was voor de Europese markt, noemen EMCDDA en Europol (2022) de sterke toename van inbeslagnames in Turkije 'zorgwekkend voor Europa'.

1.5 Handel in namaak- en vervalste goederen

1.5.1 Rol Oost-Europese criminelen

Naast de smokkel van drugs, migranten en wapens vindt er in Oost-Europa ook veel smokkel van imitatieproducten en illegale goederen plaats, zowel bedoeld voor de interne markt als voor de markt in West-Europa (UNODC, 2020: 54). Het gaat hierbij bijvoorbeeld om sigaretten, imitatie merkkleding, luxeartikelen en gadgets. De productie van deze goederen vindt voornamelijk plaats in China, Turkije of de Verenigde Arabische Emiraten, en de voornaamste bestemmingslanden binnen de Westelijke Balkan zijn Kosovo, Noord-Macedonië, Servië en Albanië (UNODC, 2020: 54). Verder wordt in een studie uit 2017 van de OESO en het Bureau voor intellectueel eigendom van de EU gesproken van vier transitpunten die vooral belangrijk zijn voor de distributie van namaakproducten specifiek bestemd voor de EU: Albanië, Egypte, Marokko, en Oekraïne (OECD/EUIPO, 2017: 14).

De markt van namaakgoederen is dermate groot en lucratief dat allerlei partijen zich hier mee bezig houden, naast diverse vormen van organisatie-criminaliteit en staatsgestuurde criminaliteit ook georganiseerde misdaad (zie ook hoofdstuk 2). Vaak zijn de eraan gekoppelde georganiseerde misdaadgroepen al langer in beeld bij de opsporingsinstanties vanwege eerdere illegale activiteiten op andere gebieden. Het lage opsporingsrisico speelt hier waarschijnlijk een belangrijke rol (Europol, 2013: 22). En van de zijde van consumenten bestaat er een hoge tolerantie ten aanzien van namaakgoederen, zoals bij tassen en zonnebrillen (Europol, 2013: 22).³⁴

³⁴ Volgens een schatting van EUIPO, het EU-Bureau voor Intellectuele eigendom van de Europese Unie, bedroeg de economische schade van namaakgoederen voor de EU jaarlijks zo'n 60 miljard euro. De onderzochte periode besloeg vijf jaar: 2012-2016. Voor bepaalde nader onderzochte sectoren, die met name door namaakproducten worden getroffen, zou de schade 7,4% van de totale omzet betreffen van deze sectoren. Hierdoor zouden misschien wel 468.000 banen verloren gaan doordat de markt vanuit illegale bronnen wordt bediend (EUIPO, 6 juni 2019).

1.5.2 Instabiliteit en conflict

Ook bij dit vraagstuk van illegale handel zien we dat instabiliteit en conflicten in Oost-Europa een stimulerende rol hebben. Dat was bijvoorbeeld het geval in Montenegro, in de jaren negentig. De voormalige premier en president van Montenegro Đukanović werd toen door Italiaanse en Amerikaanse autoriteiten gezien als de 'kingpin' in de sigarettensmokkel vanuit Montenegro. De sigarettensmokkel was een belangrijke bron van inkomsten voor de direct betrokkenen, maar ook voor het gehele land dat op dat moment getroffen was door VN-sancties tegen de Federale Republiek Joegoslavië, waar Montenegro samen met Servië deel van uit maakte (Glenny 2008).

Ook rond de situatie in Oekraïne worden zorgelijke ontwikkelingen waargenomen. Galeotti en Arutunyan (2022) stellen in *Rebellion as a racket* dat het conflict om de Donbas en Luhansk een geheel van misdaad, oorlog, en opstand was. De internationale sancties leidden er, zo stellen zij, tot smokkel "op industriële schaal van alles van steenkool tot narcotica", waarbij "gangsters paramilitairen werden" en "sancties via witwasnetwerken werden ontdoken" (Galeotti en Arutunyan, 2022: 1).

Chinese shopping mall in Belgrado met geïmporteerde goederen uit China. Uithangbord waarbij Servië en China elkaar de hand schudden.

1.5.3 Grote impact op vooral West-Europa

Vanaf 2013 valt op dat het vraagstuk van namaakgoederen (counterfeit products) in de SOCTA's van Europol veel steviger als dreiging wordt neergezet (Europol, 2013).³⁵ In 2016 werd geschat dat zo'n 2,5% van alle wereldhandel namaak- of nepproducten betrof. Dit komt neer op een markt van 461 miljard Amerikaanse dollar (OECD/EUIPO, 2016: 11). Voor de EU werd dit percentage zelfs nog hoger geschat: zo'n 5% van de goederen die in 2013 naar de EU waren geïmporteerd zouden namaakgoederen zijn ('counterfeit and pirated products'). Dit kwam neer op een bedrag van 85 miljard (OECD/EUIPO, 2016: 11).

³⁵ In 2015 verscheen het eerste uitgebreide rapport over namaakgoederen in de EU, opgesteld door Europol en het EU-bureau voor harmonisering van de interne markt (Europol/OHIM, 2015).

Het voorgaande maakt duidelijk dat de relatieve economische impact voor economisch ontwikkelde landen, zoals de meeste landen van de EU, twee keer zo groot is als voor de rest van de wereld (OECD/EUIPO, 2016: 11). Dit wekt geen verbazing, want het gaat bij namaakproducten veelal om luxe(re) goederen, zoals horloges, lederen artikelen, juwelen, zonnebrillen (OECD/EUIPO, 2016: 53). Het spreekt voor zich dat luxere goederen vooral worden aangeschaft in de rijke delen van de wereld, zoals de EU.

Soorten schade

Europol onderscheidde (in SOCTA 2013) diverse vormen van schade die kunnen worden geïdentificeerd rond namaakgoederen. Allereerst is er economische schade, want het betreft inkomstenderving voor legale ondernemers, wier markt kleiner wordt. Verder is er potentiële schade aan de gezondheid en veiligheid van consumenten, want gezondheids- en veiligheidsnormen worden bij namaakgoederen minder of niet gerespecteerd zoals ten aanzien van toxische stoffen. Ook treedt er milieuschade op rond namaakgoederen, zoals bij neppesticiden uit China, die niet-geteste bestanddelen bevatten die schadelijk kunnen zijn voor bodem en water (Europol, 2013: 22).

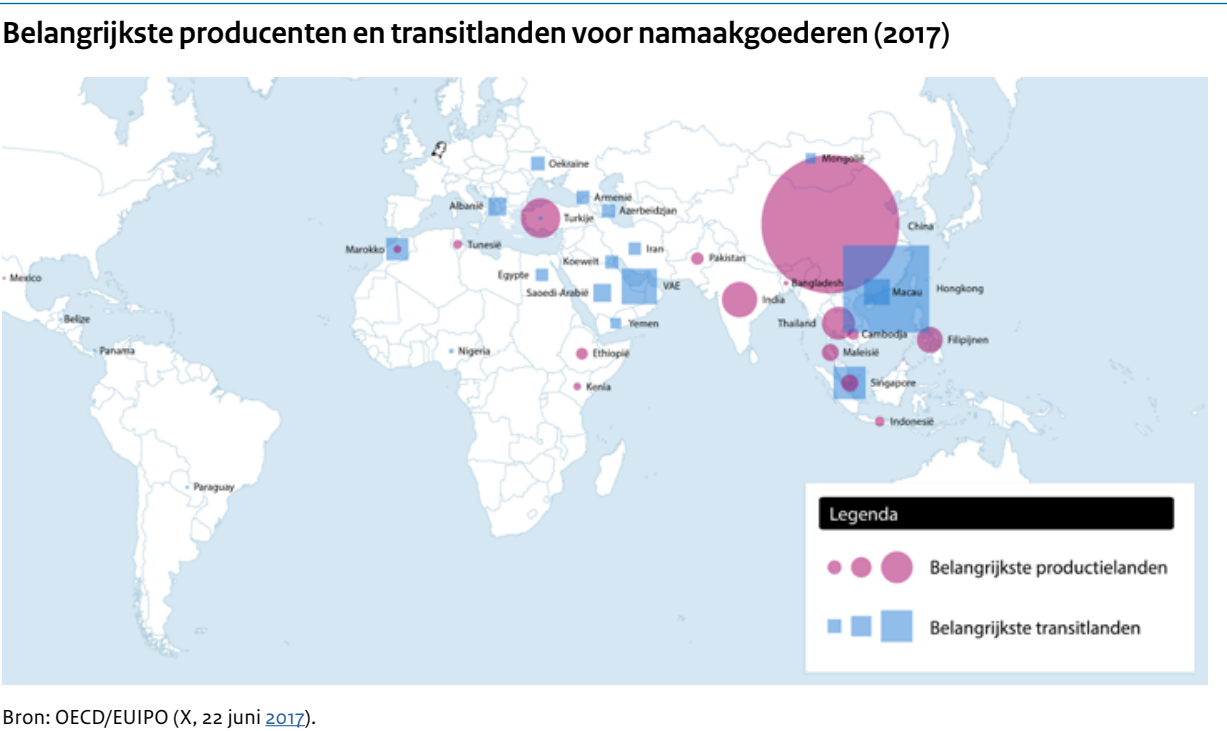
Relatie met terrorisme

Een aanpalend aandachtspunt is de link met terrorisme. Zo geeft Europol aan dat diverse groepen hun politieke strijd financieren met namaakgoederen. Voorbeelden zijn de IRA, die veel geld verdiende met illegale sigaretten, de bomaanslag in Madrid die met illegale CD's zou zijn gefinancierd en islamitische extremisten in Afghanistan. Ook zou een trainingshandboek van Al Qaida uit 2002 hebben aanbevolen namaakgoederen te verkopen om cellen te financieren (Europol/OHIM, 2015: 45).

Economische schade voor Nederland

De markt van namaakproducten schaadt ook de Nederlandse economie. De schade voor de Nederlandse economie werd in 2019 geschat op bijna twee miljard euro per jaar (1,98 miljard). Deze economische schade kwam neer op 5,8% van de omzet van de betreffende sectoren (EUIPO, 6 juni 2019).

1.5.4 Groeiende handel

Internet heeft de handel in namaakgoederen een flinke impuls gegeven. Aanbieders van dergelijke producten zien er soms zeer professioneel en ‘echt’ uit, waarbij klanten worden gelokt door lage prijzen (Europol, 29 april [2015](#)).

Ook de tegenwoordig zeer lage kosten van pakketpost, ook internationaal, maakt het makkelijker of deze illegale producten te bestellen en thuis te laten bezorgen. De kleine pakketzendingen zijn veel handelsroutes gaan domineren, kosten van post- en koerierszendingen zijn gedaald en het belang van internet en e-commerce is sterk toegenomen in deze internationale handel (OECD/EUIPO, [2017](#)). Daarnaast bestaat er sociale acceptatie ten aanzien van de aanschaf van namaakproducten. Ook dit bevordert deze illegale handel.

Vrijhandelszones³⁶ (Free Trade Zones), waarvan er wereldwijd zo’n drieduizend zijn in 135 landen, worden door georganiseerde-misdaadgroepen vaak gebruikt om illegale goederen te verhandelen en de oorspronkelijke haven te verhullen. Georganiseerde-misdaadgroepen weten zo munt te slaan uit de mechanismen die regeringen hebben geïntroduceerd om handel te bevorderen, zoals beperkte inspecties van containers en het feit dat douane-, belasting- en productreguleringen niet worden toegepast of zelden worden gehandhaafd (Europol/OHIM, [2015](#): 16). Een studie van OESO uit 2018 formuleerde als nader te onderzoeken hypothese dat een aanzienlijk deel van de illegale handel in namaakgoederen geschiedt via vrijhandelszones (OECD/EUIPO [2018](#): 5).

³⁶ Voor een overzicht van Vrijhandelszones in de EU: zie Free zones - European Commission ([europa.eu](#))

De regio's van Centraal- en Oost-Europa worden, net als die van Centraal-Azië, benoemd als regio's waar landen in recente decennia vrijhandelszones hebben ontwikkeld om buitenlandse investeringen aan te trekken en om hun land meer te integreren in de wereldeconomie (OECD/EUIPO, [2018](#): 17). Tegelijkertijd zijn deze vrijhandelszones, juist door het gebrek aan regels en toezicht, aantrekkelijk voor partijen die betrokken zijn bij illegale en criminele activiteiten (OECD/EIUIPO, [2018](#): 21).

Doorvoerpunten

Partijen die zich bezighouden met de handel in namaak- en vervalste producten verzenden de producten meestal via complexe routes met veel doorvoerpunten. Handhavingsinstanties richten zich meestal op de invoer, waardoor de doorvoer redelijk ongestoord kan plaatsvinden. Doorvoerpunten worden gebruikt om (OECD/EUIPO, [2017](#): 13):

- falsificatie van documenten te vergemakkelijken, gericht op het verhullen van de herkomst van spullen (vrijhandelszones (FTZ's) spelen hierin een belangrijke rol);
- distributiecentra op te zetten voor nagemaakte en illegaal gekopieerde goederen;
- er goederen opnieuw te kunnen verpakken of te labelen.

1.5.5 Soorten producten voor West-Europa en wijzen van productie en smokkel

In 2017 benoemde OESO welke namaakartikelen werden waargenomen op de illegale markt van West-Europa (OECD/EUIPO, 2017). Een recenter dergelijk gedetailleerd overzichtsbeeld is niet voorhanden; wel zijn er her en der deelstudies beschikbaar of rapportages over ontwikkelingen binnen specifieke landen. Een samenvatting van het beeld van 2017 volgt hieronder:

Namaaklevensmiddelen

De meeste productie hiervan vond plaats in Oost-Azië: China, India en andere, kleinere Aziatische landen: Pakistan, Indonesië, Vietnam en Thailand. Zij exporteerden direct naar de EU, Noord-Afrika (onder andere Marokko), of indirect, via Saoedi-Arabië, de VAE of andere landen in de Golfregio. Turkije is een relatief belangrijke regionale producent, die naar de EU en naar Servië exporteerde (OECD/EUIPO, 2017: 28). Zo'n 15% van alle mondiaal in beslag genomen namaaklevensmiddelen kwam uit Turkije (OECD/EUIPO, 2017: 29).

- Met betrekking tot routes naar Europa: Vanuit China was dat in 2011-2013 volgens het rapport via de weg. De bevoorrading vanuit Turkije ging ook via de weg, zoals richting de EU en Servië, het enige Europese land dat naast de EU werd genoemd (OECD/EUIPO, 2017: 32).

Namaakmedicijnen

India en China werden geïdentificeerd als de grootste producenten. Zij exporteerden wereldwijd, met een focus op Afrika, Europa en de VS. Vanuit Hong Kong (China) werd per pakketpost geëxporteerd naar de EU, of via het Midden-Oosten zoals de VAE (OECD/EUIPO, 2017: 35-36).

- Albanië was het enige Europese land dat werd genoemd in een lijst van tien landen met een relatief hoge kans dat het land in kwestie bronland is van namaakmedicijnen (OECD/EUIPO, 2017: 36-37). Zwitserland en Turkije (dat zowel in Europa als -vooral- in Azië ligt) werden genoemd als landen in Europa via welke met een relatief hoge waarschijnlijkheid namaakmedicijnen naar de EU werden geïmporteerd (OECD/EUIPO, 2017: 37).

Namaakparfums en -cosmetica

China was hiervan de grote wereldproducent, naast productie in Maleisië, Thailand, India en Singapore, van waaruit ook naar de EU werd geëxporteerd. Turkije werd genoemd als regionale producent die vrijwel exclusief naar de EU exporteert. Albanië was een belangrijk transitland voor het wegtransport vanuit Turkije naar de EU (OECD/EUIPO, 2017: 42).

- Turkije, Oekraïne, Albanië en Belarus (of Wit-Rusland) werden als Europese landen genoemd in een lijst landen met een verhoogde kans dat de landen in kwestie bronland zijn, of via welke zijn naar de EU zijn geïmporteerd. Zo werden aanzienlijke hoeveelheden namaakparfums en -cosmetica uit China en Turkije naar de EU-landen, of naar Zuidoost-Europa geëxporteerd, naar Albanië in het bijzonder (OECD/EUIPO, 2017: 44).
- Albanië werd expliciet genoemd als belangrijk transitland van Turkse namaakparfums en -cosmetica voor de EU (OECD/EUIPO, 2017: 46-47).
- Met betrekking tot het transport van namaakparfums en -cosmetica richting de EU: vanuit Azië en met name China kwamen die doorgaans per pakketpost naar de EU. Turkse nepparfums en nepcosmetica kwamen via het wegvervoer (OECD/EUIPO, 2017: 47).

Namaak lederen artikelen en tassen

China was 's werelds belangrijkste producent en deze namaakproducten werden mondiaal verhandeld via handelscentra ('large trade hubs') als Hong Kong (China), Macau (China) en Koeweit. Andere producenten waren Cambodja, Filipijnen, Thailand, Indonesië en Maleisië. Deze exporteerden rechtstreeks naar de EU en de VS. Turkije en Tunesië werden genoemd als belangrijke producenten die zich vooral richtten op de Europese markt.

- Postpakketten zijn de voornaamste transportmethode naar de EU. Via lucht- en zeevracht gaan namaakgoederen van de producerende landen naar transitpunten, de 'trade hubs' (OECD/EUIPO, 2017: 49).
- Albanië en Turkije werden genoemd als enige Europese landen met een relatief hoge kans dat hun economieën bronland zijn van namaaklederen producten, of dat via deze landen naar de EU werd geïmporteerd. Turkse producenten of handelaren maakten ook graag gebruik van Zuidoost-Europese economieën, zoals Albanië, om de Europese markt te bereiken (OECD/EUIPO, 2017: 50-52).

Namaakkleding

China gold als de hoofdproducent. Daarnaast zijn er andere, vooral Aziatische productielanden die naar de EU exporteerden, zoals India, Pakistan en Bangladesh. Turkije, Tunesië en Marokko werden ook genoemd als economieën die produceren voor de EU (OECD/EUIPO, 2017: 57).

- Turkije werd genoemd als enig Europees land met een relatief groot risico dat het bronland is, of dat de goederen via Turkije de EU binnenkomen (OECD/EUIPO, 2017: 58-59).

Namaakschoenen

China was de hoofdproducent, gevolgd door de Filipijnen, Thailand, Vietnam en Maleisië. Turkije en Marokko werden ook genoemd als belangrijke producenten van namaakschoenen, gericht op de EU-markt. Hong Kong, Singapore en de UEA golden als mondiale handelshubs ('transit points'), maar in Europa bevinden zich regionale handelshubs ('transit points'), te weten Albanië, Bosnië en Herzegovina en Marokko (OECD/EUIPO, 2017: 64).

- Turkije werd genoemd als enig Europees land met een relatief groot risico dat het bronland is, of dat de namaakgoederen via Turkije de EU binnenkomen. Belangrijke handelsroutes bestonden vanuit Hong Kong naar de EU en vanuit Turkije naar Zuidoost-Europa, zoals Bulgarije (OECD/EUIPO, 2017: 65-66).

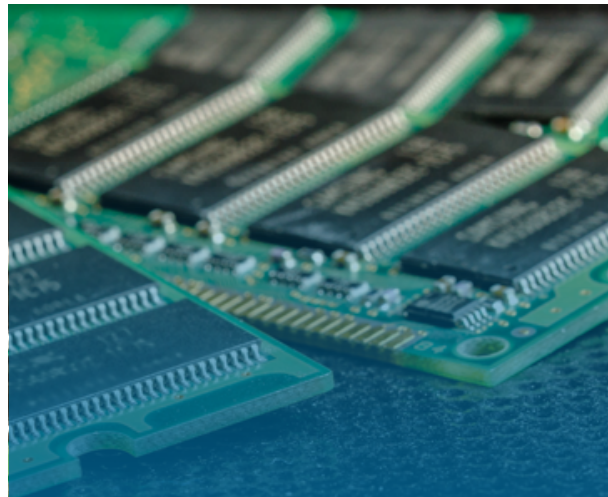
Foto: dimbar76 - stock.adobe.com

Namaakjuwelen

China gold als de belangrijkste producent, gevolgd door Indonesië, Maleisië, Thailand en Vietnam. Zij exporteerden rechtstreeks naar de EU, of via handelshubs als Hong Kong, Macau en Singapore. Armenië gold ook als producent, die zich expliciet richt op de EU. Marokko, net buiten Europa, werd verder genoemd als belangrijk transitland voor de EU (OECD/EUIPO, 2017: 72, 75).

- Turkije werd genoemd als enige Europees land met een relatief grote kans dat er illegale schoenen werden geproduceerd, of dat via dit land namaakjuwelen de EU binnenkwamen – maar Zwitserland vormde wat dat betreft als enig Europees land een hoger risico. Oekraïne was het derde Europese bron- of transitland dat hier werd genoemd, met een lager risico dan Turkije (OECD/EUIPO, 2017: 74).

Namaakelektronica

China was de voornaamste producent, naast andere kleinere producenten in Azië (Thailand, Korea, India en Singapore).

→ Egypte en Turkije golden als belangrijke handelshubs of transitpunten ('transit points') voor namaakelektronica met de EU als bestemming. Via lucht- en zeetransport, direct of via de netgenoemde handelshubs, bereikten deze namaakproducten de EU. Landen nabij Europa met een relatief hoog risico om bronland of transitland te zijn voor de EU waren behalve bovengenoemde landen ook Algerije en Marokko (OECD/EUIPO, 2017: 79, 82).

Namaak-optische, fotografie- en medische apparatuur, waaronder zonnebrillen

China was de voornaamste producent, naast andere producenten in Oost-Azië (Bangladesh, Cambodja, Indonesië, Maleisië, Pakistan, Thailand en Vietnam). Grote Aziatische handelshubs zoals Hong Kong en Singapore exporteerden de producten wereldwijd.

→ Marokko, Algerije, Albanië en Mongolië werden genoemd als belangrijke transitlanden voor deze producten richting de EU. Landen in of nabij Europa die daarnaast werden genoemd als land met een relatief hoge kans bronland of transitland voor de EU te zijn waren Marokko, Griekenland en Turkije. Het laatste land werd ook genoemd als producent van dergelijke namaakproducten, zich richtend op de markten van de EU en ook Saoedi-Arabië (OECD/EUIPO, 2017: 89-91).

Namaakspeelgoed, -games en -sportspullen

China gold als de grote producent, naast India en Pakistan. Marokko en Turkije werden genoemd als regionale producenten die naar de EU exporteerden (OECD/EUIPO, 2017: 95).

→ Deze categorie namaakproducten werden ook via het Midden-Oosten naar de EU geëxporteerd. Andere transitlanden voor de EU die hier werden genoemd waren Marokko, Libanon en Armenië (OECD/EUIPO, 2017: 95-97).

Toevoer naar Europa

Concluderend kunnen we stellen dat een deel van de namaakproducten EU bereikt via containers direct uit vooral Oost-Azië, of via landen in het Midden-Oosten. Een ander deel van deze namaak- of nepproducten bereikt de EU binnen via de oost- en zuidflank, zoals via de Middellandse Zee, Zwarte Zee en over de weg via Albanië en Turkije. Dit laatste land wordt vaak genoemd in rapporten over namaakproducten, waarbij Turkije zowel productieland als transitland is.

1.5.6 Sigarettensmokkel

Hoewel de illegale productie en verhandeling van in het bijzonder sigaretten niet wordt behandeld in het hierboven aangehaalde onderzoek van OESO³⁷, kreeg juist dit thema in Nederland vanaf begin jaren 2000 veel aandacht. Het voormalige Kernteam Noord-Oost Nederland, stelde in 2001 dat sigarettensmokkel “een groot probleem” was geworden in Nederland. Nederland zou daarbij een transitland zijn voor sigaretten die via Litouwen naar Duitsland, Ierland en het Verenigd Koninkrijk worden vervoerd (Politie, 2001³⁸). Onder de dadergroepen worden dan vooral Oost-Europese criminele organisaties gezien, en ook Nederlandse personen en bedrijven (Politie, 2001). Het Nationaal Dreigingsbeeld van 2017 benoemt later dat Nederlandse ondernemers zich zouden hebben toegelegd op het leveren van machines, locaties en dekmantels voor illegale productie (Boerman e.a., 2017: 165).

³⁷ Omdat het illegale deel van de mondiale handel in sigaretten minder groot is dan dat van de top 10 categorieën die geïdentificeerd zijn (OECD/EUIPO 2017: 23). Dit wordt ook bevestigd in OECD/EUIPO, 2019: 47.

³⁸ Kernteam Noord-Oost Nederland (2001).

Illegale productie

Een nieuwe trend sinds omstreeks 2013 is dat er in toenemende mate ook productieplaatsen van illegale sigaretten in Nederland worden aangetroffen (Boerman e.a., 2017: 165). Ook bij deze sites wordt regelmatig betrokkenheid van Oost-Europese personen vastgesteld, zowel als regelaars als in de rol van uitvoerders (zie bijvoorbeeld de opgenomen zaken in [Rechtspraak.nl](#)). Over de jaren 2018 tot en met 2022 zijn door de FIOD onderstaande cijfers vrijgegeven van in Nederland opgerolde illegale sigarettenfabrieken (TK, 1 februari 2023).³⁹

Het Europese fraudebureau OLAF spreekt van een MO-verschuiving op Europees niveau. Zij zien naast het ‘traditionele smokkelmodel’ waarbij sigaretten van buiten de EU illegaal onze EU-markt op worden gebracht, een toename van illegale fabrieken die grondstoffen binnen de Europese Unie samenstellen (OLAF, 2023; en zie ook Reuters, 1 juni 2023).

³⁹ Dit overzicht is samengesteld op basis van gegevens aangeleverd door combiteam SMOKE.

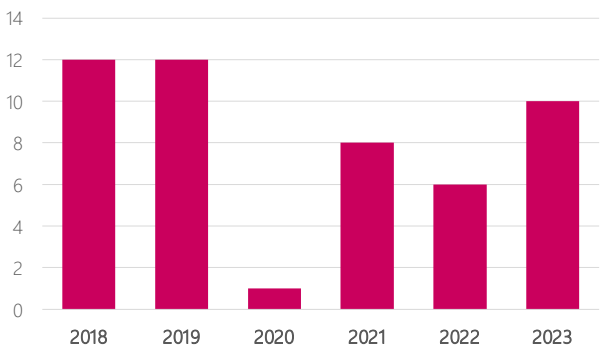
In 2021 werden er in de EU 74 illegale sigarettenfabrieken ontmanteld, een stijging met ruim 57% tegenover 2018 (DeMorgen, 7 april 2022). In 2021 werden de meeste Europese illegale productiesites voor sigaretten in Polen aangetroffen (32), met België en Nederland op de tweede en derde plaats (negen en acht sites in 2021) (DeMorgen, 7 april 2022). Daarbij is vastgesteld dat Nederland, België en Polen in de afgelopen jaren vaak als communi- cerende vaten hebben gefungeerd voor wat betreft vestiging van criminele fabrieken en opslaglo- caties. De strengere bestrijding in Polen leidde zo’n 10 jaar terug bijvoorbeeld tot opvallend meer illegale fabrieken in Nederland (NOS, 27 juni 2017). In dat kader is het van belang dat er in Polen nu zorgen zijn gekoppeld aan de situatie in Oekraïne: namelijk dat specialisten van tabaksfabrieken die in Oekraïne de productie moesten stoppen vanwege de oorlog straks naar Polen migreren en daar te werk worden gesteld in illegale fabrieken. Ook in

breder zin heeft de oorlog in Oekraïne nieuwe kansen gecreëerd voor smokkelaars. Aan de oost- grens van Roemenië worden bijvoorbeeld nieuwe smokkelroutes benut van en naar Oekraïne voor allerlei producten. Met als context: Roemenië heeft 2.000 km grens met niet-EU landen, waar de prijs van tabak soms meer dan drie keer lager ligt dan in sommige EU-landen (Euronews, 27 juni 2023; BR, 27 januari 2023).

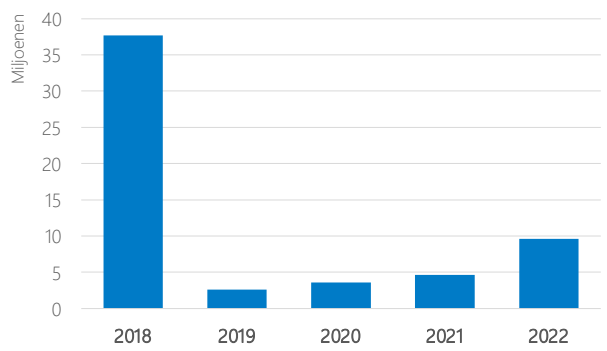

Shegini, Oekraïne - maart 2017: close-up van gesmokkelde pakjes sigaretten, die als houtskoolbriketten over de Oekraïens-Poolse grens naar Europa werden vervoerd. Foto: IvanSemenovych - stock.adobe.com

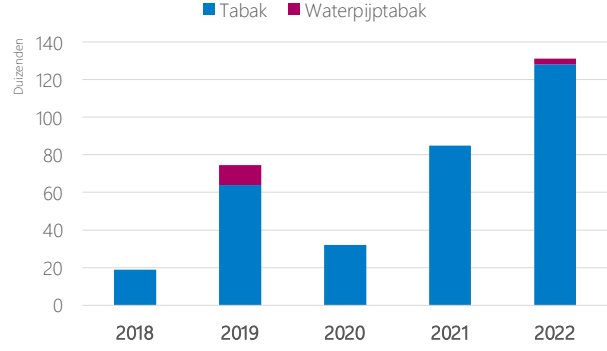
In Nederland opgerolde Illegale sigarettenfabrieken

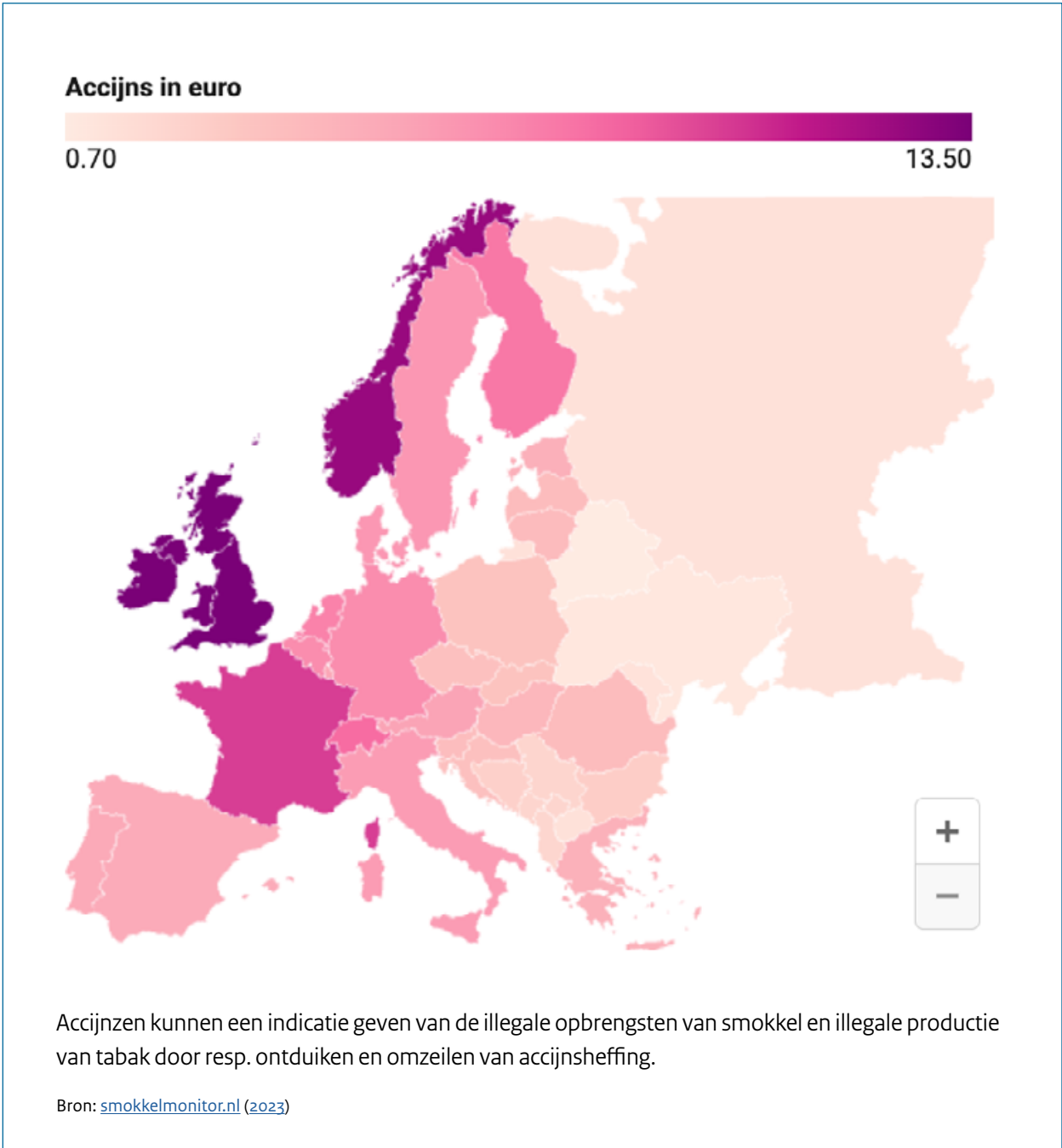
Aantal inbeslaggenomen sigaretten (in stuks)

Hoeveelheid inbeslaggenomen tabak (in kg)

Uit achterliggende data blijkt dat bij de fabrieken niet altijd sprake is van reeds geproduceerde tabakswa- ren. Daarom zijn ook de inbeslaggenomen kg. tabak opgenomen die ingezet zouden gaan worden voor illegale pro- ductie. De rekensom die hierbij gemaakt kan worden is: 1kg tabak is 1000 sigaretten. In 2019 en 2022 werden 2 illegale fabrieken opgerold specifiek voor de productie van waterpijptabak.

Omvang van illegale sigarettenproductie in Nederland

Hoewel omvangsschattingen (veelzeggend) ver uiteenlopen, gaf het Nationaal Dreigingsbeeld in 2017 (Boerman e.a., 2017) een indruk van de omvang van de illegale productie in Nederland. Een doorsnee illegale sigarettenfabriek¹ produceert 5.000 sigaretten per minuut. Draaien de machines acht uur per dag, dan levert dat een productie op van 2.400.000 sigaretten per dag (Boerman e.a., 2017: 165). Boerman e.a. (2017: 166-167) schatten de jaarlijkse derving aan niet-afgedragen accijns derhalve op ‘enige tientallen miljoenen’, al wordt hierbij vermeld dat dit een ondergrens is.

Omvangsschattingen blijken echter ruw en lopen ver uiteen. Zo werd, op grond van aangehaalde Douanecijfers in het Algemeen Dagblad (4 mei 2024), meer recent ingeschat dat de Nederlandse Staat jaarlijks zo’n ‘honderden miljoenen’ aan accijnzen misloopt door de illegale productie van sigaretten.

Overigens worden verschillende locaties gebruikt voordat de sigaretten worden vervoerd naar de afzetbestemmingen. Locaties voor de productie, opslag en het voorzien van deklading, worden meestal (contant) gehuurd. Soms wordt personeel ingevlogen uit het buitenland, zoals Bulgaren, Roemenen en Polen (Boerman e.a., 2017: 165). Dit kan gepaard gaan met arbeidsuitbuiting (zie bijvoorbeeld: Algemeen Dagblad, 4 mei 2024).

¹ Een complete sigarettenfabriek bestaat in elk geval uit een sigarettenmachine en een verpakkingsmachine. In sommige gevallen ook uit een snijmachine voor ruwe tabak en een scheidingsmachine om productiefouten eruit te halen. De prijs voor een complete productielijn varieert van 60.000 tot 150.000 euro.

100

Oost-Europa | Transnationaal ondermijningsbeeld

Goederen

101

Drie soorten illegale sigaretten⁴⁰

-

Legaal geproduceerde en verkochte sigaretten, zonder afdracht van accijns

Dit betreft echte merksigaretten die zijn toegelaten op de Nederlandse markt, maar door de accijnsverschillen in het buitenland goedkoper zijn. De smokkel van deze sigaretten is mede door afspraken met de grote tabaksproducenten (the Big Four) relatief gering. Denk aan reizigers die te veel sloffen sigaretten meene-
men uit het buitenland.
-

Merkservalste sigaretten.

Dit zijn illegale sigaretten die verkocht worden als merksigaretten als Marlboro etc. maar dat niet zijn. Het produceren, over de landsgrenzen brengen en verko-
pen is illegaal. Ook is er geen accijns afgedragen. Deze sigaretten zijn van zeer
wisselende kwaliteit en daarmee potentieel schadelijk(er) voor de gezondheid
dan wel gecontroleerde sigaretten op de sigarettenmarkt.
-

Illicit whites of cheap whites

Illicit whites zijn sigaretten van merken die hier niet geproduceerd of verkocht
mogen worden, maar in andere landen wel (bijvoorbeeld Oekraïne, Rusland,
Belarus, VAE en soms ook EU landen zoals Roemenië). De illicit whites worden
dus pas illegaal als ze worden ingevoerd en/of verkocht in een land waar ze niet
zijn toegelaten en dus worden verkocht zonder dat er accijnzen zijn betaald. Er
is een grote markt voor cheap whites merken zoals Regina en Jin Ling (beide
van de Chinese staatstabaksfabrikant CSTC). De vraag naar illicit whites lijkt in
aanzienlijke mate te worden beïnvloed door de hoogte van accijnzen op legale
tabakswaren (Bate, Kallen en Mathur 2017). De kwaliteit van cheap whites is rede-
lijk consistent en beter dan die van de merkvervalste sigaretten (Ross e.a., 2016).
Belarus was lang de belangrijkste producent van illicit whites voor de Europese
markt (Calderoni e.a., 2016). In hoeverre de oorlog in Oekraïne en de sancties die
de EU aan Belarus heeft opgelegd hierop van invloed zijn geweest is onbekend.

Het komt ook voor dat legale sigarettenfabrieken opzettelijk overproduceren en het surplus op de
zwarte markt brengen. Of nog ingewikkelder, dat illegale sigarettenfabrieken populaire cheap white
merken namaken. Al met al zijn er diverse momenten waarop sprake kan zijn van illegaliteit:

- de fabriek kan illegaal zijn,
- de opslag (het voorhanden hebben) van illegale sigaretten,
- de sigaretten zelf kunnen illegaal zijn of worden,
- het vervoer van illegale tabakswaren.

⁴⁰ Zie ook: De Vries (2022) en Oude Breuil e.a. (2022).

1.5.7 Grenzeloze samenwerking

Wat opvalt in zowel de verschillende fenomeen-
studies als de berichtgeving van Europol over de
illegale handel in namaakgoederen, is dat in casuï-
stiek sprake is van betrokkenen uit meerdere landen.
Sinds 2022 richten Europol en handhavings-
instanties van de EU-lidstaten zich explicieter op de
aanpak van namaakgoederen (Europol, 28 oktober
2022). Diverse Europol-casuïstiek rond namaakgoe-
deren toont aan dat het geregeld poly-criminele
netwerken betreft.

**Beelden van een Europol actie
in Nederland en Polen**

**'30 arrested in the Netherlands
and Poland after 5,4 million
counterfeit cigarettes seized'**
Europol (28 april 2021),
Youtube.

Casuïstiek op namaakgoederen

Tussen maart en december 2022 coördineerde Europol de eerste operatie tegen namaak-
kleding en namaakschoenen: Operatie Fake Star. 14 EU-landen deden hieraan mee (Neder-
land overigens niet), waarbij in totaal 378 mensen werden gearresteerd en waarbij voor 87
miljoen aan namaakgoederen in beslag werd genomen (Europol, 6 juni 2023a);

Van oktober 2022 tot en met februari 2023 participeerden 29 landen in handhavingsopera-
tie Ludus III, gericht op namaakspeelgoed. Nederland deed nu wel mee, naast vooral landen
in Centraal-en Oost-Europa en diverse landen in Latijns-Amerika, Afrika en Azië. Namaak-
speelgoed ter waarde van 79 miljoen werd in beslag genomen (Europol, 9 juni 2023b);

In 2023 was er operatie Pirates 1. Hierin deden 15 landen mee, vooral landen in Centraal-
en Oost-Europa. Ruim 800.000 diverse namaakgoederen werden in beslag genomen, ter
waarde van 33 miljoen, naast bijna 8 miljoen namaaksigaretten, 250 kilo cannabis en 59
vuurwapens (Europol, 21 juni 2023c);

Operatie Shield IV was vervolgens gericht op illegale medicijnen en anabole steroïden, en
leidde tot arrestaties in Griekenland en Italië en de ontdekking van een ondergronds labo-
ratorium in San Marino. Aanvoerlijnen tot in China kwamen in beeld (Europol, 13 februari
2024).

¹ Bekijk hier een short van Operatie Fake Star (Europol 1 september 2023, Youtube).

Een eerder rapport van Europol/OHIM (2015: 42-44) gaf enkele expliciete voorbeelden van internationale criminele samenwerkingsverbanden die zich richten op namaakgoederen, waarbij ook de organisaties en routes werden benoemd. Dergelijke overzichten zijn vrij zeldzaam, vandaar ook hiervan een kort overzicht:

- Een multinationale groep (Bulgaar, Tsjech, Duitser, Hongaar en een Serviër) was betrokken was bij de productie en distributie van waspoeder en shampoo;
- Albanese criminele groepen waren betrokken bij de productie in illegale sigaretten die in de EU worden verkocht. Via dezelfde routes smokkelden zij ook marihuana en heroïne;
- Belgische, Nederlandse en Duitse georganiseerde misdaadgroepen met Turkse wortels faciliteerden de handel in namaakgoederen, zoals via de havens van Istanbul, op de grens van Europa en Azië, en via de Roemeense haven Constanta aan de Zwarte Zee. Turkse groepen waren ook betrokken bij de import van miljoenen sigaretten en namaakparfum;
- De Camorra (Napolitaanse maffia) importeerde ruwe materialen en namaakgoederen via de haven van Gioia Taura. Dit is de belangrijkste haven van Zuid-Italië, berucht omdat zij binnen het grondgebied ligt van de 'Ndrangheta, de Calabriaanse maffia, die wordt beschouwd als de grootste maffia-organisatie van Italië.¹ De Camorra staat er bekend om samen te werken met Chinese georganiseerde misdaad, om namaakgoederen te importeren via de haven van Napels. Deze haven werd in 2015 vrijwel exclusief gebruikt door Chinese scheepsbedrijven.

¹ Zie ook deze podcast van Global Initiative (27 oktober 2023) over deze haven met een interview met de Italiaanse criminoloog Anna Sergi: 'Ndrangheta, cocaine, and the port of Gioia Tauro in Calabria: Part 4: Deep Dive Podcast ([youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=...))

Foto: Haven van Constanta, Roemenië

- De Chinese georganiseerde misdaad in Italië zou nauw samenwerken met de Camorra om namaakgoederen te importeren. Chinese georganiseerde-misdaadgroepen zetten legitieme bedrijven op voor de opslag van namaakgoederen, samen met legitieme goederen. Mobiel opererende Chinese georganiseerde-misdaadgroepen in Europa waren vervolgens betrokken bij de distributie van namaakgoederen. Europa kent vele gemeenschappen die onderdeel vormen van de Chinese diaspora, maar er is een concentratie van Chinese nepproductie-industrie in verschillende Italiaanse provincies, allemaal met connecties met de textiel- en mode-industrie. Delen van Madrid en de buitenwijken zouden ook zijn geïnfiltreerd door Chinese georganiseerde misdaad. Chinese georganiseerde-misdaadgroepen waren ook betrokken bij witwassen, de productie en distributie van namaakpesticiden, nepmedicijnen (voor Zweden en het VK) alsmede de import van tabaksbladeren voor de fabricage van namaaksigaretten in Bulgarije, Tsjechië, Polen, Roemenië en Slowakije;
- Poolse georganiseerde-misdaadgroepen waren betrokken bij de productie en distributie van namaaksigaretten;
- Een Roemeense georganiseerde misdaadgroep met mensen van ook andere nationaliteiten en met gebruikmaking van bedrijven, richtte zich op de productie en distributie van namaaktabaksproducten, nadat deze waren geïmporteerd, zoals containers sigaretten uit China en namaak luxe parfums uit China en Turkije;
- Een Russische georganiseerde misdaadgroep werkte als broker (tussenpersoon) en bestelde chemicaliën die worden gebruikt bij de productie van pesticiden in China. De chemicaliën werden echter met containers en trucks vervoerd naar Oekraïne, waar de pesticiden werden geproduceerd en verpakt voor verdere distributie in de EU.

Foto: Haven Gioia Taura, Calabria, Italië

1.6 Mobiel banditisme

Ook rondtrekkende bendes die vermogensdelicten plegen (het zogenaamde mobiel banditisme) werd de afgelopen decennia regelmatig naar voren gebracht als gerelateerd aan Oost-Europa, én met impact op (ook) Nederland.

1.6.1 Rondtrekkende dieven en oplichters

Bij mobiel banditisme gaat het om een breed scala aan delicten. Gedacht kan worden aan auto- en fietsendiefstal, zakkenrollerij, inbraken, diefstallen uit winkels en ladingdiefstal. Het zijn vormen van criminaliteit waar burgers en ondernemers veel ‘last’ van ervaren en praktijken die voor een substanti-

eel deel worden toegeschreven aan professionele dadergroepen uit Oost-Europa (Spapens, Siegel en Vander Beken, 2024).⁴¹

De laatste jaren is de Nederlandstalige, wetenschappelijke aandacht voor vermogenscriminaliteit echter betrekkelijk beperkt geweest (Spapens e.a., 2024). Dit in combinatie met de impact van deze delicten op de samenleving, is een reden geweest voor het Tijdschrift voor Criminologie om een themanummer te wijden aan vermogenscriminaliteit en mobiel banditisme. Deze paragraaf rust grotendeels op deze nog te verschijnen studie (2024).

⁴¹ Het is niet gezegd dat mobiele bendes per definitie uit het buitenland afkomstig zijn. Zo worden georganiseerde vormen van autocriminaliteit toegeschreven aan een breed scala van daders, waaronder in Nederland gebaseerde dadergroepen (Spapens e.a., 2024; Boerman e.a., 2017). Een ander voorbeeld is het ontstaan van een netwerk van plofkrakers die zowel in eigen land als in Duitsland aanslagen plegen op geldautomaten (Spapens e.a., 2024).

1.6.2 Mobiel banditisme op de Oost-Europese Corridor

Het plegen van vermogenscriminaliteit door rondtrekkende bendes is een vorm van georganiseerde misdaad die door globalisering en het gemak van reizen verder is geïnternationaliseerd (Spapens e.a., 2024). Bendeleden blijven nooit lang op dezelfde plaats, verblijven in Nederland zonder vaste woon- of verblijfplaats en opereren veelal in wisselende samenstellingen met een opdrachtgever vanuit het buitenland (Openbaar Ministerie, 2020; 2019).

Mobiel banditisme is tegelijk een klassieke vorm van georganiseerde criminaliteit (Spapens e.a., 2024). Zo doken in de jaren zeventig in Amsterdam groepen op uit het toenmalige Joegoslavië, die op straat het aloude ‘balletje-balletje’ begonnen aan te bieden, met dezelfde oplichterstactieken als hun voorgangers in de 17e eeuw. Daarbij verbaasden ze zich over de naïviteit van de locals en toeristen, die in de loop der tijd de trucs kennelijk waren vergeten (Bovenkerk, 2001).

Het onderwerp kwam echter met name terug op de agenda na de val van het IJzeren Gordijn in 1989 (Spapens e.a., 2024). Dit bood mobiele bendes uit de voormalig communistische Oost- en Zuid-oost-Europese landen de mogelijkheid om naar landen in West-Europa te reizen en aldaar vermogensdelicten te plegen.⁴²

⁴² Ze richtten zich met name op goederen waarvoor in de landen van herkomst op dat moment een goede afzetmarkt was, zoals auto's, voertuigonderdelen, luxegoederen en cosmetica.

Mobiele bendes uit Oost-Europa

Mobiele bendes uit Oost-Europa, met name uit Litouwen, specialiseren zich in auto's in het luxere segment, waarbij ofwel het hele voertuig wordt gestolen en naar het buitenland wordt overgebracht, ofwel er tijdelijk een loods wordt gehuurd waar de auto's worden gestript, waarna de onderdelen naar het land van herkomst gaan, om van daaruit verder te worden gedistribueerd (Spapens e.a., 2024; 2008a; Mouris e.a., 2023a). Dadergroepen uit Zuidoost-Europa gaan meer opportunistisch te werk en stelen bijvoorbeeld (ook) de auto wanneer zij tijdens een woninginbraak de sleutels vinden (Spapens e.a., 2024).

Twee typen dadergroepen

In het algemeen kan op het Europese continent onderscheid worden gemaakt tussen twee typen dadergroepen (Spapens e.a., 2024; Savona en Anastasio, 2020).

- Om te beginnen zijn er mobiele bendes die onder meer in verband worden gebracht met diefstallen van dure voertuigen, airbags en andere waardevolle onderdelen uit voertuigen, GPS-apparatuur die voor precisielandbouw wordt gebruikt op agrarische bedrijven, plofkraken en bedrijfsdiefstallen. Het gaat veelal om professionele ‘hit and run’ groepen, die vanuit het land van herkomst afreizen naar een bestemmingsland, de strafbare feiten plegen en daarna direct weer terugreizen.⁴³ Binnen de Europese Unie gaat het met name om dadergroepen die veelal zijn samengesteld uit personen die al over de nodige criminele ervaring beschikken en afkomstig zijn uit Oost-Europa (met de nadruk op de regio Kaunas in Litouwen). De gestolen goederen worden, zo wordt vermoed, vooral afgezet in Belarus en Rusland. De sancties die in het kader van de oorlog in Oekraïne werden opgelegd, hebben ook producten die in Rusland niet meer legaal verkrijgbaar zijn, zoals Nederlandse kaas, aantrekkelijk gemaakt voor diefstallen (Spapens e.a., 2024).

⁴³ Een enkele keer betreft het groepen die voor korte periodes in Nederland verblijven, met als voorbeeld een dadergroep die een loods huurde waar gestolen voertuigen werden gestript, waarna de onderdelen per vrachtwagen naar het land van herkomst werden getransporteerd (Spapens e.a., 2024; 2008a).

- In de tweede plaats gaat het om dadergroepen die gebaseerd zijn op familie- of clanbanden (Spapens e.a., 2024). Dergelijke groepen zijn vaak afkomstig uit gemarginaliseerde bevolkingsgroepen uit Zuidoost-Europese en de Balkanlanden, in het bijzonder uit de Roma-gemeenschap (Siegel, 2013; Mouris e.a., 2023a)⁴⁴. Deze groepen verblijven doorgaans voor langere periodes in de landen waar ze de strafbare feiten plegen, of vestigen zich tijdelijk in grensgebieden van waaruit ze meerdere landen kunnen bestrijken. Dit type mobiele bendes is bijvoorbeeld verantwoordelijk voor winkeldiefstallen, woninginbraken, metaaldiefstallen en ladingdiefstallen door middel van ‘zeilen snijden’.

⁴⁴ Dergelijke groepen bestaan doorgaans uit mannen, vrouwen en kinderen. Het kan gaan om ouders die hun eigen kinderen meenemen en strafbare feiten laten plegen, maar ook om kinderen van andere leden van de extended family (Spapens e.a., 2024).

Ladingdiefstal

Een vorm van vermogenscriminaliteit, mede door mobiele bendes gepleegd, is ladingdiefstal. Daarbij kan het gaan om professionals die complete vrachtwagenladingen stelen, of om meer opportunistische daders die methoden gebruiken als ‘zeilensnijden’ (Spapens e.a., 2024).

Nederland staat al decennialang hoog in de lijst van Europese landen waar de meeste ladingsdiefstallen plaatsvinden (Spapens, 2024; TAPA, 2022; Bervoets e.a., 2021; Van den Engel en Prummel, 2007).

Zeilensnijders kunnen in de regel worden gekwalificeerd als gelegenheidsdaders (Spapens e.a., 2024). De dekzeilen van opleggers worden, doorgaans ’s nachts op parkeerterreinen, opengesneden om te kijken wat er in de oplegger zit, waarna waardevolle goederen worden overgeladen in een busje of een kleine vrachtwagen (Spapens e.a., 2024). Deze werkwijze wordt om te beginnen toegepast door lokale daders, bijvoorbeeld veelplegers of combinaties van kleine beroepscriminelen en jeugdigen (Spapens e.a., 2024; 2008a). Daarnaast worden deze praktijken toegeschreven aan mobiele bendes uit Zuidoost-Europa, die ook verantwoordelijk worden gehouden voor methoden als het bedwelmen van chauffeurs die in hun cabine liggen te slapen, en het overvallen van transporten, bijvoorbeeld nadat de vrachtwagen door een ‘nepagent’ tot stoppen is gedwongen (Spapens e.a., 2024; 2008a).

1.6.3 Een moeilijk te doorbreken systeem

De aanpak van mobiele bendes is om uiteenlopende redenen complex (Spapens e.a. 2024):

- Dat komt, ten eerste, omdat groepen effectief gebruik weten te maken van de grenzen tussen landen en daarbinnen tussen de werkgebieden van politieteam.
- Daarnaast zijn de strafbare feiten elk afzonderlijk vaak van betrekkelijk geringe zwaarte, waardoor aangehouden daders niet lang kunnen worden vastgehouden en de verantwoordelijkheid voor de afhandeling doorgaans bij de lokale politie ligt.⁴⁵
- De meeste vormen van vermogenscriminaliteit hebben, althans in Nederland, een lage opsporingsprioriteit, waardoor het moeilijk is om tot substantiële opsporingsonderzoeken te komen (Spapens, 2024; Mouris e.a., 2023a; 2023b; Laskai e.a., 2023).

⁴⁵ Daardoor is het lastig om zicht te krijgen op de vraag of een enkele woninginbraak, woningdiefstal, of een gerolde GSM het werk is van een georganiseerde criminele groep die een hele reeks van dergelijke feiten pleegt, of van een individuele dader (Spapens, 2024). Wanneer dat eerste wel duidelijk wordt, zijn de dadergroepen doorgaans alweer vertrokken naar een ander land (Spapens, 2024).

In plaats van een traditioneel repressieve aanpak wordt daarom meer ingezet op integrale benaderingen bijvoorbeeld aan de hand van barrièremodellen, en op preventiemaatregelen (Spapens e.a., 2024; Mouris e.a., 2023b). Hoewel die effectief kunnen zijn, hebben met name situationele preventiemaatregelen een gelimiteerde impact, zolang er voldoende aantrekkelijke doelwitten en gemotiveerde daders voorhanden blijven (Spapens e.a., 2024; 2011).⁴⁶ Mobiele bendes hebben immers genoeg mogelijkheden om activiteiten te verplaatsen naar andere landen, of te kiezen voor andere doelwitten (Spapens e.a., 2024).

⁴⁶ Mobiele bendes hebben immers mogelijkheden om activiteiten te verplaatsen naar andere landen, of te kiezen voor andere doelwitten (Spapens e.a., 2024).

1.7 Legale en illegale goederenstromen

Georganiseerde misdaad is vaak transitcriminaliteit

Veel georganiseerde criminaliteit kan getypeerd worden als transitcriminaliteit, waarbij wordt meegelift op bestaande stromen van grensoverschrijdend goederen-, personen- en geldverkeer die de illegale handelsactiviteiten faciliteren (Van de Bunt en Kleemans, 2007; Kleemans e.a., 2002).

De belangrijkste routes en vervoersmiddelen voor de illegale handel zijn vaak ook belangrijke legale stromen (Lo, Siegel & Kwok 2020; Comolli en Rose 2021).

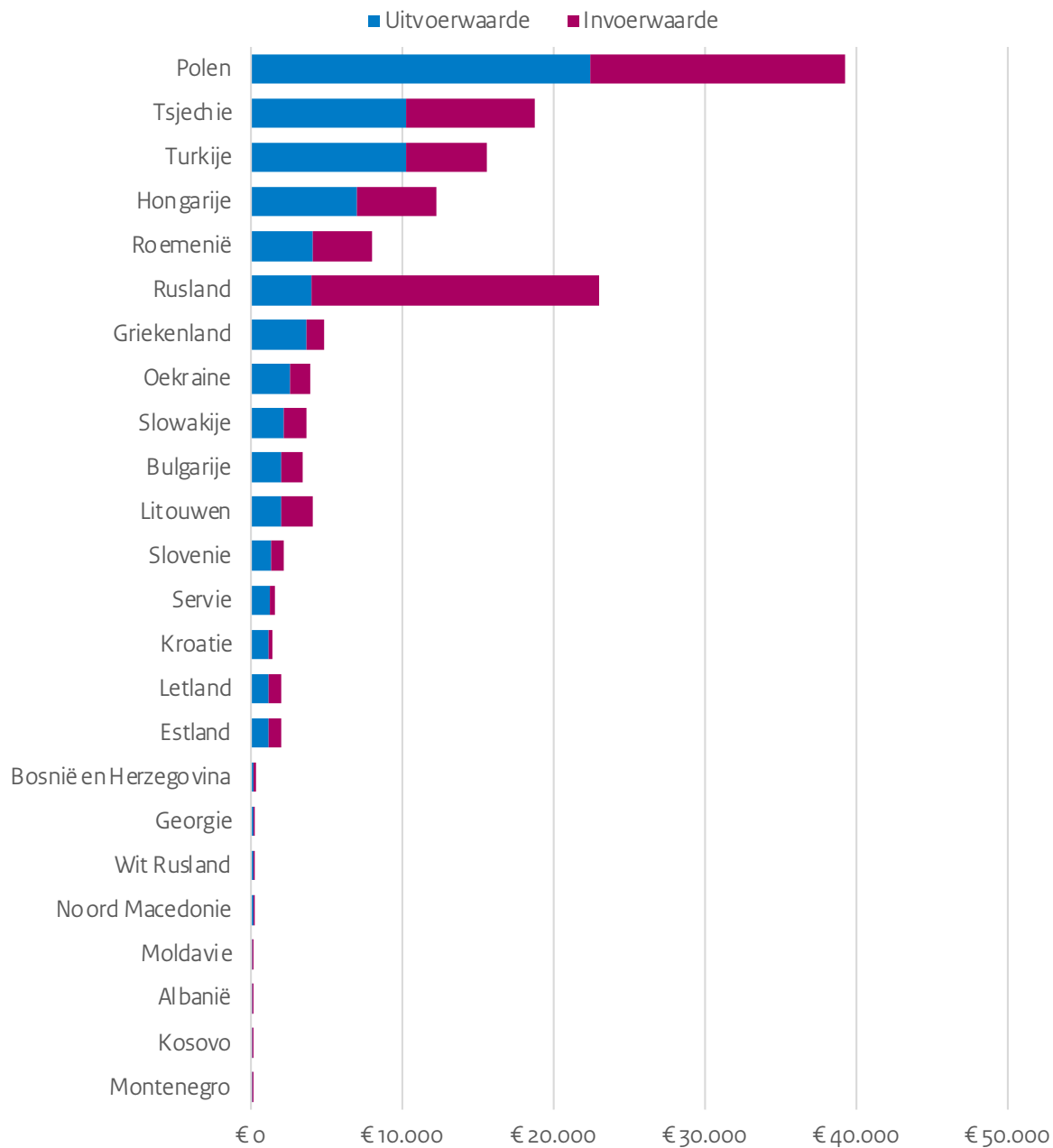
In de eerdere SKC-studie over trans-Atlantische criminaliteit (SKC-OC 2023) werd een duidelijke relatie gelegd tussen legale en illegale handel. Illegale cocaïnevrachten liften geregeld mee op legale vrachten, waarbij bederfelijke waar, met name fruit, populair is als deklading, gelet op de frequentie van dergelijke legale vrachten vanuit Latijns-Amerika en met name Zuid-Amerika, in combinatie met het feit dat bederfelijke goederen doorgaans sneller worden afgehandeld en doorgevoerd. Metaal is ook populair als deklading, vanwege het zware gewicht (waardoor een illegale toegevoegde vracht minder snel opvalt) en omdat scanners niet door metaal kunnen ‘kijken’.

In de onderhavige transnationale studie over Centraal- en Oost-Europa blijkt het veel moeilijker een verband te leggen tussen legale handel en illegale handel in relatie tot Nederland.

De diagram op de volgende pagina geeft een overzicht van de legale handel (uitvoerwaarde en invoerwaarde) tussen Nederland en de landen in Centraal- en Oost-Europa. Zoals blijkt uit de diagram bestaat er zeer grote verscheidenheid tussen landen in de mate waarin zij handel drijven met Nederland. Met enkele landen gaat het om handel in de omvang van enige tientallen miljarden euro per jaar. Het land waar veruit de meeste handel mee wordt gedreven is Polen. Aan de andere kant van het spectrum bevinden zich Albanië, Bosnië en Herzegovina, Georgië, Moldavië, Montenegro en Noord-Macedonië, landen waar Nederland zeer weinig handel mee drijft.

In en uitvoer van Nederland naar de EEC landen in miljoenen euro's

Bron: CBS

Opvallend is dat landen die sterk met criminaliteit in relatie tot Nederland en Europa worden genoemd in deze studie slechts in beperkte mate handel drijven met Nederland.⁴⁷ Dit geldt bijvoorbeeld voor Albanië⁴⁸ en Kosovo en in zekere mate ook voor andere Balkanlanden, zoals Bosnië en Herzegovina, Servië en Montenegro. Dit laat zien dat er niet altijd een duidelijke directe relatie lijkt te bestaan tussen legale en illegale handel. Dat neemt niet weg dat legale handelsstromen, net als mensenstromen, altijd mogelijkheden bieden tot illegale handel.

1.7.1 Vrij verkeer van personen (Schengen) en goederen (EU)

Wanneer smokkelwaar eenmaal binnen de Europese Unie of het Schengengebied is⁴⁹, is meeliften op een legale goederenstroom vrij eenvoudig. Dit komt in de eerste plaats doordat het Schengenakkoord (1985) vrij verkeer van personen heeft geregeld, waardoor de bewaking van de binnengrenzen is komen te vervallen en er een gezamenlijke buitengrens is ontstaan.⁵⁰ Landen die deel uitmaken van het Schengengebied, waaronder Nederland, zijn samen verantwoordelijk voor het gemeenschappelijke beleid inzake het beheer

van de buitengrens om de veiligheid binnen het Schengengebied te waarborgen. Daarbij is een van de pijlers van de Europese Unie het [vrije verkeer van goederen](#). Zodoende houdt de [Douane](#) toezicht op goederen die de buitengrens van de Europese Unie overschrijden. Consequentie van deze regelgeving en dit beleid is dat toezicht op belangrijke stromen van personen en goederen binnen de EU en Schengen beperkt te noemen is. Hierdoor ontstaan structuren die kwetsbaar zijn voor crimineel misbruik. Vanwege het beperkte signaleringsvermogen is er in algemene zin weinig bekend over welke routes en -methoden criminelen gebruiken als ze smokkelwaar eenmaal binnen het EU- en Schengengebied hebben gebracht (zie ook: Vermeulen e.a. [2018](#)).

De belangrijkste transportmethodes vanuit en naar Oost-Europa zijn weg-, spoor-, maritiem en luchttransport. De kwetsbaarheid voor georganiseerde criminaliteit wordt per transportmethode in de volgende paragrafen beschreven.

⁴⁷ Daarbij moet de kanttekening worden geplaatst dat de waarde van de in- en uitvoer niet per definitie iets zegt over de handelsvolumes en daarmee gepaard gaande goederenstromen.

⁴⁸ Dit is verklaarbaar doordat het hierbij vooral gaat om betrokkenheid van Albanese criminelen bij internationale cocaïnehandel.

⁴⁹ Raadpleeg voor een compleet en actueel overzicht van de Schengenlanden de [website van Rijksoverheid](#).

⁵⁰ Er is een uitzonderingsbepaling opgenomen die het in het kader van de nationale veiligheid en de openbare orde mogelijk maakt de grenscontroles tijdelijk in te voeren.

1.7.2 Kwetsbaarheid van het wegtransport

Voor criminelen die willen meeliften op de bestaande goederen- en passagiersstromen, is het wegtransport een aantrekkelijke optie. Zeker voor vervoer binnen de EU en Schengen. Het is goedkoper dan bijvoorbeeld luchttransport, de controles zijn beperkt(er)is en de pakkans gering(er).

Sinds 1996 (onderzoek Bovenkerk en Lempens (1996) voor de Enquêtecommissie Opsporingsmethoden (Van Traa, 1996)) is er weinig veranderd in het crimineel misbruik van het wegtransport. De grootste nieuwigheid schuilt in de (toegenomen) betekenis van online criminaliteit of criminaliteit waarbij automatisering een rol speelt. Denk daarbij aan pincodefraude bij containers, cybercrime die is gericht op track and trace-systemen, digitale orders en digitale vrachtl ijsten (Bervoets e.a., 2020).

Crimineel misbruik van wegtransport kent vele verschijningsvormen. Door de sterke focus op de aanpak van ondermijnende drugscriminaliteit, is de smokkel van drugs het meest bekend. En dan met name de smokkel van cocaïne, en synthetische drugs. Maar andere smokkelwaar, zoals sigaretten komen in beeld. Daarnaast heeft de sector ook te maken met ladingdiefstallen en met zogenaamde inklimmers, (irreguliere) migranten die meeliften op de goederenstroom (EMSC, 2022). De financiële druk waaronder bedrijven, chauffeurs en koeriers staan, is volgens Bervoets e.a. (2020) in belangrijke mate bepalend voor het crimineel misbruik. Andere kwetsbaarheden, zoals elementen uit de beroeps cultuur (familiebedrijven staande willen houden, alsmaar doorgaan) en een lage pakkans, hebben hierop een versterkend effect.

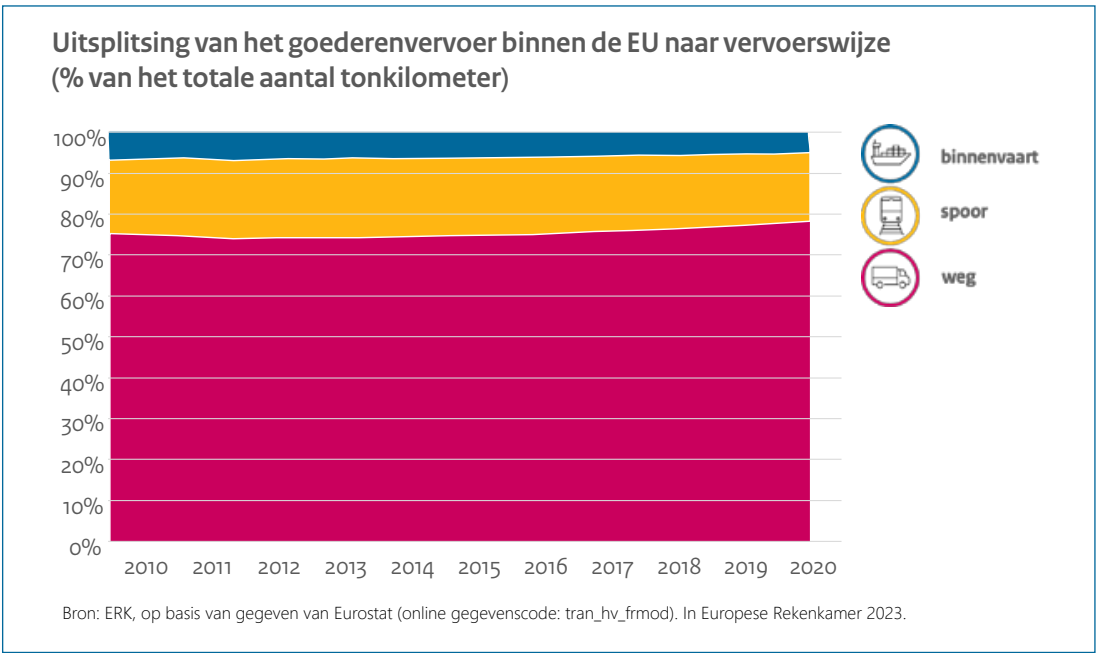
Mede door het vrije verkeer van goederen en diensten in de EU is de concurrentiedruk uitermate hoog geworden. Deze wordt in Nederland sterk gevoeld in relatie tot Oost-Europa, waar de arbeidskosten een stuk lager liggen. Nederland is van origine een echt transportland en logistieke draaischijf voor Europa. De winstmarges in de Nederlandse transportsector zijn steeds krapp er geworden, waardoor deze partijen elk vanuit hun perspectief meer risico's nemen om te overleven en zeer kwetsbaar zijn voor aanbiedingen uit het criminele milieu (Bervoets e.a. 2020). Crimineel misbruik in het beroepsgoederenvervoer over de weg gaat vooral gepaard met beïnvloeding, maar ook met intimidatie, door criminele samenwerkingsverbanden die veel geld over hebben om toegang te krijgen tot informatie en locaties. In het

beroepsgoederenvervoer in Nederland lijkt het niet vaak voor te komen dat dienstverleners bewust in zee gaan met criminelen. Meestal lijkt sprake van misbruik door criminelen. Ook volstrekt bonafide bedrijven en partijen kunnen als gevolg van de wijze waarop bedrijfsprocessen zijn georganiseerd, onbedoeld en ongewild als dekmantel/vervoerder bijdragen aan criminele transporten (Bervoets e.a. 2020).

1.7.3 Kwetsbaarheid op de spoorwegen

Waar het gaat om de kwetsbaarheid van de logistieke keten voor crimineel misbruik, gaat de aandacht in Europa (naast de zee- en luchthavens) vooral uit naar het wegtransport. Dit is voor het Europese binnenland de voornaamste transportwijze (zie onderstaande figuur). Het spoor neemt echter steeds meer in belang toe. De EU streeft naar vergroening van het goederenvervoer en wenst een groot aandeel van de handelsvolumes te verschuiven naar het spoor en de binnenvaart (Europese Rekenkamer, 2023).⁵¹ Daarnaast zet ook China met het *Belt and Road initiative* in op toenevend goederenvervoer via het spoor. Omdat de belangrijkste routes en vervoersmiddelen voor de illegale handel vaak ook de belangrijkste zijn voor de legale handel, is het volgens Comolli & Rose (2021) van belang om bij de aanleg of uitbreiding van infrastructuur al rekening te houden met de aantrekkingskracht op criminele netwerken.

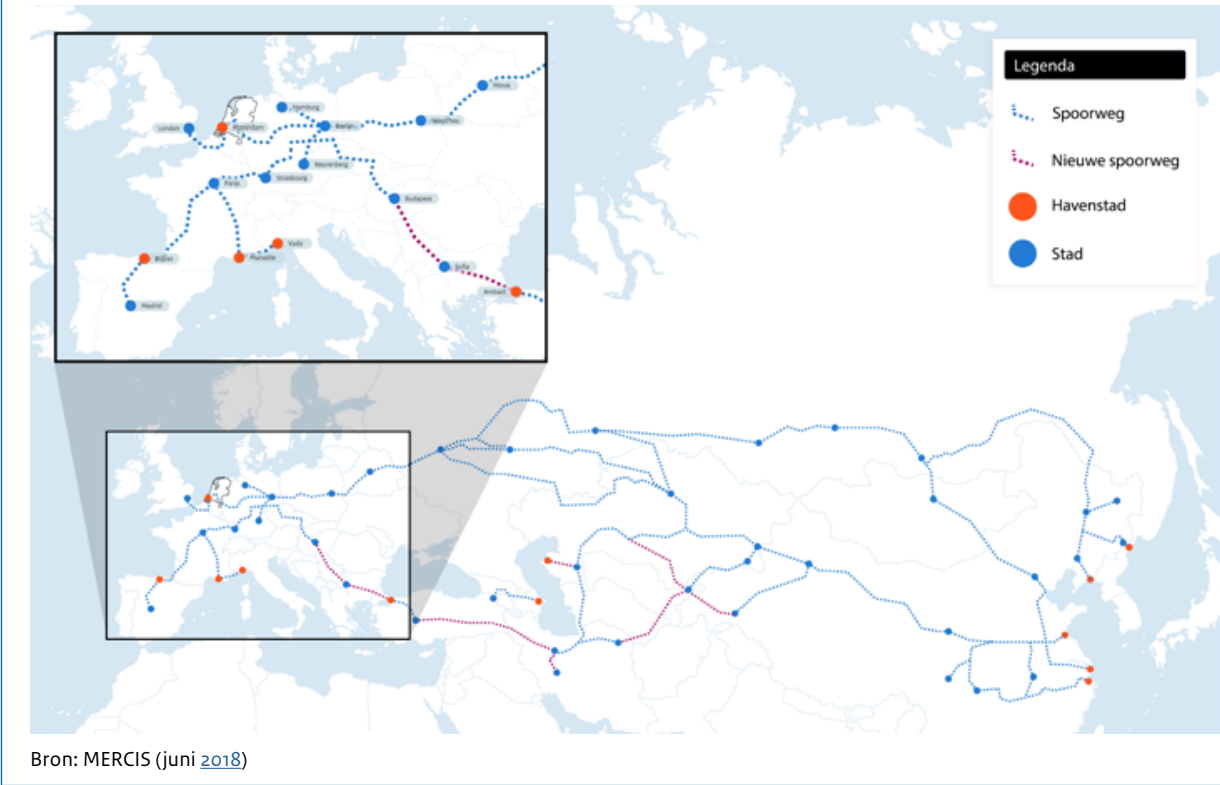
⁵¹ Tot nu toe is er nog weinig veranderd. Volgens de Europese Rekenkamer waren de streefdoelen te ambitieus.

Belt and Road Initiative

Het *Belt and Road Initiative* (BRI), dat ook wel de Nieuwe Zijderoute wordt genoemd, werd in 2013 door president Xi Jinping van China aangekondigd. Met een uitgebreid netwerk van spoorwegen ontsluit de route over land het Aziatische en Europese binnenland. Van oost naar west gaat de route via spoor over 10.000 tot 12.000 km. Voor Nederland zijn er vier directe verbindingen met China uit voortgekomen: vanuit Tilburg, Amsterdam, Venlo en de Rotterdamse haven (KvK 2024). Naast het netwerk van spoorwegen, omvatte de BRI-visie ook energieleidingen, snelwegen, gestroomlijnde grensovergangen, speciale economische zones, industriegebieden en een technisch aanbod om naast verbeterde transportverbindingen ook te investeren in betere communicatie en geldcirculatie tussen landen. Voor de route over zee besloot China te investeren in havenontwikkeling langs de Indische Oceaan, van Zuidoost-Azie tot Oost-Afrika en delen van Europa (CFR, 2 februari 2023).

Belt and Road Initiative

De grotere connectiviteit en stimulans voor de wereldhandel wordt over het algemeen toegejuicht, maar China's *Belt and Road Initiative* wekt ook bezorgdheid bij critici. In de eerste plaats om toenemende schuldafhankelijkheid van China en de gebrekkige zakelijke transparantie.⁵² Een ander punt van zorg is het hoge corruptierisico. In 2021 zette UNODC een speciaal anti-corruptie netwerk op om corruptie in grote internationale investeringsprojecten te voorkomen en bestrijden (UNODC, december 2021). De auteurs van het boek *'Organized Crime and Corruption Across Borders'* (2020) vragen zich daarnaast af of het BRI gepaard zal gaan met de opkomst van een nieuwe 'Zijderoute van

⁵² Landen konden voor de financiering van hun infrastructurele projecten verzoeken indienen, waarna China leningen verschaftte en de uitvoering door met name Chinese aannemers en werkmannen liet plaatsvinden (Dams & Veldkamp 2024). Gevreesd wordt voor vergaande afhankelijkheid en beïnvloeding door China, wanneer blijkt dat deze landen niet in staat zijn hun schulden af te betalen.

georganiseerde misdaad'. Sommige landen die deelnemen aan het BRI staan bekend om hun zwakke rechtshandhaving en 'welig tierende corruptie', wat een vruchtbare bodem biedt voor transnationale georganiseerde misdaad. Ook onderzoekers van Global Initiative wijzen op dit risico (Comolli en Rose, 2021).

In Oost-Europa investeert China veel in de Balkanregio. Onder andere in de mijnbouw, energie en transport. De regio is voor China met name van belang vanwege de nabijheid tot de Europese Unie, die een belangrijke exportmarkt voor China is (Clingendael, 2020). Het Balkan Investigative Reporting Network⁵³ (BIRN, 2021) telde 135

⁵³ BIRN is een netwerk van lokale NGO's die de vrijheid van meningsuiting, mensenrechten en democratische waarden in Zuid- en Oost-Europa promoten.

projecten ter waarde van 32 miljard euro.⁵⁴ Volgens de onderzoekers gingen veel projecten gepaard met beschuldigingen van corruptie, uitbuiting en milieuschade.

Clingendael (2020) noemt de *Land-Sea Express Route* de belangrijkste doelstelling van China voor de Westelijke Balkan. Op deze transportcorridor reizen containervrachten over zee naar de haven van Piraeus (Griekenland), vanwaar ze per trein door Noord-Macedonië en Servië naar Hongarije en Tsjechië worden vervoerd. Deze *Land-Sea Express Route* kan de regio een centrale rol geven in de transportnetwerken die Centraal-Europa verbinden met Azië en Oost-Afrika. In de vorige hoofdstukken hebben we gezien dat de zogenaamde Balkanroute historisch gezien al een centrale rol speelt in de illegale handel. Het is dan ook evident dat uitbreiding van de infrastructuur op deze route ook voor criminele netwerken economische kansen biedt.

⁵⁴ De interactieve kaart 'China in de Balkan' geeft de resultaten weer van het onderzoek van BIRN naar de samenwerking tussen Peking en de West-Balkan landen.

1.7.4 Kwetsbaarheid in de binnenvaart

De verbindende Donau

Met een lengte van ongeveer 2.900 kilometer is de Donaurivier de op één na langste rivier van Europa. De rivier verbindt tien landen, stroomt van Duitsland tot aan Oekraïne, van het Zwarte Woud tot de Zwarte Zee. De rivier is ook verbonden met het Rijn-Main-Donaukanaal, een kunstmatige waterweg die de Donau met de Noord-West-Europese rivieren verbindt en dus de facto met de Noordzee. Door de geschiedenis heen is de Donaurivier de gordel van Mitteleuropa geweest, die de landen van West-, Midden- en Oost-Europa met elkaar verbond (Kemp & Scaturro, 2024).⁵⁵ Door de Russische invasie in Oekraïne, in februari 2022, kreeg de Donaurivier (relatief) recent een nieuw strategisch belang: Donauhavens in Roemenië, Moldavië en Oekraïne werden een reddingslijn voor de overslag van belangrijke exportproducten, zoals graan en meststoffen. Door deze impactvolle gebeurtenis werd de nieuwe relevantie van de Donaurivier in de wereldhandel onderstreept (Global Initiative, 2024a).

Toegenomen handelsstromen

Doordat investeringen in de infrastructuur van de Donau de afgelopen tien jaar achterbleven, was de rivier het afgelopen decennium in mindere mate in trek voor uiteenlopende vormen van watertransport (Scaturro & Kemp, 2022). Zo was het niet ongebruikelijk dat schepen weken moesten wachten omdat het water te hoog of te laag stond, waren havens – vooral in Bulgarije, Roemenië en Servië – in slechte staat en waren er weinig infrastructurele aansluitingen op spoor- en snelwegen, waardoor het moeilijk was om vracht te verplaatsen (Scaturro

⁵⁵ 'Mitteleuropa' is een begrip dat teruggaat tot 1815, uiteenlopende varianten van betekenis kent, maar die gemeen hebben dat het begrip verwijst naar het beoogde buitenlandse beleid van Duitsland om de internationale machtspolitieke verhoudingen te veranderen in het voordeel van Duitsland (Danen, 2015).

Donau bij Constanta, Roemenië

& Kemp, 2022).⁵⁶ Echter, de forse toename van handelsstromen via de Donau heeft de afgelopen jaren geleid tot substantiële investeringen in de havenstructuur, vooral in Moldavië, Roemenië en Oekraïne (Global Initiative, 2024a; Global Initiative, 2024b).⁵⁷

Toenemende kwetsbaarheid van de rivier voor georganiseerde misdaad

In 2022 constateerde Global Initiative dat de Donaurivier aantrekkelijk is voor georganiseerde misdaad (Scaturro & Kemp, 2022). Want ondanks dat de Donau één van de drukste waterwegen van Europa is, bestaat er slechts in beperkte mate aandacht voor de aanpak van veiligheidsproblemen op de rivier (Scaturro & Kemp, 2022).⁵⁸ Tegelijk wijzen toevalstreffers, en dus geen inbeslagnames als gevolg van gerichte operaties, uit het verleden

⁵⁶ Dit verklaart ook waarom vooral niet-bederfelijke goederen, zoals ijzererts, schroot, steenkool, tarwe, brandstof en kunstmest, via de Donaurivier werden vervoerd (Scaturro & Kemp, 2022).

⁵⁷ Het toegenomen handelsverkeer via de Donau heeft bijvoorbeeld geleid tot een zesvoudige toename van de overslag via de Oekraïense Donauhavens, vooral voor belangrijke exportproducten, zoals graan, olie en kunstmest (Global Initiative, 2024b).

⁵⁸ Zo dateert de laatste dreigingsevaluatie voor georganiseerde misdaad op de Donaurivier – uitgevoerd door Europol – uit 2011 (Kemp & Scaturro, 2022). Er zijn weinig controles en de controles beperken zich met name tot het controleren van personen en vrachtbrieven, mede doordat het vrachtverkeer op de Donau niet in containers wordt vervoerd, maar massaal (bulk) wordt opgeslagen, dat het controleren bemoeilijkt (Scaturro & Kemp, 2022).

erop dat het handelsverkeer via de Donau wordt misbruikt voor de smokkel van drugs (cannabis, cocaïne, marihuana) en illegaal afval, plutonium, steroïden en cultuurgoederen (Scaturro & Kemp, 2022).⁵⁹

Gelet op de substantiële groei van het handelsverkeer via de Donaurivier in de afgelopen jaren en de risico's op (de groei van) illegale stromen, verrichtte Global Initiative in 2024 verdiepend onderzoek naar georganiseerde criminaliteit op de Donau (Kemp & Scaturro, 2024). Het rapport concludeert dat een aantal dringende factoren meer (politieke) aandacht zou moeten vestigen op de strategische betekenis van de Donau: de oorlog in Oekraïne en de impact ervan op de regio; het hernieuwde belang van de Donau voor de overslag en de daarmee samenhangende investeringen in infrastructuur; discussies over het opheffen van controles aan de landgrenzen tussen Bulgarije en Roemenië en de landen van het Schengengebied; en de toetredingsprocessen tot de EU van Moldavië, Oekraïne en Servië (Kemp & Scaturro, 2024; Global Initiative, 2024b).

⁵⁹ De meeste illegale goederen worden naar de EU en het Schengengebied gesmokkeld; illegaal afval reist in tegengestelde richting, bijvoorbeeld naar de haven van Constanta, Roemenië (Scaturro en Kemp, 2022).

Haven Adria, Bar, Montenegro

1.7.5 Kwetsbaarheid van Zuidoost-Europese zeehavens

Ondanks de overheersende handel over land via de traditionele Balkanroute, telt Zuidoost-Europa (ook) meer dan honderd maritieme havens en twaalf containerterminals die als logistieke knooppunten belangrijk zijn voor de (legale en illegale) handel in de Adriatische, Egeïsche, Zwarte en Ionische Zee en langs de Donau. De havens en terminals die nu logistieke knooppunten zijn voor maritieme Balkanroutes, hebben in het verleden flink geleden onder de ineensorting van het communisme in de nasleep van de oorlog in Joegoslavië en later onder de financiële crisis in 2008. Dankzij toegenomen investeringen van de EU en (meer recentelijk) China en andere landen, zoals de Verenigde Arabische Emiraten, is de handelsinfrastructuur aanzienlijk verbeterd. Hierdoor is ook de omvang van de havens toegenomen (Scaturro en Kemp, 2022).

Deze infrastructuur creëert ook mogelijkheden voor criminele activiteiten. Vanwege de smokkel van drugs (cocaïne, heroïne) en andere contrabande (zoals: wapens, namaakgoederen en sigaretten) zijn deze havens en terminals in meer of mindere mate (ook) kwetsbaar voor illegale handel (Scaturro & Kemp, 2022). Aan de hand van gevalsstudies heeft

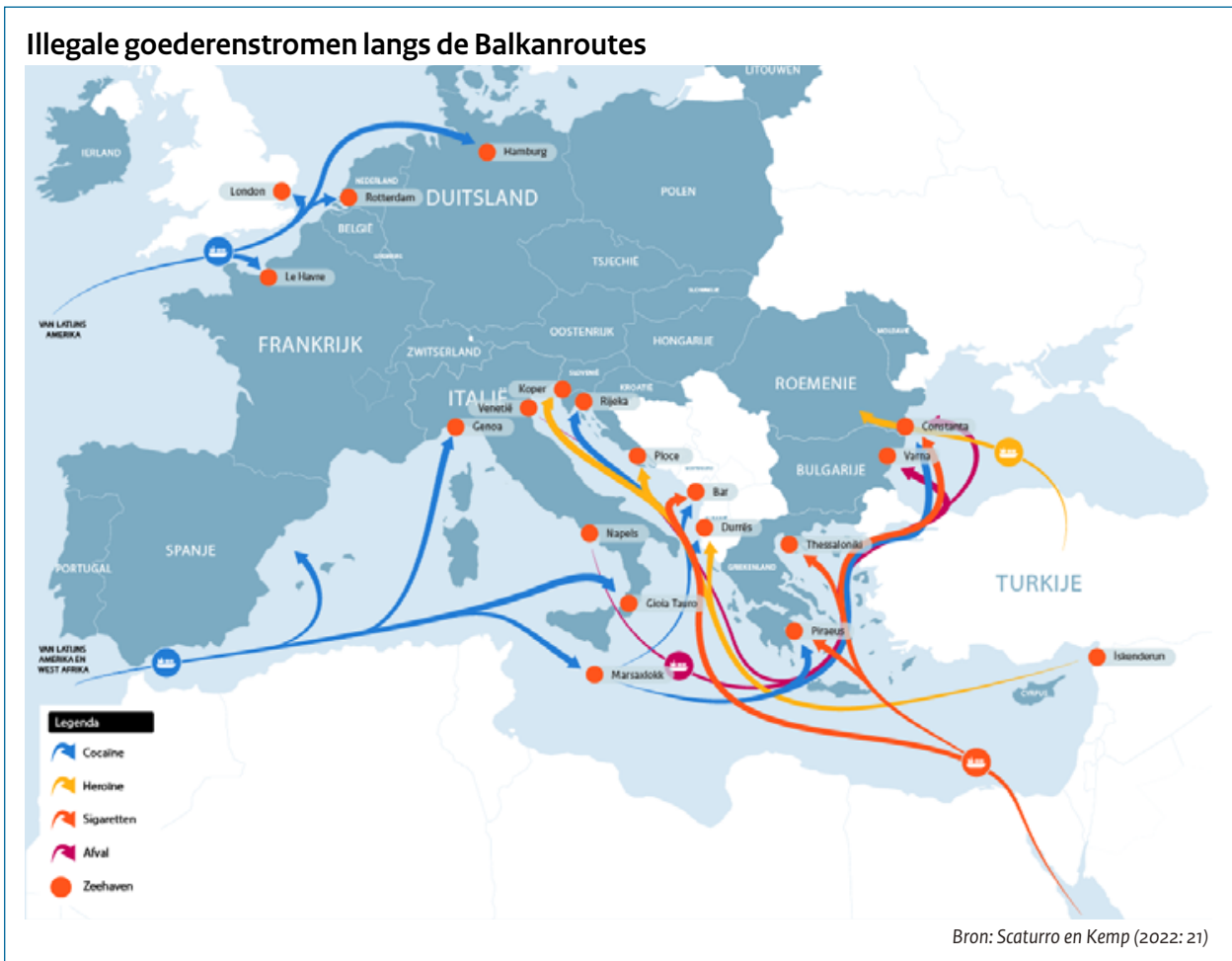
Global Initiative (Scaturro en Kemp, 2022) recent een studie verricht naar de kwetsbaarheid voor georganiseerde criminaliteit van een negental Zuid-oost-Europese zeehavens⁶⁰. Deze studie vormt het uitgangspunt van deze paragraaf.

Smokkel via maritieme Balkanroutes

De illegale handelsstromen lopen via uiteenlopende maritieme Balkanroutes naar de desbetreffende afzetmarkten (Scaturro en Kemp, 2022). Vanuit Latijns-Amerika (voornamelijk Colombia, Ecuador) worden cocaïneladingen verscheept naar Zuidoost-Europese zeehavens (met name Piraeus, Griekenland; Durres, Albanië en Constanta, Roemenië).⁶¹ Een deel van de ladingen bevoorraden de lokale drugsmarkten, een fors deel wordt doorgevoerd naar West-Europese drugsmarkten. Cocaïne is niet de enige illegale drug die de Zuid-oost-Europese regio binnenkomt via zeehavens.

⁶⁰ Koper (Slovenië), Rijeka en Ploce (Kroatië), Bar (Montenegro), Durres (Albanië), Piraeus en Thessaloniki (Griekenland), Varna (Bulgarije) en Constanta (Roemenië)

⁶¹ Uit drugsvangsten valt af te leiden dat deze markt groeit: tussen 2018 en 2021 is ongeveer 8 ton cocaïne in beslag genomen in (8 van de 9 onderzochte) Zuidoost-Europese havens; de helft daarvan is in beslag genomen in de drie genoemde havens. Het betreft dikwijls omvangrijke zendingen, zoals ruim 1.4 ton cocaïne in de haven van Bar, Montenegro (2021).

Bron: Scaturro en Kemp (2022: 21)

Regelmatig zijn er onderscheppingen van heroïne uit West-Azië (Afghanistan, Iran en Turkije), met name in de havens van Koper (Slovenië), Constanta (Roemenië) en Varna (Bulgarije).⁶² In het verlengde hiervan is het opvallend dat er steeds meer cocaïne en heroïne in beslag wordt genomen in de havens van Albanië, Bulgarije, Kroatië, Griekenland, Montenegro, Roemenië en Slovenië. Daarbij zijn er inbeslagnames van syndru, bestemd voor de Midden-Europese markten. Deze vangsten vinden met name plaats in de havens van Constanta (Roemenië), Koper (Slovenië), Rijeka (Kroatië), Piraeus (Griekenland) en Varna (Bulgarije).⁶³ Zoals is vastgesteld in [paragraaf 1.5.6](#) is de ille-

⁶² Zo werd in 2020 in de haven van Constanta, Roemenië een zending onderschept van 1.452kg heroïne.

⁶³ Zo werd in 2018 in de haven van Varna, Bulgarije een zending onderschept van 6 ton amfetamine.

gale sigarettenhandel in heel Oost-Europa problematisch. Uit het havenonderzoek van Scaturro en Kemp (2022) blijkt dat voor zowel de in- als uitvoer van sigaretten met name havens in Griekenland (Thessaloniki) en Montenegro (Bar) worden misbruikt.⁶⁴ Dat wil niet zeggen dat andere havens hier niet voor worden misbruikt.⁶⁵ Andere smokkelvormen die een rol van betekenis spelen in de zeehavens is de smokkel van namaakproducten uit Azië (met name via de haven van Piraeus, Griekenland) en illegaal afval dat wordt verhandeld, met name via havens aan de Zwarte Zee.

⁶⁴ Zo werd in 2019 in de haven van Thessaloniki, Griekenland een zending onderschept van 10.5 miljoen pakjes illegale sigaretten.

⁶⁵ Zo werd in 2020 in Rijeka, Kroatië een zending onderschept van 15 miljoen illegale sigaretten.

Kwetsbaarheid van zeehavens

Vanwege de strategische ligging van de (container) havens, beperkingen in controle & toezicht en de aanwezigheid van zowel criminele netwerken als corruptie (Scaturro en Kemp, [2022](#)), laten de onderzochte zeehavens op diverse vlakken kwetsbaarheden zien met het oog op georganiseerde criminaliteit.

- De havens fungeren in eerste instantie als nationale grenzen en – in bepaalde Zuid-oost-Europese landen, zoals: Bulgarije, Kroatië, Griekenland, Roemenië en Slovenië – ook als EU-grenzen. Middels de havens zijn er diverse transportverbindingen met omvangrijke (Europese) transporthubs. Dit maakt dat de havens, zoals Koper, Rijeka, Constanta en Thessaloniki, vanzelfsprekend aantrekkelijk zijn voor criminele netwerken.

- Daarbij zijn containers, ten tweede, een relatief veilige, goedkope en voorspelbare manier om illegale bulkzendingen (zoals drugs, afval en namaakgoederen) over lange afstand te vervoeren.⁶⁶ Criminelen maken hier gebruik van om hun illegale waar via diverse maritieme Balkan-routes het gebied in, uit of door te smokkelen.

- Scaturro en Kemp ([2022](#)) stellen vervolgens vast dat er – volgens de Global Organized Crime Index ([2021](#)) – vier soorten criminele actoren actief zijn in de Zuidoost-Europese zeehavens. Dit betekent simpelweg dat criminele netwerken in meer of mindere mate voet aan de grond

⁶⁶ Naar schatting wordt ongeveer 80% van alle goederen die wereldwijd worden verhandeld, over zee verscheept, meestal in containers. Slechts 2-3% van deze containers wordt routinematig gecontroleerd. Ook in grote havens, zoals Rotterdam, Antwerpen en Hamburg is het gebruikelijke controlecijfer 2-4%. De meeste inbeslagnames zijn het gevolg van inlichtingen of als resultaat van risicobeoordelingen.

hebben gekregen om deze havens te misbruiken voor hun smokkelactiviteiten (zie tekstkader op de volgende pagina).

- Havens zijn, ten slotte, beveiligde omgevingen die worden beveiligd om (onder andere) criminele activiteiten tegen te gaan.⁶⁷ Maar door voldoende te infiltreren in een haven kunnen criminele netwerken de maatregelen, die oorspronkelijk bedoeld waren om criminaliteit te voorkomen, uitbuiten en derhalve een veilige doorgang garanderen voor hun smokkelwaar. Vanwege systemische corruptie en nauwe banden tussen criminele netwerken en zakelijke

⁶⁷ Met de groei van de zeehavens en voorkomende smokkelcriminaliteit wordt er – mede dankzij internationale steun van UNODC en Europol – gewerkt aan de veiligheid in de havens. Zo zijn er minimumeisen vastgelegd in verband met de beveiliging van schepen, havenfaciliteiten aan de hand van de *International Ship and Port Facility Security Code* (ISPS-code).

of politieke actoren, lijken sommige onderhavige havens van binnenuit gecompromitteerd. Zo heeft onderzoek naar aanleiding van inbeslagnames in Constanta en Varna aangetoond dat lokale criminele groepen samenwerken met corrupte douanebeambten, havenarbeiders, vrachtwagenchauffeurs en bedrijfseigenaren om de leveringen vlot te laten verlopen. In de haven van Bar werd sigarettensmokkel op industriële schaal mede mogelijk gemaakt door medeplichtigheid van hoge overheidsfunctionarissen.

Criminele actoren in Zuidoost-Europese zeehavens

- Het gaat in eerste instantie om ‘criminal networks’ die zich bezighouden met smokkel, maar geen specifiek grondgebied controleren. Voor de transnationale cocaïnehandel werken er ongeveer 20 criminele netwerken van verschillende etnische groepen uit de regio samen die – afhankelijk van de smokkelroute en de gebruikte haven – gemobiliseerd worden. Een voorbeeld van een dergelijk crimineel netwerk is het “Balkankartel” die onder andere de havens van Koper en Rijeka gebruiken voor cocaïnesmokkel.
- Ten tweede zijn in de zeehavens ‘State-Embedded Actors’ actief die als criminele actoren vanuit het staatsapparaat handelen. Een voorbeeld hiervan is de haven van Bar die van oudsher bekend staat als Europese draaischijf voor sigarettensmokkel, een handel die wordt gesteund en vereenvoudigd door hooggeplaatste ambtenaren en politieke elites.
- Er zijn, ten derde, ‘Mafia-Style Groups’ actief die middels territoriale controle opereren in verschillende havens. Voorbeelden hiervan zijn de Lul Berisha-clan in de haven van Durres en the Kavači and Škaljari die de haven van Bar gebruikten voor cocaïnesmokkel.
- ‘Foreign actors’ verwijst, tot slot, naar criminele actoren die buiten hun thuisland opereren. Het gaat bijvoorbeeld om diasporagroepen die zich al generaties lang in het land hebben geworteld. Een vorm hiervan is zichtbaar in de Griekse havens van Piraeus en Thessaloniki, waar etnische Albanezen met Griekse paspoorten naar verluidt het grootste deel van de cocaïnehandel controleren.

1.7.5 Kwetsbaarheid van luchthavens in de Westelijke Balkan

Evenals zeehavens vormen luchthavens in generieke zin belangrijke transportknooppunten voor transitscriminaliteit (Kruisbergen e.a., [2012](#)). Luchthavens zijn immers logistieke knooppunten die internationale smokkelaars de gelegenheid bieden hun illegale waar naar de gewenste plaatsen te vervoeren (Fijnaut e.a., [1996](#)). Dit biedt derhalve kansen voor internationale smokkel en maakt dat luchthavens aantrekkelijk zijn voor criminele organisaties, die er simpelweg vooral om logistieke redenen van profiteren (Madarie en Kruisbergen, [2019](#); Fijnaut e.a., [1996](#)).

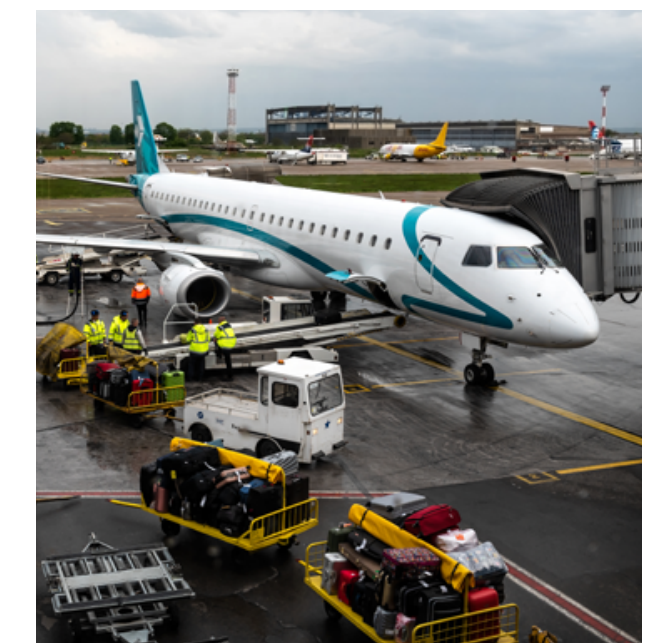
Bij onderzoek naar hotspots van criminele activiteiten in de Westelijke Balkan (Kemp, [2020](#)) kwamen (ook) een aantal internationale luchthavens nadrukkelijk naar voren. Uit onderzoek van Global Initiative (Scaturro, [2023](#))⁶⁸ blijken met name luchthavens in Albanië (Tirana), Noord-Macedonië (Skopje) en Servië (Belgrado) internationale transportknooppunten te zijn voor georganiseerde smokkelactiviteiten (zie tekstkader hiernaast). Deze luchthavens verbinden de Westelijke Balkan enerzijds met West-Azië en anderzijds met Europa in het algemeen en West-Europese luchthavens in het bijzonder, waaronder ook Amsterdam Airport Schiphol en Eindhoven Airport. Verwacht wordt dat de groei van het vliegverkeer en verdere ontwikkeling van luchthavens in de Westelijke Balkan door buitenlandse investeringen de connectiviteit zal vergroten. En daarmee de smokkelmogelijkheden, bijvoorbeeld voor de in- en doorvoer van precursoren en namaakproducten uit Oost-Azië, de invoer van cocaïne en uitvoer van illegale wapens (Scaturro, [2023](#)).

⁶⁸ N.a.v. diverse incidenten en opsporingsonderzoeken heeft GI-TOC in 2023 verdiepend onderzoek verricht naar de rol van luchthavens in de Westelijke Balkan bij georganiseerde criminaliteit. Dit aan de hand van casestudies op de luchthavens Skopje International Airport en Belgrade Nikola Tesla Airport.

Smokkel via luchthavens

Voor de smokkel tussen de Westelijke Balkan en West-Europa, waaronder Nederland, worden ook luchthavens misbruikt. GI-TOC wijst in haar studie (Scaturro, [2023](#)) op:

- passagiers die verdovende middelen vanuit Zuid-Amerika naar de Westelijke Balkan smokkelen, met een tussenstop op West-Europese luchthavens;
- uitvoer van sigaretten en andere tabaksproducten via luchthavens in de Westelijke Balkan;
- precursoren die in de Westelijke Balkan worden aangetroffen t.b.v. de regionale en West-Europese markt; en synthetische drugs die in West-Europese landen, waaronder Nederland, wordt aangetroffen, bestemd voor de Westelijke Balkan;
- samenwerking van in het buitenland gevestigde criminele groepen, met leden uit de Westelijke Balkan en corrupt luchthavenpersoneel.

1.8 Cybercrime en gedigitaliseerde criminaliteit

Cybercrime

Cybercrime is “criminaliteit waarbij informatie- en communicatietechnologie (ICT) zowel het middel als het doelwit is. Cybercrime kent technieken en middelen enerzijds en verschijningsvormen anderzijds. Bij technieken en middelen gaat het om hacken, malware, botnets, DDoS-aanvallen en social engineering. Bij verschijningsvormen gaat het om het doel waarmee de technieken en middelen worden ingezet, zoals verstoring van ICT, afpersing, diefstal van datasets met persoonsgegevens en fraude met betaalmiddelen.”

Gedigitaliseerde criminaliteit

Bij gedigitaliseerde criminaliteit “is ICT een middel om (traditionele vormen van) criminaliteit te plegen. ICT kan een rol spelen in elk van de fasen van het criminele proces, bij zowel de voorbereiding als de uitvoering als de afronding. Zo kunnen de sociale media dienen als ontmoetingsplaats, het darkweb als handelsplaats en kan witwassen plaatsvinden met behulp van bitcoins. Digitale technologie vergroot de reikwijdte van criminelen en biedt goede mogelijkheden om criminele activiteiten af te schermen voor opsporing en justitie.”

Er “is sprake van een steeds sterkere verweving tussen cybercrime, gedigitaliseerde criminaliteit en traditionele vormen van criminaliteit.”

(Boerman e.a., 2017)

1.8.1 Cybercrime op de Oost-Europese Corridor

In 2010 vestigde de FBI de aandacht op Oekraïne als “hotspot voor cybercrime”, waarbij overigens wel werd benadrukt dat de overheid meewerkte bij het aanpakken ervan (FBI, [2010](#); [2011](#)). Tijdens operatie Trident Breach werden toen 92 mensen aangeklaagd en 39 gearresteerd, waaronder de bendeleiders in Oekraïne. Toch zou dit slechts het topje van de ijsberg zijn. Zeker meer dan zesduizend personen zouden hierin betrokken zijn (FBI, [2010](#); [2011](#)).

Met de oorlog tussen Rusland en Oekraïne is de situatie uiteraard veranderd in Oekraïne, maar met blijvende zorg op cybermisdaadgebied. Oekraïne wordt nu omschreven als “frontlinie van de wereldwijde cybersecurity en het voornaamste slachtoffer van baanbrekende nieuwe cyber attacks” (Stein, 9 januari [2024](#)). Het wordt daarbij als waarschijnlijk ingeschat, dat dezelfde cyberwapens die nu in die oorlog worden ingezet ook ingezet kunnen gaan worden tegen andere landen dan Oekraïne. “*This makes it all the more important for Western cyber security experts to expand cooperation with Ukraine.*” (Stein, 9 januari [2024](#)).

Volgens het BalkanInsight Investigative Reporting Network (BIRN) hebben ook Albanië, Bosnië en Herzegovina, Noord-Macedonië, Kosovo en Servië tussen 2020 en 2023 te maken met een opmerkelijke toename van cyberaanvallen, met name phishing- en ransomware-incidenten (zie kaders op de volgende pagina voor een begripstoelichting). BIRN heeft 40 gevallen in kaart gebracht en gegevens over opmerkelijke cyberaanvallen gericht op de Basis Data Infrastructuur (BDI) systemen van de Balkanregio (BIRN, [2023a](#)). Het onderzoek toonde aan dat cyberaanvallen gericht zijn op kritieke online-infrastructuur, diensten en computers.

Gebrekkig bewustzijn bij het publiek en onvoldoende beleid op het gebied van cyberbeveiliging, en beperkte regionale samenwerking, hebben de uitdagingen waarvoor de Balkanlanden zich gesteld zien bij het bestrijden van cybercriminaliteit, verergerd (BIRN, [2023a](#)).

Bij misdaden als fishing en ransomware wordt door het Team High Tech Crime van de Nederlandse politie een link waargenomen tussen activiteiten in Oost-Europa en in Nederland. Doordat de Nederlandse internet-infrastructuur dusdanig goed is, zoeken cybercriminelen wereldwijd hun heil bij Nederlandse serverparken om vanuit hier hun criminaliteit te plegen (NOS op 3, 6 februari [2020](#)). Georganiseerde cybercriminelen bevinden zich volgens het team High Tech Crime van de politie vooral in het buitenland; belangrijke landen waar deze criminelen actief zijn, zijn Roemenië, Rusland en Oekraïne (NOS op 3, 6 februari [2020](#)). Volgens het Team High Tech Crime van de politie worden deze delicten gepleegd door dadergroeperingen die zich binnen deze criminele industrie hebben gespecialiseerd in verschillende fases als onderdeel van de digitale gijzeling (NOS op 3, 6 februari [2020](#)). Het ene criminele netwerk richt zich op het infecteren van computers, een andere groep op het stelen van de data en andere criminele groepen zijn gespecialiseerd in betalingen.

Kijktip!

'Hoe criminelen cashen met digitale gijzelingen'
NOS op 3 (6 februari [2020](#)), Youtube.

Phishing

Bij phishing proberen criminelen door e-mails mensen naar een valse website te lokken, om daar gegevens of geld te stelen (Rijksoverheid, 22 september 2023).

Ransomware

Ransomware is malafide software (malware) die de databestanden van gebruikers versleutelt, met als doel om deze later te ontsleutelen in ruil voor losgeld (NCSC, 2024). Ransomware wordt ook wel een ‘gijzelvirus’ genoemd, omdat het databestanden digitaal op slot zet, waarbij alleen de aanvalleur de sleutel heeft en die pas na betaling verstrekt (NOS op 3, 6 februari, 2020). Er zijn twee soorten ransomware (NCSC, 2024):

- Een locker vergrendelt het toegangsscherm van een systeem. Een cryptor versleutelt de bestanden op het geïnfecteerde systeem met behulp van encryptie algoritmes.
- Geavanceerde soorten ransomware kunnen naast lokale IT-systemen ook harde schijven, databases, back-ups, USB-sticks en gegevens in de cloud versleutelen.

Beide soorten ransomware eisen dat het slachtoffer een losgeldbedrag (de ‘ransom’) betaalt, om de computer weer normaal te kunnen gebruiken; dit losgeld wordt vaak geëist in de vorm van een crypto-currency, zoals Bitcoin (NCSC, 2024). Doordat cybercriminelen een veel hoger bedrag kunnen eisen van bedrijven en instellingen, richten zij zich hier meer op dan particulieren (NOS, 5 februari 2020; NOS op 3, 6 februari 2020).

Statelijke actoren

In relatie tot cybercrime zijn er – in de context van de oorlog tussen Rusland en Oekraïne en de bredere geopolitieke onrust en spanning tussen Rusland en het Westen – cyberaanvallen uitgevoerd, waarbij NAVO-lidstaten – zoals Nederland – een gericht doelwit zijn van Rusland, met name op het terrein van digitale spionage en desinformatie (NCTV, 2023a; Defensie, 2022; Rijksoverheid, 12 juni 2024). Zo zien de AIVD en MIVD dat Rusland de Nederlandse vitale infrastructuur heimelijk in kaart brengt en derhalve stappen zet die duiden op spionageactiviteiten en voorbereidingshandelingen voor verstoring en sabotage van die vitale infrastructuur (AIVD en MIVD, 2023: 19).

Opvallend is dat criminele en hacktivistische actoren zich met cyberaanvallen hebben gemengd in de oorlog (NCTV, 2023a). Enerzijds spelen private bedrijven en bondgenoten van Oekraïne een grote rol in de oorlog door ondersteuning te bieden. Anderzijds staan Russische veiligheidsdiensten erom bekend dat ze de activiteiten van cybercriminelen als hefboom gebruiken om ze vervolgens te beschermen tegen vervolging voor misdaden die ze voor persoonlijk gewin hebben gepleegd. Sommige staten staan hackers in dienst van hun eigen regering toe om te werken als cybercriminelen waardoor opsporing en vervolging bijna onmogelijk wordt. Voor de VS – zo werd duidelijk in de verhoren – is het belangrijk om te weten wie verantwoordelijk is voor kwaadaardig cybergedrag omdat het bepaalt wie erop kan reageren

(US Department of Defence, 14 mei 2021). De grens tussen statelijke- en criminele actoren wordt steeds vager nu “natiestaten cybercrime gebruikt als instrument en wapen om vervolgens een oogje dicht te knippen voor cybercriminaliteit die wordt gepleegd door dezelfde kwaadwillende actoren”, zo stelde de plaatsvervangend assistent-secretaris van defensie voor cyberbeleid, tijdens een hoorzitting voor de House Armed Services Committee in 2021.

Het is waarschijnlijk dat de oorlog tussen Rusland en Oekraïne en het bredere conflict tussen het Westen en Rusland voorlopig aanhoudt (NCTV, 2023a). Alhoewel dit nog geen ontwrichting heeft veroorzaakt, worden de Nederlandse veiligheidsbelangen wel bedreigd en neemt de dreiging voor onze nationale veiligheid toe (NCTV, 2023b). In het verlengde hiervan waarschuwt de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV, 2023b)) voor verdere dreiging vanuit Rusland (en ook China); meer specifiek is de stelling dat Nederland doelwit is van een offensief cyberprogramma van landen als Rusland en China. Zij kunnen de genoemde digitale middelen inzetten tegen een breed scala aan mogelijke doelwitten, van lokale verenigingen tot internationale veiligheidsorganisaties en van één individu tot diasporagemeenschappen. Hoewel ontwrichtende cyberaanvallen die de nationale veiligheid van Nederland schaden volgens de NCTV (2023a) (nog) niet aannemelijk zijn, kan de dreiging abrupt veranderen bij een verdere escalatie van de oorlog.

Safe haven

Gewaarschuwd wordt ook “dat Rusland zich verder zal ontwikkelen als safe haven voor cybercriminelen als gevolg van de verslechterde relatie tussen het Westen en Rusland door de oorlog in Oekraïne. Vanwege de economische sancties zal Rusland niet geneigd zijn om cybercriminelen die westerse belangen aanvallen te hinderen.” (NCTV, [2022](#): 22).

Over Rusland als “safe haven”-land voor cybercriminelen is het nodige bekend en beschreven. Over de andere landen in de Oost-Europese corridor is gerelateerd aan cybercrime minder bekend. Hier is nauwelijks onderzoek naar gedaan, aldus een recente analyse, het rapport ‘Mind the gap’, van Global Initiative (Đorđević, [2023](#)). Global Initiative concludeert dat cybercriminaliteit in de West-Balkan een onderzoeksmatig zo goed als onontgonnen gebied is.

Het UNODC heeft een groot onderzoek gecoördineerd gericht op het meetbaar maken van georganiseerde misdaad in de West-Balkan (UNODC, [2020](#)). De uitspraken over cybercrime blijven (ook hier) echter ‘aan de oppervlakte’, met als terugkerende vaststelling: cybercrime neemt in alle onderzochte West Balkan landen toe omdat digitalisering toeneemt, en het aantal aangehouden verdachten is gering en varieert met een keuze (al dan niet) voor meer inzet op de aanpak ervan.

Her en der staan in het rapport ook wel enkele specifiekere waarnemingen over cybercrime zoals het feit dat Albanese hackers lid zijn geworden van fora van blogs die worden gerund door internationale criminele groepen en waar de Albanese hackers onderaannemers worden om aanvallen uit te voeren tegen banken of openbare instellingen elders. Het gaat daarbij om zaken als creditcard-

fraude, de verspreiding van materiaal over seksueel misbruik van kinderen, de handel in en distributie van drugs, de werving van slachtoffers van mensenhandel, de distributie van namaakgoederen en vele andere criminele activiteiten, zoals drugs- en mensenhandel” (UNODC, [2020](#)).

Volgens securityleverancier SOPHOS zitten we vanaf 2013 in het ransomware tijdperk. Het zijn grootschalige afpersingszaken die tegenwoordig de grootste maatschappelijke impact hebben bij geld gedreven cybercrime (Shier, [2020](#): 2). Een cyber-expert benadrukt in het vakblad Techzine echter dat securityleveranciers altijd een beperkt beeld hebben van de problemen. Wat ze zien is opgebouwd vanuit het werk dat zij doen voor hun eigen klanten. Een ander type klanten betekent ook een ander beeld van ‘de grootste problemen’ (Van der Klugt, 2021).

Interessant is de opbouw van wereldwijde live threatmaps op grond van eigen data door securityleveranciers. Van der Klugt noemt er twee: Fortinet Threat Map ([fortiguard.com](#)) en Live Cyber Threat Map | Check Point. De laatste geldt “met 150.000 netwerknodes” als een van de grotere databronnen die door securityexperts wordt gebruikt om over aanvalsoorten en kwetsbaarheden te rapporteren (Van der Klugt, 2021).

In hoeverre Oost-Europa in dit soort dreigingskaarten opvalt is (nog) niet specifiek onderzocht. Wie even de meldingen volgt ziet meerdere Oost-Europese landen voorbij komen, maar in verhouding zien we veel vaker meldingen van andere landen.

(Citaat AI/VD 2023)

Digitale spionage

Digitale beïnvloeding

Digitale sabotage

Internationaal is sprake van een digitale wapenwedloop en er komen steeds nieuwe technieken bij die grote ontregeling in andere landen mogelijk maken. De kans dat zulke middelen worden ingezet is klein – de meeste landen zullen zo'n aanval opvatten als een oorlogshandeling – maar als het gebeurt, zijn de gevolgen ingrijpend."

In onderzoeken naar wapenhandel duiken regelmatig verdachten van bijvoorbeeld Poolse, Kroatische of Slowaakse achtergrond op die samenwerken met Nederlandse verdachten. ICT heeft in dergelijke onderzoeken vaak enkel een ondersteunende rol op het gebied van communicatie en als marktplaats en om via chatkanalen snel afspraken te kunnen maken.

A close-up photograph of a hand touching a tablet screen. The scene is dimly lit, with the primary light source being the screen itself, which casts a soft glow on the hand and the surrounding dark space. The background is a deep, dark teal or black, creating a high-contrast, moody atmosphere. The hand is positioned in the upper left, with the index finger making contact with the screen. The screen displays some faint, illegible text or graphics. The overall composition is focused on the interaction between the human element and the technology.

2 Personen Organisaties en netwerken

Kenmerken en veranderingen in het criminele klimaat

Criminele organisaties →

Sinds de jaren 90 kunnen diverse criminele organisaties in Centraal- en Oost-Europa worden onderscheiden met een relatie met Nederland.

Balkan netwerken →

Balkannetwerken zijn de dominante criminele netwerken uit Centraal- en Oost-Europa. Netwerken uit Servië en Montenegro en uit Albanië en Kosovo lijken het meest succesvol. Gebruikmakend van hun diaspora's opereren zij wereldwijd, ook vanuit en via Nederland.

Russische en Oekraïense organisaties →

Voor de oorlog tussen Rusland en Oekraïne vormden de Russische en Oekraïense georganiseerde misdaad een sterk crimineel ecosysteem. Sinds de oorlog is dit uiteengevallen en is er meer differentiatie ontstaan, naast nadere samenwerking tussen criminelen en bepaalde statelijke partijen.

Veel criminologen beschouwen corruptie en geweld als de wezenskenmerken van georganiseerde misdaad. Georganiseerde misdaadgroepen gebruiken geweld en corruptie als draaiknoppen waarmee zij trachten politie en justitie te ontlopen.

Corruptie, geweld en mobiliteit →

2.1 Criminele organisaties in Oost-Europa

2.1.1 In de spotlights

We kunnen de afgelopen dertig jaar in grofweg drie perioden verdelen, waarin steeds andere internationaal opererende criminele organisaties uit de Oost-Europese corridor in de spotlights stonden. Hoewel het lastig is deze ontwikkeling te duiden (omdat er ook simpelweg een gewijzigde focus aan ten grondslag kan liggen) geeft het ons wel een eerste beeld van de hoofdrolspelers:

Jaren '90: de "Joego's"

Begin jaren '90 stonden in Nederland vooral de Joegoslavische criminelen in de belangstelling. De zogenaamde 'Joegomaffia' was actief in de drugs- en mensenhandel. Ze kochten cocaïne van Colombianen en Nederlanders (en ook wel XTC-pillen) en verkochten die door in Europa. Omgekeerd leverden ze heroïne en sommige groepen brachten ook grondstoffen voor XTC-pillen mee (Fijnaut & Bovenkerk, 1996). Toch was het vooral hun reputatie van meedogeneloos geweld, dat hen bekend maakte. Ze zouden nog al eens ingehuurd worden om 'gewa-

pend transporten en opslagplaatsen te beveiligen, aan te manen tot vlotte betaling en plegers van ripdeals te grazen te nemen.' Ook de Bruinsma-groep zou van de diensten van de 'Joego's' gebruik gemaakt hebben (Fijnaut & Bovenkerk, 1996: 83).

Begin jaren 2000: de Russische maffia

De Russische maffia was minder bekend, maar mogelijk niet minder actief. Tijdens de Sovjet periode geloofde het Westen dat het IJzeren Gordijn als schild tegen de Russische georganiseerde misdaad fungeerde. Na de ineenstorting van het Sovjet-regime en het opengaan van de grenzen werd ook de Russische maffia steeds meer als belangrijke dreiging gezien. Rond 2008-2009 werd de Russische maffia verondersteld in meerdere West Europese landen een leidende rol te hebben binnen de internationale georganiseerde criminaliteit. Spanje was een van de eerste landen waar Russische criminelen hun netwerken vestigden en corrupte banden aanknoopten met de bovenwereld. In de

media werd zelfs gesteld dat 90% van de Spaanse drugshandel en handel in illegale wapens in handen was van Russische criminelen (Newsland, 5 mrt. 2010; Siegel, 2020). In 2020 werd de 'Russische maffia' nog steeds beschouwd als één van de meest invloedrijke criminele netwerken in (West-) Europa (Siegel, 2020: 54; Global Initiative, 2023a: 1), waarbij met die term wordt verwezen naar alle post Sovjet criminele groepen.¹ Ze zouden qua invloed te vergelijken zijn met de netwerken van Albanees sprekende criminelen en de Italiaanse 'Ndrangheta' (Siegel, 2020: 54).

Anno 2020: Albanees sprekenden

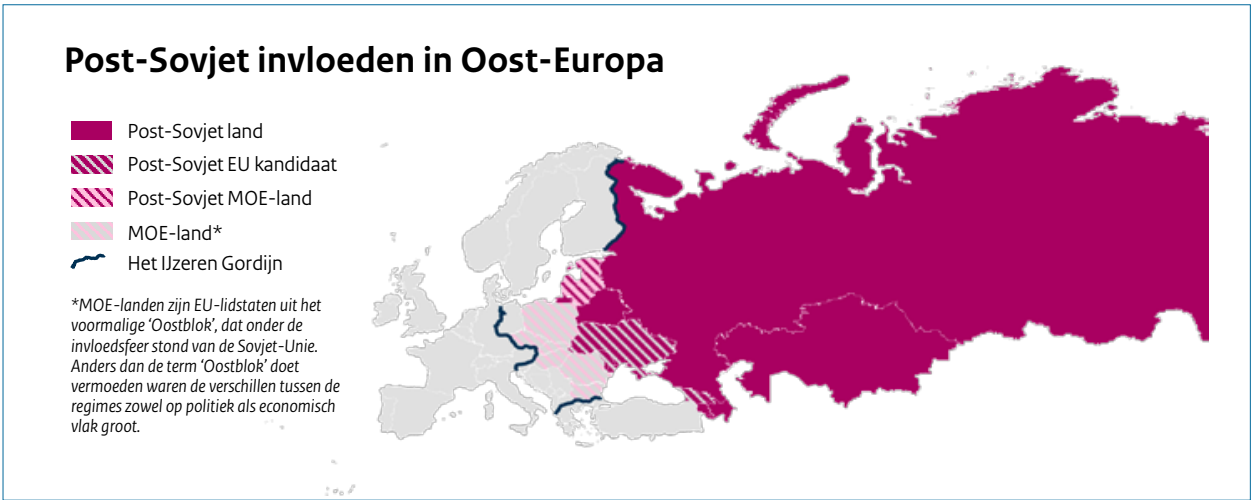
Albanees sprekende georganiseerde misdaad-groepen hebben zich de afgelopen 10-15 jaar in de hele EU uitgebreid. Ze zijn het meest actief in de mensensmokkel, cocaïne- en cannabishandel. Specialistische kennis voor de binnenteelt van cannabis ontvingen ze van Nederlandse groeperingen. Met name binnen de cocaïnehandel was hun

opkomst 'ongekend'.² Saggers (2019) schrijft in een achtergronddocument over Albaneessprekende criminele groeperingen voor het *EU Drug Markets Report 2019*: 'De internationale netwerken die de Albaneessprekende georganiseerde misdaadgroepen hebben opgezet in de toeleveringsketen van cocaïne, hebben hen in de voorhoede van de cocaïnehandel in de EU geplaatst. Met een dominante positie binnen de distributie platforms van België en Nederland, verdere uitbreiding in Spanje en controle over de markt in het Verenigd Koninkrijk' (Saggers, 2019).

'Organized crime threat assessment in Albania' (Zhilla en Lamallari, 2015)

¹ Sinds 2005-2006 wordt voor de 'Russische maffia' ook wel de bredere term 'Oost-Europese georganiseerde misdaad' gebruikt. Als verklaring hiervoor geeft Siegel (2020) het opkomende mobiel banditisme, dat met name door criminelen uit Centraal- en Oost-Europa werd gepleegd, waaronder de voormalige Sovjetrepublieken (Siegel, 2020). Zie ook paragraaf 1.6 over mobiel banditisme.

² De Albanese netwerken waren een van de eerste groepen waar de 'Ndrangheta' bij hun criminele activiteiten gebruik van maakten. In het kielzog van het helpen van de Italiaanse maffia werden de Albanese netwerken ook prominenter, bouwden hun eigen 'merk' op en zorgden voor de nodige connecties in Latijns-Amerika. In combinatie met externe factoren, maar geholpen door de kennis en connecties die ze opdeden door als logistiek personeel voor de 'Ndrangheta' te werken, werden Albanezen steeds belangrijker (Saggers, 2019). Meer over deze samenwerking is te lezen in het trans-Atlantische crimineel klimaatrapport (SKC-OC, 2023).

Outlaw Motorcycle Gangs (OMG's)

Internationale outlaw motorclubs werden ook een steeds serieuzere crimineel actieve partij in Oost-Europa. Naast de Albanese criminelen, en de 'Ndrangheta, gingen ook zij zich internationaal bezig houden met de handel in verdovende middelen en vuurwapens in dit gebied (Europol, 2011; Europol, 2010).

Relevant in dat kader is ook de vaststelling van Europol op haar website, dat het aantal motorgroepen in Europa vanaf 2005 meer dan verdubbeld is, met een gestaag groeiend aantal leden wereldwijd (Europol, n.d, geraadpleegd d.d. 14 juli 2023.)

Van de vijf clubs met civiel verbodsbepalingen in Nederland, hebben er vier ook chapters in de West Balkan. Dat geldt voor No Surrender MC, Satudarah MC, Hells Angels MC en Bandidos MC (Europol, 2010; <https://onepercenterbikers.com>). Verder wordt de Night Wolves MC algemeen beschouwd als de grootste 1% motorclub in Rusland, met tientallen afdelingen in het land. Ook hun chapters zijn te vinden in Oost-Europa: in de West Balkan, maar ook in Bulgarije, Letland, Noord-Macedonië, Roemenië en Oekraïne (Zabyelina, 2017; Boichak, 2023).

In 2021 publiceerde het LIEC haar meest recente beeld van de OMG problematiek en -aanpak van NL (LIEC, 2021). Daar vinden we helaas geen (nadere) informatie over de internationale inbedding van Nederlandse OMG's. Wel geeft een goed ingevoerde OMG-analist in een artikel aan dat OMG's de afgelopen jaren "ongrijpbaarder" zijn geworden. Er zou sprake zijn van globalisering van de criminaliteit, omdat "het aantal OMG-leden met een andere culturele achtergrond toeneemt." Hij licht toe: "Via familiebanden en stamverbanden ontstaat er een groot, internationaal netwerk. De huidige bendes zijn dan ook veel lastiger aan te pakken dan bijvoorbeeld de Hells Angels, waar in ons land oorspronkelijk vooral autochtone Nederlanders lid van waren. Die kenden we goed en zij hadden hun vermogen vooral in Nederland. Nu kan het overal zijn. De Hells Angels Germany worden bijvoorbeeld aangestuurd vanuit Turkije." (Code geel, 2018)

2.2 Balkan netwerken

2.2.1 Achtergrond

De Westelijke Balkan is een relatief kleine markt voor georganiseerde misdaad (Kemp, 2020). Veel criminele groepen in dit gebied zijn in de afgelopen decennia daarom ook buiten de eigen regio actief geworden, met name in West-Europa en Latijns-Amerika (Valero, 2022; Kemp, 2020). Ondanks incidentele beweringen in de media lijkt er niet één identificeerbaar "Balkankartel" te bestaan, maar is eerder sprake van een breed geheel van soms wel en soms niet met elkaar optrekkende (ook) regionaal verankerde netwerken. Ze opereren discreet en efficiënt in de mondiale hotspots (Kemp, 2020).

Grote groepen

Voor de grotere organisaties met meer dan 30 leden opereren in internationale netwerken en hebben het in zich om een leidende en zelfs dominante rol te spelen in bijvoorbeeld de internationale cocaïnemarkt. Hun belangrijkste criminele activiteiten zijn illegale drugshandel en migrantensmokkel, waarbij er uiteraard ook moet worden geregeld dat geld kan worden witgewassen en men de beschikking heeft over vuurwapens en explosieven. Die grotere en internationaal opererende criminele groepen en netwerken vinden hun basis met name in Albanië, Montenegro en Servië. (Stanković, 2022).

Kleine groepen

De wat kleinere groepen vinden we meer in Bosnië en Herzegovina, Kosovo of Noord-Macedonië en spelen internationaal een minder prominente rol in de georganiseerde misdaad. Die kleinere groepen bestaan over het algemeen uit minimaal 3 of 4 en maximaal 15 leden en opereren vooral op nationaal niveau. De belangrijkste activiteiten van deze groepen zijn drugshandel, migrantensmokkel, wapenhandel en het faciliteren van witwassen (Stanković, 2022).

Terwijl de kleinere criminele groepen en netwerken vaak meer opportunistisch opereren en poly-crimineel zijn, specialiseren grotere groepen zich veelal in één soort misdaad, meestal drugshandel. Geweld dient bij zowel de grote als kleinere groepen en netwerken om goederen en mensen te beschermen, leden te disciplineren en te vechten om markten. Over het algemeen is het gebruik van geweld bij de kleinere groepen de afgelopen jaren afgenomen terwijl we juist zien dat bij de grotere het geweld is toegenomen (Stanković, 2022).

Transnationaal opererende groepen, waaronder kartels

Zoals besproken in [paragraaf 2.2.1](#) en eerder in de Trans-Atlantische studie (SKC-OC, [2023](#): daar in paragraaf 2.4.4) is een aantal grote Europese spelers in de trans-Atlantische cocaïnehandel afkomstig zijn uit Centraal- en Oost-Europa en met name uit de Balkan. Zij zijn er als voorname groepen bijgekomen, naast de al langer, vooral op de achtergrond opererende, Italiaanse organisaties en de grote betrokkenheid van Nederlanders, afgaande op de gearresteerde groothandelaren (UNODC [2023](#): 107). Binnen de regio van Centraal- en Oost-Europa springen vooral de Servische en Albaneesprekenden in het oog, al zijn de Turkse netwerken ook in opkomst (UNODC en Europol, September [2021](#)), InSight Crime, 2 mei [2022](#)), UNODC, [2023](#): 23).

Sommige van deze netwerken worden door opsporingsdiensten sinds enkele jaren aangeduid als kartels. Eén groter Europees netwerk, met mensen uit Nederland en de Balkan, wordt zelfs aangeduid als superkartel (Europol, 15 maart [2023](#)). Het is een Europese noviteit te noemen dat criminele organisaties uit Europa dit predicaat krijgen, wat in ieder geval iets zegt over de grootte van het illegale netwerk en de schaal van hun cocaïnesmokkel. InSight Crime (29 november [2022](#)) benadrukte echter dat dit geen formele alliantie was, maar eerder een internationaal crimineel samenwerkingsverband met verschillende investeerders om grootschaliger (in bulk) en goedkoper cocaïne te kopen.

Wat bindt deze netwerken, met name die uit Centraal- en Oost-Europa, dat zij er in zijn geslaagd in relatief korte tijd groot te worden in de cocaïnehandel? Hebben zij wellicht bepaalde comparatieve voordelen ten opzichte van andere criminele groepen?

Haven Santos, Brazilië

Schaalvoordelen

Allereerst dient in herinnering te worden geroepen dat Europa tegenwoordig de grootste cocaïneconsumptiemarkt van de wereld is (UNODC, [2023](#)). Beoordeelde UNODC in 2000 de cocaïnesmokkel richting Europa nog als “not as well organized” vergeleken met de cocaïnesmokkel richting Noord-Amerika, indertijd de grootste consumptiemarkt (UNODC, [2000](#): 44), inmiddels is ook de cocaïnesmokkel richting Europa goed georganiseerd. Dat betekent dat de smokkel verder is geprofessionaliseerd, grootschaliger is geworden en dat grote organisaties en samenwerkingsverbanden een groter deel van de markt hebben gekregen. Schaalvoordelen (economies of scale) lijken hier ook van toepassing op de illegale economie.

Doorvoerfunctie

Aan de Amerikaanse aanbodzijde, zowel in Zuid-Amerika (en dan met name in Colombia, Brazilië en Ecuador) als in Noord-Amerika (met name in Mexico) bestaan zeer grote criminele organisaties die op industriële schaal partijen cocaïne kunnen aanbieden. Zij doen dat in hoeveelheden van tonnen, vooral voor trans-Atlantische maritieme transporten. Deze criminele netwerken beschikken echter niet, of in veel mindere mate, over directe contacten, zoals via etnische netwerken die in belangrijke Europese havens cocaïne uit containers kunnen halen, distributie in Europa kunnen verzorgen, of de talen spreken die handig of cruciaal voor de logistieke processen, inclusief toegang tot haventerreinen en handelslogistieke systemen.

De groeiende cocaïnemarkt in Europa heeft er mede op basis van het voorgaande toe geleid dat er grote Europese spelers zijn opgekomen, die wél die lokale doorvoerfuncties hebben kunnen leveren die noodzakelijk zijn voor een succesvol bereik van de grote Europese cocaïnemarkt. Deze markt ligt in eerste instantie in de rijke(re) landen van Europa, zoals Nederland³, en daarbinnen in de grote steden van Europa. Toegang tot de grote Europese overslaghavens is in dat kader letterlijk goud waard.

Het voordeel van diaspora's en oudere netwerken

Wat de opkomende spelers uit de Balkan bindt is dat zij behoren tot etnische groepen met grote diaspora's. Dit biedt mogelijkheden en comparatieve voordelen voor Europese drugsdistributie ten opzichte van groepen van andere etniciteiten. Criminele netwerken van Servische en Albanese afkomst hebben hierbij als bijzonderheid en voordeel dat hun diaspora zich ook heeft verspreid tot Zuid-Amerika, wat hen in staat stelt zogenaamde end-to-end deals te maken en aan te bieden.

Sommige van deze criminele netwerken zaten al in illegale handel, zoals Albanezen in de cannabis en heroïne, Serviërs in de wapens of georganiseerde juwelenroof en Turken in de heroïnehandel, waardoor zij beschikken over zeker illegaal kapitaal, noodzakelijk om cocaïne in te kopen. Om op grote schaal in de cocaïnehandel te gaan, geldt immers als vereist dat men over (meestal illegaal verkregen) inkoopkapitaal beschikt, verschillende miljoenen, om serieuze marktpartij te zijn en dienovereenkomstig in te kopen.

³ Nederland is een van de rijkste landen van de EU, met een BNP van bijna 58.000. Het is daarmee het vierde rijkste land van de EU. Het Nederlandse BNP is anderhalf keer zo groot als het EU-gemiddelde. Met andere woorden, de gemiddelde Nederlander is 50% rijker dan de gemiddelde EU-burger. Zie CBS (24 april [2024](#)).

Geharde criminele reputatie

Het feit dat Europese spelers zaken doen met geharde Latijns-Amerikaanse criminelen (uit landen met veel hogere moordcijfers en criminele bedrijfspraktijken met lagere moorddrempels dan in Europa), biedt Europese criminelen met een geharde criminele reputatie in Europa (zoals vechtervaring opgedaan in een burgeroorlog), bepaalde voordelen om samen te werken met ex-guerilla's en prisongangs in Zuid-Amerika. Deze netwerken zijn niets anders gaan doen dan illegale productdiversificatie – waarbij de focus van hun illegale bedrijfsmodel is verschoven naar cocaïne, het illegale roesmiddel dat dezer jaren populair is, een grote marktgroei doormaakt en het meest lucratief is.

Dat met name criminele netwerken van Serviërs en Albaneesprekenden, end-to-end diensten aanbieden, geeft hun grote comparatieve voordelen op de markt. De illegale drugswinsten stijgen zodra een crimineel netwerk een groter deel van de handelsketen in handen heeft; dan hoeft er immers minder geld verdeeld te worden met andere tussenpersonen of partijen. Een crimineel netwerk dat goedkoop cocaïne kan inkopen in Zuid-Amerika, dat wil zeggen met goede contacten in bron- of buurlanden, en tegelijkertijd toegang heeft tot de Europese markt, zoals via Nederlandse havens, behaalt relatief de hoogst mogelijke winsten (want bij aankomst in Nederland wordt de waar eensklaps minstens tien keer meer waard).

Maasvlakte

Voorals overslaghavens zijn aantrekkelijk voor trans-Atlantische cocaïnemokkelaars die het gemunt hebben op de grote, lucratieve Europese markt. Grote overslaghavens, zoals Rotterdam, Antwerpen, Hamburg en ook Vlissingen, waar vrachten uit Latijns-Amerika gescheiden worden voor diverse bestemmingen in het Europese achterland lijken wat dit betreft extra kwetsbaar. Het lijkt er sterk op dat juist deze logistieke overslagprocessen gelegenheden bieden tot smokkel en infiltratie (Europol, 24 januari 2024). Deze gelegenheden gelden ook voor criminele partijen uit Centraal- en Oost-Europa.

Als een crimineel netwerk, zoals van Albanese, Servische of Turkse oorsprong, daarnaast nog vanuit importhavens in België en Nederland de cocaïne verder kan distribueren naar Centraal-Europa (met rijke landen als Oostenrijk en Zwitserland, met vrij hoge consumptieniveaus), Zuidelijk Europa (zoals met hoog gebruik in Noord-Italiaanse steden) en Noord-Europa (zoals de [EMCDDA kaarten](#) met rioolstudies laten zien), dan kan de waarde van een kilo ten opzichte van Nederland nog eens worden verdubbeld of meer. In deze landen is zowel de gramprijs als de kiloprijs namelijk aanzienlijk hoger dan in Nederland (soms wel vier of vijf keer zo hoog, zoals bijvoorbeeld. Finland ten opzichte van Nederland) (Data UNODC, 2019).

In Nederlandse en Belgische havens (de grootste van Europa met veel handels- en vrachtlijnen vanuit diverse bestemmingen uit Latijns-Amerika) lijkt een pragmatische criminele praktijk te bestaan, zonder monopolistische situaties of territoriale controle door een groep. De Nederlandse havens lijken toegankelijk voor diverse criminele groepen, ook uit Oost- en Centraal-Europa.

Politiek-sociale context

De zes landen van de Westelijke Balkan hebben allemaal de wens uitgesproken om lid te worden van de Europese Unie (Europees Parlement, 2024). Aan dit lidmaatschap zijn strenge voorwaarden verbonden omtrent democratische, economische en politieke hervormingen (Europees Parlement, 2024a). Een doeltreffende bestrijding van georganiseerde misdaad maakt deel uit van het EU-toelatingsproces, waaronder ook de bestrijding van corruptie en het verbreken van banden tussen de georganiseerde misdaad en politieke en economische elite (Europees Parlement, 2021). Historisch gezien hebben de landen van de Westelijke Balkan sterke veiligheidsinstellingen die de georganiseerde misdaad en corruptie kunnen bestrijden. De effectiviteit van deze instellingen wordt echter vaak aangetast door ongepaste inmenging, corruptie en/of zwakke toezichtmechanismen (zie ook de landenbesprekingen hieronder).

Aanwas: crimineel potentieel

De twee belangrijkste redenen om lid te worden van een criminele groep in de Westelijke Balkan zijn sociale banden en levensgebeurtenissen zoals oorlog en armoede (UNODC, 2020). De leden zijn vaak verbonden door familie, etniciteit of sociaal-culturele relaties. Nationale of etnische conflicten uit het verleden vormen op zich geen belemmering voor de samenwerking tussen verschillende groepen en organisaties (Stanković, 2022).

2.2.2 Het beeld per land

Door [Clingendael](#) zijn in opdracht van het SKC landenprofielen opgesteld van de WB6 landen. Daarbij lag de scope zowel op de aard van de daar waargenomen criminele groepen, als op de politiek-sociale context van georganiseerde misdaad. We presenteren deze landsprofielen, met per land enkele in het oog springende voorbeelden, die ook voor Nederland van belang lijken en in ieder geval verrijkende internationale invloed hebben.

Soorten criminele actoren

In dit document maken we onderscheid tussen verschillende soorten georganiseerde misdaad groepen. Daarbij hanteren we de indeling en definities van Global Initiative in vijf typen:

- **Maffiastijl-groepen.** Dit verwijst naar een georganiseerde misdaadgroep met een bekende naam, een duidelijk omschreven leiderschap, territoriale controle en identificeerbare leden.
- **Criminele netwerken.** Dit zijn juist meer losse netwerken van criminele partners die misschien grondgebied controleren of bekend zijn bij naam of leider, maar dat hoeft niet.
- **In de staat verankerde actoren.** Dit zijn criminele actoren die ingebed zijn en van binnenuit het overheidsapparaat handelen.
- **Buitenlandse criminele groepen.** Dit verwijst naar elk type van criminele organisatie waarbij leden buiten hun eigen land opereren.
- **Private sector actoren.** Dit gaat om personen of bedrijven met een winstoogmerk, die een deel van de legale economie bezitten, managen of besturen, vrij van enig staatseigenschap of -controle, en die samenwerken of meewerken met criminele actoren, of dat nu moedwillig is, onder dwang of door ontachtzaamheid.

Bron: Global Initiative, Global Organized Crime Index 2023: 201

Albanië

De grootste criminele organisaties in de WB6 zijn afkomstig uit Albanië, en van oorsprong gevestigd in Tirana, Durrës, Elbasan, Shkodër, Vlorë en Krujë, oude (haven)steden, die langs de grote handelswegen richting Noord-Macedonië of Montenegro liggen. De Albanese organisaties zijn sterk hiërarchisch en lijken in structuur en werkwijze op traditionele maffiaorganisaties. De grootste Albanese criminele organisaties hebben naast hun activiteiten in de WB6 ook een stevige voet aan de grond in landen in West-Europa en Latijns-Amerika. Deze organisaties hebben afgevaardigden of sterke connecties met lokale criminele organisaties langs de gehele aanvoerlijn van de drugsproductie en -handel. Het grootste deel van de activiteiten van Albanese criminele organisaties vindt niet plaats in de Westelijke Balkan zelf, omdat nog steeds het grootste gedeelte van hun handel in harddrugs van Zuid-Amerika naar West-Europa loopt zonder daarbij de WB6 aan te doen. Een groot deel van hun activiteiten ligt dus in Zuid-Amerika, waar de productie plaatsvindt en in West-Europa, waar

de einddistributie plaatsvindt. Dat wil echter niet zeggen dat de activiteiten van deze grote Albanese organisaties in Albanië en de WB6 zélf verwaarloosbaar zijn. De Albanezen controleren óók een flink aandeel van de distributie van de drugs die wél door de WB6 wordt gesmokkeld. Hierdoor behoren de Albanese organisaties tot de grootste spelers op de Europese drugsmarkten. Albanese criminele organisaties zijn daarnaast in toenemende mate ook actief geworden in de cannabisproductie en -handel, die zij steeds vaker organiseren in de zogenaamde grow houses. (UNODC, [2020](#)).

De Albanese criminele organisaties werken nauw samen met Italiaanse maffiagroepen, en hebben een sterke aanwezigheid in West-Europese landen als België, het Verenigd Koninkrijk en Nederland. De hoogste leiders van de Albanese organisaties – en hun vermogens – verblijven zelf voornamelijk in de Verenigde Arabische Emiraten. (Zihhla en Mejdini, [2022](#)).

Vlorë, Albanië

De sterke onderlinge rivaliteit onder Albanese criminele organisaties resulteert in een hoge mate van geweld, zowel binnen als buiten Albanië. Liquidaties worden regelmatig uitgevoerd in het buitenland, waaronder ook in Nederland. Behalve dat onderlinge competitie dus tot geweld leidt, hebben Albanese organisaties ook cultureel-specifieke kenmerken die de hoge mate van geweld kunnen verklaren. In Albanië werden bestuurlijke en politieke kwesties tot het einde van de middeleeuwen beslecht door een soort tribaal gewoonterecht, waarbij “eer” en (bloed)wraak centraal stonden. Dit systeem heeft eeuwenlang kunnen overleven, en pas in de vorige eeuw werd er op

grote schaal alternatieve wetgeving ingevoerd. Deze traditie van eerwraak en bloedwraak is nog steeds terug te zien in de manier waarop huidige Albanese criminele organisaties omgaan met conflict. Als een opponent (of een lid van de eigen organisatie) in het criminele milieu zich niet aan de eencodes van absolute loyaliteit en zwijgplicht houdt, is het zonder meer geoorloofd dit onrecht op traditionele, gewelddadige wijze te herstellen (Global Initiative, 2021). (Extreem) geweld wordt gebruikt om de eigen organisatie te disciplineren, de tegenstander te intimideren en conflicten met rivalen te beslechten (Arsovska, 2006).

Nexus criminaliteit-politiek

De Albanese georganiseerde misdaadgroepen horen bij de grootste en machtigste organisaties in Europa en hebben die macht gebruikt om invloed te vergaren in Albanië zelf (Global Initiative, 2021, 2023a). Criminele organisaties werken innig samen met actoren binnen het staatsapparaat van Albanië (OCCRP, 2022). Criminelen nemen zelfs politieke en justitiële posities in, waardoor de groepen nog meer bescherming genieten. Om deze corruptie te bestrijden heeft Albanië een doorlichtingsproces van justitie en wetshandhaving instanties geïnitieerd. Dit heeft tot op zekere hoogte de gewenste opschoning opgeleverd binnen het staatsapparaat, maar heeft daarnaast ook een achterstand veroor-

zaakt in de aanpak van corruptiezaken, omdat er te weinig personeel is om alle zaken te behandelen (European Commission, 2021a). De link tussen georganiseerde misdaad en de politiek is dus zeer sterk en vaak ook publiekelijk bekend. Zo worden oud-presidenten, oppositieleiders en veel ambtenaren openlijk in verband gebracht met criminele groepen. Het justitiële staatsapparaat van Albanië functioneert echter nog dermate slecht dat dit nauwelijks heeft geleid tot veroordelingen. Inmiddels is er wel een speciale anti-corruptie aanklager aangesteld, die een aantal onderzoeken is gestart (Elek en Fruscione, 2021).

Kompania Bello

- **Thuisbasis** : Albanië, leiders in Ecuador en VAE
- **Actieve jaren** : Minimaal vanaf 2014 – 2024
- **Leden** : Het netwerk bestaat volgens het OM van Florence uit 14 Albanese misdaadorganisaties.
- **Werkgebied** : Vooral Ecuador, Nederland, België, Albanië, Italië, VAE
- **Organisatiestructuur** : Maffiastijlgroep
- **Geschatte jaaromzet** : 70,2 miljoen
- **Criminele activiteiten** : cocaïnesmokkel, witwassen

Volgens het Openbaar Ministerie van Florence bestaat het Kompania Bello kartel uit 14 Albanese misdaadorganisaties die betrokken zijn bij drugshandel. Ze functioneren als transnationale misdaadfederatie met als doel de controle over de internationale drugshandel uit te breiden en de winsten van de leden uit de federatie exponentieel

te verhogen. Profiterend van een bevoorrechte relatie met Zuid-Amerikaanse cocaïneproducenten konden leden van Kompania Bello grote hoeveelheden drugs uit Zuid-Amerika importeren en distribueren via Nederlandse en Belgische havens.

Volgens een Albanese aanklager heeft Kompania Bello een solide hiërarchie met kartelleiders die voetsoldaten rekruteren binnen de uitgebreide Albanese diaspora gemeenschap in Nederland en Italië. Rexhepi wordt beschouwd als leider van Kompania Bello.

Na een vijf jaar durend internationaal onderzoek, waaraan 10 landen deelnamen, vond een 'internationale sweep' plaats, waarbij meer dan 100 leden van de groep werden gearresteerd.⁴

⁴ Samengesteld op basis van: Valero (2022); BIRN (2021); Crimemag (26 november 2022); GITOC (Riskbulletin #2, oktober-november 2020); Politiko.al (24 december 2022); Europol (17 september 2020); BIRN (1 juli 2021); SKC-OC 2023.

Farruku Clan

- **Thuisbasis** : Albanië en Spanje
- **Actieve jaren** : In ieder geval 2008 – 2024
- **Leden** : Niet op te maken uit openbare bronnen
- **Werkgebied** : Ecuador, Spanje, Nederland, België, Portugal, Marokko, Griekenland, Italië
- **Organisatiestructuur** : Maffiastijlgroep
- **Geschatte jaaromzet** : Ter indicatie: in ± 2 jaar tijd werden onder andere 10 ton cocaïne en 10 ton Marokkaanse hash in beslag genomen die aan deze groep te koppelen waren.
- **Criminele activiteiten** : vooral cocainesmokkel, ook Marokkaanse hash.

De broers Besnik, Roland en Kreshnik Farruku en de clan die ze hebben gevormd, zijn samen een van de belangrijkste Albanese groepen als het gaat om cocaïnehandel van Latijns-Amerika, via Spanje verder Europa in. Hun belangrijkste uitvalsbasis is Spanje, waar ze gelinkt worden aan de criminele organisatie Los Piturros. In een opsporingsonderzoek in 2021 werd duidelijk dat de groep zeer actief tonnen cocaïne doorzette in Spanje, maar ook naar Italië, België, Griekenland, Portugal, en Nederland, gebruik makend van een sterk staande infrastructuur van criminele connecties. Hoewel de Spaanse politie in de periode 2021-2023 een operatie tegen hen heeft uitgevoerd, zijn de leiders van de clan nog steeds op vrije voeten en wordt verondersteld dat hun criminele activiteiten gewoon doorgaan.⁵

⁵ Samengesteld op basis van: InSight Crime (20 april 2023); Albanian Daily News (12 april 2023); El Progreso (22 december 2023); El Pais (12 december 2023); El Pais (22 december 2023); GaliciaPress (22 december 2023).

Bosnië en Herzegovina

Net als de Albanese criminele organisaties zijn ook de criminele groepen in Bosnië en Herzegovina op hiërarchische wijze georganiseerd, vergelijkbaar met traditionele maffiaorganisaties. Ook Bosnische criminele groepen zijn langs etnische lijnen georganiseerd, waarbij de grootste criminele organisaties bestaan uit Bosnische Serviërs en Bosniakken (Bosnische moslims). Sommige van de grotere Bosnische organisaties zijn ook actief in West-Europa. Kleinere Bosnische groepen opereren vooral regionaal, en zijn ook georganiseerd langs etnische lijnen; deze groepen bestaan behalve uit Bosnische Serven, of Bosniakken (Bosnische moslims) soms ook uit Bosnische Kroaten. Deze kleinere groepen houden zich voornamelijk bezig met kleinschaliger drugshandel en met het lokaal smokkelen van goederen en migranten. Hoewel Bosnische organisaties individueel etnisch homogeen zijn werken ze wel nauw met elkaar samen. Daarentegen is er óók regelmatig conflict tussen deze groepen, waarbij de onderlinge rivaliteit tussen de Bosnische organisaties regelmatig overslaat op gelieerde organisaties buiten Bosnië en Herzegovina, wat vervolgens aldaar ook een gewelddadige strijd kan ontketen. Criminele organisaties in Bosnië en Herzegovina zijn de laatste jaren, naast de handel in drugs en de smokkel van migranten, in toenemende mate ook actief op het gebied van cybercrime en mensenhandel ten behoeve van de seksindustrie in West-Europa (GITOC, 2021a). Tenslotte vormt Bosnië en Herzegovina in sterke mate een werkveld voor de activiteiten van criminele organisaties uit andere WB6 landen, en in toenemende mate ook voor organisaties uit het Midden-Oosten en Turkije (GITOC, 2021a).

Nexus criminaliteit-politiek

Het complexe federale systeem van Dayton in Bosnië en Herzegovina leent zich uitermate goed voor corruptie. Het land is verdeeld onder drie etnische groepen: Kroaten, Serven en Bosniakken. Elke etnische bevolkingsgroep heeft zijn eigen instituties en samenwerking tussen deze instituties komt nauwelijks van de grond (European Commission, 2022). Vanwege alle politieke instanties zijn justitie en wethandhavinginstanties zeer gedecentraliseerd en behartigen zij alleen de belangen van hun eigen politieke leiders. Zo opereert de Republika Srpska de facto onafhankelijk en gaat veel illegale handel door die regio (European Commission, 2023a). Dit heeft ertoe geleid dat criminele groeperingen diep zijn doorgedrongen in het politieke systeem, zij daarom veel bescherming genieten en politici en criminele organisaties vaak dezelfde belangen hebben (De Myx, 2022; Kemp, 2020). Politie en justitie zijn dus uitermate corrupt in Bosnië en Herzegovina en zonder systeemverandering zal hier op de korte termijn weinig in veranderen.

Tito en Dino Kartel

- **Thuisbasis** : Bosnië en Herzegovina, Dubai, Nederland
- **Actieve jaren** : Mogelijk vanaf ca. 2005-2010
- **Leden** : DEA beschouwt het netwerk van het kartel als één van de vijftig grootste drugsorganisaties ter wereld.
- **Werkgebied** : Zuid-Amerika, Peru, Europa, VAE
- **Organisatiestructuur** : Maffiastijlgroep
- **Geschatte jaaromzet** : Miljarden euro's/dollars
- **Criminele activiteiten** : Drugshandel, sigaretten-smokkel, geweld, fraude, omkoping, witwassen, corruptie, intimidatie van getuigen, illegaal gokken, mensenhandel, afpersing

Het Tito en Dino kartel is synoniem geworden met zijn hoofdrolspeler – Edin Gačanin. Een beruchte crimineel die geboren werd in Bosnië, maar opgroeide in Nederland. Zijn organisatie bestaat uit familieleden en vrienden uit zijn oude buurt in Sarajevo. Ze waren gevestigd in Dubai, verhandelden voornamelijk Peruaanse cocaïne via Nederland, maar onderhielden connecties met de

Balkan via witwasoperaties. Edin Gačanin werd wereldwijd bekend door zijn drugshandel en was naar verluidt betrokken bij de inbeslagname van ten minste 14 ton cocaïne door wetshandavingsinstanties wereldwijd. De clan was betrokken bij grote cocaïne transporten van Zuid-Amerika naar Europa, met een waarde van miljarden euro's/dollars. In 2019 werd de Tito en Dino-clan zelfs genoemd als onderdeel van een 'superkartel', gerund door Gačanin samen met de Ierse drugsbaron Daniel Kinahan, de Italiaanse maffiabaas Raffaele Imperiale en de Nederlands-Marokkaanse drugsbaas Ridouan Taghi. Edin Gačanin werd november 2022 gearresteerd tijdens een gezamenlijke politieactie tussen Europa en de Verenigde Arabische Emiraten (samen met politie uit de Verenigde Arabische Emiraten, Spanje, Frankrijk, België en Nederland). Het leidde tot 49 arrestaties. Ook de netwerken van zijn veronderstelde partners werden flink geraakt door het werk van diverse opsporingsinstanties. ⁶

⁶ Samengesteld op basis van: Kemp (2020: 32); Zurnal (10 augustus 2019); Vice (28 november 2022); InSight Crime (9 februari 2021); Kemp (2020); OCCRP (29 november 2022); BIRN (29 november 2022); InSight Crime (29 november 2022); AD (18 oktober 2019); SundayWorld (16 maart 2023).

Kijktip!

- 'The Netherlands, illicit drugs and Western Balkans organized crime' Global Initiative (12 juni 2024), Youtube.
- 'Superkartel van Ridouan Taghi' De Myx (9 oktober 2022). Youtube.

De criminele groep van Milan Matković

- **Thuisbasis** : Bosnië en Herzegovina
- **Actieve jaren** : In ieder geval vanaf medio 2020
- **Leden** : In de media worden zes namen genoemd van verdachten die 'hoofdrolspelers' zouden zijn; het netwerk van regelaars zou echter een brede internationale reikwijdte hebben, met lokale betrokkenen in de uitvoering.
- **Werkgebied** : Bosnië en Herzegovina, Servië en verschillende EU-landen, waaronder Oostenrijk, Kroatië, Zwitserland, Spanje, Nederland en Duitsland.
- **Organisatiestructuur** : Maffiastijlgroep
- **Geschatte jaaromzet** : Niet op te maken uit openbare bronnen
- **Criminele activiteiten** : Drugshandel (cocaïne en cannabis), valsheid in geschrifte, moordaanslagen, wapenhandel en het witwassen van geld door de aankoop van onroerend goed.

In de lokale media wordt Milan Matković (37 jaar in 2023) omschreven als de grootste 'Narcobaas' van Bosnië en Herzegovina. Hij zou de leider zijn van een criminele groep, maar werd in juli 2022 gearresteerd in Trebinje. Hij wordt beschuldigd van betrokkenheid bij de invoer van cocaïne vanuit Zuid-Amerika naar Europa en de Balkan. De groep

zou hebben geopereerd in Oostenrijk, Kroatië, Zwitserland, Spanje, Nederland, Duitsland en sommige leden zouden een rol hebben gehad in Zuid Amerika. De ontcijfering van berichten van de Sky en Anom-applicaties onthulde zijn connecties met criminelen. Ook wordt een politieagent van betrokkenheid verdacht. Medeplichtigen van Matković, waaronder Dražen Šiniković en Mitar Blagojević, werden half november 2023 op borgtocht vrijgelaten. Naast deze twee worden ook Saša Ratković, Tomislav Vidaković en Miroslav Čalija als belangrijke hoofdrolspelers genoemd. Met de illegale opbrengsten van drugshandel zouden waardevolle bezittingen zoals onroerend goed, luxe voertuigen, horloges en hotels zijn gekocht. Genoemd worden ook vastgoedinvesteringen in het populaire ontwikkelgebied Ivanica in Bosnië en Herzegovina, dicht bij de grens met Kroatië (en de Kroatische stad Dubrovnik).⁷

⁷ Samengesteld op basis van: Faktor (29 maart 2023); Avaz (22 juli 2022); Klix (13 november 2023); Klix (22 juli 2022); Klix (13 januari 2023); Tuzilastvobih.gov.ba (13 maart 2023); Sudbih.gov.ba (13 februari 2023); Avaz.ba (19 augustus 2022); Slobodnaevropa.org (13 maart 2023); Avaz (2022; 2022a); Oslobodenje (7 april 2023); HRT (18 januari 2023).

Kosovo

Kosovo vormt een operationele arena voor criminele organisaties uit de buurlanden. Naast drugs- en goederensmokkel houden de criminele organisaties in Kosovo zich ook steeds meer bezig met migrantensmokkel en mensenhandel. Hoewel cannabisproductie van oudsher relatief weinig voorkwam in Kosovo, zijn ook in Kosovo de cannabisplantages in grow houses in opkomst (persoonlijke communicatie, interview Clingendael⁸). Daarnaast is cybercrime een toenemend probleem in Kosovo (UNODC, 2020). Deze vorm van criminaliteit, en het gebruik van digitale tools om andere soorten criminaliteit zoals bijvoorbeeld fraude te faciliteren is een duidelijke ontwikkeling van de afgelopen jaren (UNODC, 2020). Een concreet voorbeeld van deze cybercrime trend in Kosovo is het groeiende aantal call centres, waarbij criminelen door gebruik van gestolen data hun buitenlandse slachtoffers telefonisch benaderen, en hen vervolgens proberen op te lichten door middel van niet bestaande investeringskansen en andere frauduleuze aanbiedingen (BIRN, 2020; Albanian Post, 8 november 2022). Net als in Bosnië en Herzegovina is ook in Kosovo een toenemend probleem met betrekking tot mensenhandel,

⁸ Interview met sleutelinformant No1, een onderzoeker op het onderwerp georganiseerde misdaad in de Balkan.

gericht op de seksindustrie in West-Europa. Het blijkt dat deze activiteiten in Kosovo veelal plaats vinden vanuit fysiotherapieklinieken en beautysalons (persoonlijke communicatie, interview Clingendael⁹). Tenslotte vervult Kosovo een toenemende rol in de handel in – en het ombouwen van – prop guns naar volledig functionerende wapens. Kosovo komt hierbij als hotspot naar voren (persoonlijke communicatie, interview Clingendael¹⁰). Ook in Kosovo zijn er banden tussen de criminele organisaties en individuen binnen de veiligheidssector. Dit heeft zijn oorsprong in het feit dat in de huidige veiligheidssector in Kosovo nog veel oudgedienden uit het voormalige Kosovo Liberation Army actief zijn. Dit guerrillaleger van etnische Albanezen vocht begin jaren negentig voor de afsplitsing van de regio (de toenmalig Servische provincie) Kosovo van Servië. Deze strijd werd deels gefinancierd door de drugshandel van Albanese criminele netwerken in de regio (Chossudovsky, 1999). De huidige banden tussen de Kosovaarse criminele organisaties en de autoriteiten binnen de veiligheidssector zijn een voortzetting van deze eerdere connecties.

⁹ Idem

¹⁰ Idem

Nexus criminaliteit-politiek

Kosovo heeft sinds 2016 een stabilisatie- en associatieverdrag met de EU getekend om haar instituties te verbeteren (European Commission, 2023b). Daarvoor was het politieke systeem getergd door corruptie en patronage, en was er een enorme mate van state capture (Zúñiga, 2020). Ondanks dat de huidige regering wordt geprezen om haar pogingen om georganiseerde misdaad te bestrijden is corruptie nog wijdverspreid in Kosovo (European Commission, 2023b). Daarnaast is het noorden van Kosovo uitgegroeid tot een regionale hotspot voor georganiseerde misdaad en is de lokale politiek daar nauw bij betrokken (Elek en Fruscione, 2021). In de gebieden met een grote Servische gemeenschap zijn zowel Kosovaars- Albanese als Kosovaars-Servische politieke partijen niet in staat om

de regio op de juiste wijze te besturen. Waar Kosovaars-Albanese politici geen steun genieten van de lokale bevolking, zijn in Noord-Kosovo de politici van de Sprpska Lista, de partij voor Servische Kosovaren, zelf betrokken bij corruptie en (gewelddadige) georganiseerde misdaad. Hierdoor opereren justitie en politie in er bijzonder matig of zelfs helemaal niet. In Noord-Kosovo is daardoor een staat van wetteloosheid ontstaan waar de politieke en criminele groeperingen van profiteren. Zo hebben politici van de Sprpska Lista innige contacten met de Servische president en met Albanees Kosovaarse politici, terwijl zij ondertussen ook op sanctielijsten van de VS en het VK staan (Radio Evropa e Lirë, 19 juli 2022). De banden tussen politici en criminelen in Kosovo en Servië duiden op een sterke verwevenheid van de politiek en de georganiseerde misdaad.

Osmani clan

- **Thuisbasis** : Albanië/Kosovo, later Hamburg
- **Actieve jaren** : Vanaf de jaren tachtig tot in ieder geval 2023
- **Leden** : 4 kernleden, met zeer groot internationaal netwerk: 45 gearresteerd in 2022
- **Werkgebied** : In ieder geval Tsjechië, Balkan-landen, Bolivia, Colombia, Brazilië, België, Spanje, Kroatië, Duitsland, Italië, Oostenrijk, Engeland, Griekenland, Aruba, Suriname, Nederland
- **Organisatiestructuur** : Maffiasijlgroep
- **Geschatte jaaromzet** : Indicatief voor de omvang is dat Bashkim Osmani. wordt beschuldigd van het ten minste te hebben witgewassen van 35 miljoen euro op het eiland Mallorca.
- **Criminele activiteiten** : Drugs en drugsprecursoren (azijnzuuranhydride), mensenhandel, prostitutie, witwassen, casino's, bordelen.

Deze familieclan ‘draait’ om de broers Qazim (ook bekend als Felix), Burim, Bekim en Bashkim, en zou vooral in Hamburg en Praag, maar ook in andere Europese landen in beeld zijn met internationale drugshandel, prostitutie (in Duitsland, Oostenrijk, de Balkan, Tsjechië en het VK), witwassen (in Mallorca onder andere), casino's (in Praag) en bordelen. De groep importeerde naar verluidt

op grote schaal cocaïne vanuit Latijns-Amerika (Bolivia, Colombia, Brazilië) naar verschillende Europese havens en zou de haven van Hamburg controleren. Ook wordt de groep genoemd als gelinkt aan diverse moorden in Zuid Amerika, corruptie ten aanzien van politici, en zou men zaken doen met onder andere de Hells Angels MC, de Italiaanse 'Ndrangheta en de Turkse clan Kalic. Op 20 februari 2022 voerde Europol een grote operatie uit in België, Spanje, Kroatië, Duitsland, Italië en Nederland waarbij 45 leden werden gearresteerd, waaronder een van de leiders: Bashkim Osmani. Een betrokken hoofdinspecteur, ook hoofd van GRECO in Galicië benadrukt zijn waarde als volgt: “His organization controlled absolutely everything, from contacts with large suppliers to the final purge of profits. And there are very few people like that. This is also the reason for the increase of gangs in the East, especially in the Balkans.” (Vox, 30 mei 2020).¹¹

¹¹ Samengesteld op basis van: Europol (15 februari 2022); OCCRP (22 november 2015); Politico (16 feb 2022); Spiegel (18 februari 2022); Spiegel Magazin; Hamburger Abendblatt (17 februari 2022); Vox (30 mei 2022); Vox (30 mei 2020).

Servië

In Servië houden veruit de meeste criminele organisaties zich bezig met de drugshandel, en -productie. Cocaïne wordt voornamelijk verhandeld, terwijl cannabis en synthetische drugs in toenemende mate ook geproduceerd worden in Servië zelf. In tegenstelling tot eerder worden Servische criminele organisaties de laatste jaren steeds complexer van organisatie, en worden zij niet langer slechts gedomineerd worden door enkele sleutelfiguren (GITOC, [2021d](#)). Criminele organisaties in Servië zouden zich naast drugshandel en migrantensmokkel in toenemende mate ook bezighouden met documentvervalsing (Nportal, 1 november [2022](#)). Servische criminele organisaties genieten een grote mate van bescherming door lokale politici, en worden regelmatig gebruikt als een verlengstuk van de staat bij het onder de duim houden van de private sector, waarbij de leden van deze organisaties vaak worden gerekruteerd onder hooligan groepen (GITOC, [2021d](#)). De Montenegrijnse criminele organisaties hebben zich ondertussen ook gevestigd in het criminele milieu in Servië, en werken regelmatig samen met Servische criminele groepen (GITOC, [2021d](#)). Doordat de eerdergenoemde onderlinge rivaliteit tussen Montenegrijnse groepen regelmatig overslaat naar Servië, is daarmee ook een grote mate van crimineel geweld het land in gebracht (GITOC, [2021d](#)). Hoewel de Montenegrijnse groepen vooralsnog dominant zijn in de Servische politieke economie, groeit daarnaast de invloed van Turkse organisaties en hebben ook Rusland en China invloed, dankzij hun sterke politieke banden, en hoge mate van economische betrokkenheid in het land (GITOC, [2021d](#)).

Nexus criminaliteit-politiek

Onder de huidige regering van president Vučić hebben maffiagroepen in Servië de ruimte om hun operaties uit te voeren en uit te breiden. Dit is overigens niet nieuw, want onder oud-president Milošević was dit ook al het geval (The New York Times, 21 april [2003](#)). Het huidige regime gebruikt de georganiseerde misdaad ook om zichzelf te verrijken. Zo werden misdaadgroeperingen ingezet om gebouwen in Belgrado te slopen, zodat de grond gebruikt kon worden voor vastgoedprojecten van president Vučić en zijn naasten (Elek en Fruscione, [2021](#)). Ook claimen vastgezette hooliganleiders gunsten te hebben verleend aan de president, ontlopen familieleden van de politieke elite vervolging ondanks zwaarwegend bewijs van schuld in strafzaken, en worden familieleden van president Vučić gefotografeerd met notoire criminelen uit Servië, Montenegro en Kosovo (KRIK, [2021](#); BIRN, [2023](#)). Dit alles betekent dat de scheiding der machten maar in zeer beperkte mate bestaat. Omdat ook het justitieel apparaat gecontroleerd wordt door de politieke elite kunnen politie en justitie in praktijk niet voldoende optreden tegen de georganiseerde misdaad. Er is in Servië daarmee sprake van een ernstige mate van state capture.

Amerika Groep

- **Thuisbasis** : Servië (onder andere), en een van de leiders woont in Amerika (NY)
- **Actieve jaren** : Vanaf de jaren negentig.
- **Leden** : Gesproken wordt van 15 sleutelpersonen, met rond de 100 vertrouwelingen om hen heen van meerdere continenten, en die een grote groep van lokaal criminelen weer aansturen.
- **Werkgebied** : Tenminste 24 landen, zo geeft [OCCRP](#) aan . In ieder geval Servië, Spanje, Portugal, Montenegro, Kroatië, Polen, Duitsland, Italië, Griekenland, Bosnië en Herzegovina, Peru, Zuid-Afrika, Argentinië.
- **Organisatiestructuur** : Maffiastijlgroep
- **Geschatte jaaromzet** : Indicatief is er in de afgelopen twee decennia meer dan 5.000 kg cocaïne in de bovengenoemde 13 landen in beslag is genomen dat volgens [OCCRP](#) aan de Amerika Groep gekoppeld zou kunnen worden
- **Criminele activiteiten** : Met name cocaïne-smokkel.

De Amerika Groep wordt genoemd als een zeer invloedrijk en wereldwijd opererend crimineel syndicaat met belangrijke leiders van Servische afkomst en een netwerk van drugshandelaren uit vooral Montenegro, Kroatië en Bosnië en Herzegovina. OCCRP noemt hen in een uitgebreide digitaal dossier de "*hardest working drug-gang you've never heard of*". De groep zou al drie decennia lang cocaïne verhandelen van Zuid-Amerika naar Europa, met name via havens in Nederland en België en relaties hebben opgebouwd met ook Italiaanse en Europese criminele organisaties, en het Sinaloa kartel. Een veronderstelde leider en financier van de groep, Zoran Jakšić, zou een bedrag van 500.000 dollar hebben (mee)betaald aan de constructie van de 230 meter lange 'vlucht-tunnel' die een connectie had met de Miguel Castro Castro gevangenis. Verder worden leden van deze groep nog steeds verdacht van talrijke moorden. Een van de leiders Zoran Jakšić zit sinds 2016 in Peru gedetineerd (met een straf van 25 jaar); een andere leider, de genoemde grondlegger van de groep Mileta Miljanić, zou in Amerika (NY) wonen.¹²

¹² Samengesteld op basis van: InSight Crime (15 september [2016](#)); InSight Crime (9 februari [2021](#)); OCCRP (25 februari [2021](#)); Ojo (22 februari [2021](#)); OCCRP (1 september [2020](#)); Novo.rs (17 november [2022](#)).

Vračar Groep

- **Thuisbasis** : Servië
- **Actieve jaren** : Vanaf 2010
- **Leden** : Zeer lastig te schatten. Eind 2022 werden in meerdere acties, rond zowel moorden als cocaïnesmokkel, circa 25 mensen gearresteerd.
- **Werkgebied** : Onder andere Servië, Montenegro, Nederland, België, Luxemburg, Duitsland, Engeland, Dominicaanse Republiek, Spanje, Zuid-Amerika
- **Organisatiestructuur** : Maffiastijlgroep
- **Geschatte jaaromzet** : Niet op te maken uit openbare bronnen
- **Criminele activiteiten** : Met name cocaïne-smokkel en moorden.

Deze criminele organisatie uit Belgrado zou zich mogelijk al vanaf 2010 bezighouden met internationale drugshandel en wapensmokkel, actief zijn door heel Servië en Europa en samenwerken met de Kvač-clan uit Montenegro. De groep zou haar oorsprong hebben in een park in Vračar, waar lokale dealers al zeker dertig jaar bij elkaar kwamen. Na de moord op leider Aleksandar Stanković in 2016 (ook bekend als Sale Mutavi) zou Nikola Vušović (ook wel Johny van Vračar

genoemd) de leiding hebben overgenomen. In 2021 zou hij op de vlucht zijn geslagen en naar Spanje zijn verdwenen. In november 2022 arresteerde de Servische politie, in samenwerking met de Belgische, Nederlandse en Luxemburgse autoriteiten, meerdere Vračar-leden. Ook in Nederland: in Amsterdam werden twee personen gearresteerd, waaronder Dušan Petković. De verdachten zouden betrokken zijn bij de smokkel van 115 kg cocaïne van Zuid-Amerika naar de haven van Rotterdam en van daaruit naar België. Bij deze zaak werd gebruik gemaakt van een legitiem bedrijf in België dat betonplaten doorverkocht. Bij dit bedrijf werden ingekochte betonplaten vervangen door betonplaten met cocaïne en vervolgens doorgezet.¹³

¹³ Samengesteld op basis van: Vreme (16 november 2022); Republika (29 november 2022); Vreme (11 nov 2022); Republika (26 november 2022); Nova.rs (11 februari 2024); Nova.rs (8 december 2023); Blic (30 oktober 2016); N1info (10 oktober 2023); Telegraf 30 november 2022); HLN (26 november 2022).

Šarić Groep

- **Thuisbasis** : Servië, Montenegro
- **Actieve jaren** : Vanaf ongeveer 2000.
- **Leden** : In 2013 werden twaalf kernleden gearresteerd, in 2022 vijf, maar rond de groot-schalige criminele activiteiten waarvan zij worden beschuldigd kan niet anders dan een enorm netwerk van ook nog andere partners betrokken zijn. De omvang laat zich lastig schatten.
- **Werkgebied** : Onder andere Colombia, Bolivia, Peru, Uruguay, Spanje, Italië, Argentinië, Portugal, Gibraltar, Griekenland, Servië, Montenegro, Rusland, Amerika, Kaaiman eilanden, Oostenrijk.
- **Organisatiestructuur** : Maffiastijlgroep
- **Geschatte jaaromzet** : 1,2 miljard dollar
- **Criminele activiteiten** : Cocaïnesmokkel met name, maar ook wapenhandel, moorden, witwassen

'Kingpin' van deze groep is Darko Šarić, geboren in (huidig) Montenegro, met ook de Servische nationaliteit. Vanaf 2014 zit hij in hechtenis, beschuldigd van het smokkelen van 5,7 ton cocaïne en het witwassen van 22 miljoen euro in Servië. De Šarić-groep zou vanaf circa 2000 cocaïne vanuit

Zuid-Amerika naar West-Europa verhandelen. Ook vanuit detentie zou Š. nog in staat zijn om zaken te regelen. Het netwerk van Š. zou een criminele infrastructuur hebben van uitvoerders in grote delen van Zuid-Amerika, waaronder Colombia, Ecuador, Argentinië, Uruguay en Brazilië, en onder andere samenwerken met de Rastrojos in Colombia, PCC (Primeiro Comando da Capital) in Brazilië, maar ook met Russische en Italiaanse maffia-groepen. Zakenman Rodoljub Radulovic zou een belangrijke partner zijn. Ook wordt in artikelen benoemd dat er op drugsboten van de Šarić-groep veel Montenegrijnse criminelen werkzaam zouden zijn. De Nederlandse autoriteiten hebben in augustus 2016 een veronderstelde compagnon van Šarić, Darko Tadić uitgeleverd aan Servië en in 2022 werden in een operatie gecoördineerd door Europol en Eurojust, samen met de Kroatische en Servische politie, vijf leden gearresteerd.¹⁴

¹⁴ Samengesteld op basis van: BBC (18 maart 2022); Balkans Aljazeera (12 augustus 2016); InSight Crime (9 februari 2021); InSight Crime (2 mei 2022); InSight Crime (30 mei 2012); OCCRP (25 mei 2012); OCCRP (8 februari 2013); OCCRP (22 november 2015); BIRN (14 april 2022); KRIK.rs

Montenegro

Montenegro is samen met Albanië en Italië een van de grotere spelers in de Europese cocaïnehandel, en Montenegrijnse criminele organisaties hebben de laatste jaren ook hun samenwerking met netwerken in Zuid-Amerika en de EU uitgebreid, waardoor zij nu een geconsolideerd internationaal crimineel netwerk hebben (GITOC, [2021b](#), [2023b](#)). Tegelijkertijd worden de cocaïneroutes door Montenegro zelf in toenemende mate ook gebruikt voor de smokkel van heroïne en cannabis, op weg naar Servië, Bosnië en Herzegovina en Kroatië (GITOC, [2021b](#), [2023b](#)). Ook de Montenegrijnse criminele groepen zijn hiërarchisch, georganiseerd in de stijl van traditionele maffiaorganisaties, en hebben sterke banden met individuen uit de veiligheidssector (GITOC, [2021b](#), [2023b](#)). Hierbij gaat het om mensen op elk niveau van deze sector, inclusief hooggeplaatste functionarissen binnen het politieapparaat en de inlichtingendiensten. De bescherming die de criminele organisaties genieten door lokale autoriteiten zorgt ervoor dat de opsporing en vervolging van criminele actoren weinig effectief is. Hierdoor blijven op hun beurt de netwerken van corruptie binnen het staatsapparaat ook intact (GITOC, [2021b](#), [2023b](#)). De sterke competitie over met name de cocaïnamarkt zorgt ervoor dat Montenegrijnse criminele organisaties, zoals bijvoorbeeld de Kavač en Škaljari clans uit Kotor, zeer gewelddadig opereren. De rivaliteit tussen deze Montenegrijnse organisaties onderling, en de strijd met criminele organisaties uit buurlanden, wordt ook regelmatig uitgevochten over de grens, bijvoorbeeld in Servië.

Nexus criminaliteit-politiek

In Montenegro domineren criminele groeperingen uit de kustplaats Kotor (Kavač en Škaljari) de georganiseerde misdaad (Elek en Fruscione, [2021](#)).

Kijktip!

'How a Balkan Drug Cartel Infiltrated Global Shipping'
Bloomberg (22 december [2022](#))

'Balkan Cocaine Wars'
OCCRP (6 mei [2020](#)), Youtube.
Lees ook: OCCRP (5 mei [2020](#)).

Zij beheren van oudsher een internationaal smokkelnetwerk van sigaretten, maar zijn inmiddels vooral actief in de cocaïnesmokkel. De politieke elites van Montenegro en Servië zijn hier nauw bij betrokken. In het verleden heeft vooral de regering van oud-president Đukanović de handel in illegale goederen gebruikt voor zelfverrijking (Freedom House, [2023a](#)). Dit had tot gevolg dat corruptie wijdverbreid was in de Montenegrijnse staatsinstituties (Global Initiative, [2021b](#) en [2023b](#)). Nieuwe regeringen hebben vervolgens getracht deze endemische corruptie aan te pakken om te voldoen aan de eisen van EU lidmaatschap. Deze inspanningen werpen hun vruchten af: veel lage en enkele hoge overheidsfunctionarissen zijn inmiddels vervolgd vanwege corruptie. Vergeleken met de regeringen van Đukanović verbetert het functioneren van justitie in Montenegro, en het staatsapparaat lijkt langzaam ontdaan te worden van de endemische corruptie. Toch blijkt dat er ook nu nog delen van de huidige regering betrokken zijn bij georganiseerde misdaad. Ook Montenegro heeft dus nog een lange weg te gaan om de corruptie volledig uit te bannen (European Commission, [2021b](#)).

Kavač en Škaljari clans

- **Thuisbasis** : Servië, Montenegro
- **Actieve jaren** : Vanaf ongeveer 2010.
- **Leden** : Dit is een zeer complex en groot geheel van samenwerkende clans en hun bondgenoten. Alleen al de internationale reikwijdte ervan geeft aan dat het om honderden personen gaat.
- **Werkgebied** : Ex-Joegoslavische landen, West-Europa (ook Nederland), Verenigde Staten, Latijns-Amerika
- **Organisatiestructuur** : Maffiastijlgroep
- **Geschatte jaaromzet** : Enigszins indicatief is dat tussen 2017 en 2020 meer dan 12 miljoen euro zou zijn witgewassen voor (onder andere) de Kavač-clan. Er is echter geen beeld van hoeveel van dergelijke witwassers er actief zijn voor dit netwerk.
- **Criminele activiteiten** : Cocaïnesmokkel met name, maar ook heroïne, moorden, witwassen.

Deze criminele clans maakten aanvankelijk deel uit van de grotere Kotor-clan die in 2010 werd gevormd en geassocieerd werd met de Šarić-groep. Conflicten leidden tot een splitsing in 2014. De botsingen resulteerden in tientallen slachtoffers en gewelddadige incidenten (minimaal 41 veelal professioneel uitgevoerde liquidaties tussen 2015 en 2020 volgens tellingen van KRIK/OCCRP journalisten), waarvan een aanzienlijk aantal in landen buiten Servië en Montenegro, zoals Spanje, Griekenland, Noord-Macedonië, Oostenrijk, Duitsland en ook Nederland (zoals de moordaanslag op Jovan Đurović in Amsterdam in oktober 2019). Er wordt geoordeeld dat de botsing hun rol in de

wereldwijde cocaïnehandel niet heeft verminderd. Een belangrijke activiteit van deze clans zou namelijk de smokkel van cocaïne zijn vanuit Zuid-Amerika, voornamelijk Ecuador, naar West-Europa. Ook wordt gewezen op waargenomen allianties met Servische hooligans, een complex geheel van andere aangehaakte clans, en mogelijke connecties met hoge politieke personen. Jos Leijdekkers wordt genoemd als een Nederlandse contact van de Kavač-clan. Een andere (Turks-) Nederlandse burger, Ramazan Keskin, zou geld witwassen voor de Kavač clan; hij werd in augustus 2023 gearresteerd in Rusland, waarbij zijn Albanese eigendommen in beslag werden genomen. Hij werd gezocht door de Duitse politie. Hij zou, volgens de Russische media, werken vanuit vooral Nederland, waarna geld in cash werd overgebracht naar Duitsland of door Duitsland ook naar Turkije, Rusland, Colombia, Paraguay en andere landen. Tussen 2017 en 2020 zou Keskin met anderen meer dan 12 miljoen euro hebben witgewassen volgens de Duitse politie.¹⁵

¹⁵ Samengesteld op basis van: Irish Times (24 oktober [2019](#)); GI-TOC Risk Bulletin #16 (augustus [2023](#)); KRIK (5 mei [2020](#)); OCCRP (5 mei [2020](#)); BIRN (21 april [2021](#)); Panorama (4 oktober [2023](#)); Guardia Civil (Youtube 8 augustus [2021](#)); BIRN (9 september [2022](#)); Euronews Albania (5 april [2023](#)); Portal Analitika (21 augustus [2023](#)); OCCRP (15 september [2022](#)).

Skopje, Noord-Macedonië

Noord-Macedonië

In Noord-Macedonië opereren de criminele organisaties voornamelijk vanuit Skopje, Gostivar, Aračinovo, Kondovo en Grčec. De heroïnehandel specifiek wordt vooral gedomineerd wordt door groepen uit Veles, Stip and Kočani (BIRN, [2023b](#)). Ook in Noord-Macedonië zijn de criminele organisaties vooral georganiseerd langs etnische lijnen. Traditioneel wordt de hoofdstad Skopje, evenals de steden Tetovo in het Westen en Kumanovo in het Noorden gedomineerd door etnisch Albanese criminele groeperingen, terwijl in de steden Veles en Stip in het Oosten de etnisch Macedonische groepen de baas zijn (BIRN, [2023b](#)). Dit betekent echter niet dat zij niet regionaal bereid zijn samen te werken met organisaties van een andere etnische achtergrond. Zo werken etnische Albanese groepen uit Noord-Macedonië en etnische Albanese groepen uit Kosovo (Kosovaren) samen met etnische Servische groepen uit het noorden van Kosovo of het zuiden van Servië (BIRN, [2023b](#)). Noord-Macedonische groepen blijven over het algemeen klein en opereren met relatief weinig geweld, hoewel er de afgelopen jaren wel degelijk een stijgende lijn

te zien is in de mate van geweldpleging (GITOC, [2021c](#), [2023c](#)). Waarbij het eerder voornamelijk Servië en Montenegro waren die bekend stonden om de vele slachtoffers van bendeoorlogen tussen de rivaliserende clans, lijkt het nu ook de beurt aan Noord-Macedonië. Dit jaar zijn daar als gevolg van een territoriale vete tussen de Dukjandzik clan en de rivaliserende Belanoca clan al vier moorden gepleegd (BIRN, [2023b](#)). De Noord-Macedonische organisaties opereren, naast hun nationale en regionale activiteiten, in toenemende mate ook internationaal. Naast hun samenwerking met andere criminele organisaties in de WB6 zelf hebben zij ook nauwe banden met criminele organisaties in Turkije en het Midden-Oosten. Met organisaties in deze landen werken zij samen in de heroïnehandel en migrantensmokkel (Interpol, 26 juli [2021](#)). In Noord-Macedonië zijn sommige criminele organisaties nauw verbonden met de Komiti en Svercerat hooligan groepen in Skopje. Deze groepen zijn onder andere actief in het smokkelen van wapens en de handel in drugs (Global Initiative, [2022](#)).

Nexus criminaliteit-politiek

In Noord-Macedonië viel in 2017 de regering door toedoen van een corruptieschandaal (GITOC, [2021c](#), [2023c](#)). De volgende regering trachtte daarop de mate van criminele state capture te beperken, maar is daar maar gedeeltelijk in geslaagd (European Commission, [2023c](#); Transparency International, [2021](#)). Er zijn goede stappen gezet, maar de recentelijk is de vooruitgang gestagneerd en doen zich nieuwe problemen voor. Zo werd de speciale aanklager voor grote corruptiezaken ontslagen na

een corruptieschandaal en werd de functie daarna opgeheven. In Noord-Macedonië werken criminele groeperingen samen met de politieke elite en ontbreekt zowel justitie als politie het vermogen om onafhankelijk te opereren. Ondanks dat de intentie er dus is om het staatsapparaat te verbeteren naar Europese standaarden is corruptie wijdverspreid (Freedom House, [2023b](#)).

Frankfurter Maffia

- Thuisbasis** : Noord-Macedonië
- Actieve jaren** : Vanaf jaren negentig, huidige status op grond van openbare bronnen onbekend
- Leden** : Bij een joint operatie in 2010 werden verspreid over drie landen 100 personen aangehouden.
- Werkgebied** : Vooral Duitsland, Oostenrijk, maar ook andere landen in West-Europa.
- Organisatiestructuur** : Maffiastijlgroep
- Geschatte jaaromzet** : Niet op te maken uit openbare bronnen.
- Criminele activiteiten** : Heroïnesmokkel

Deze criminele organisatie staat bekend als de Frankfurter Maffia vanwege banden met deze Duitse stad bij haar criminele activiteiten. De groep heeft een oorsprong in de stad Veles in Noord-Macedonië en kreeg bekendheid door de politieoperatie Conductor in 2010. Deze joint operatie van de politie van Oostenrijk, Duitsland en Noord-Macedonië samen resulteerde in de arrestatie van talrijke leiders en sleutelfiguren binnen de georganiseerde groep, circa 100 perso-

nen totaal, die betrokken waren bij verschillende criminele activiteiten, waaronder heroïnehandel in West-Europese landen, ook in Nederland. De actie werd door de Oostenrijkse politie neergezet als een van de grootste interventies tegen de georganiseerde drugscriminaliteit in Europa. Onder de 29 personen die in Noord-Macedonië werden gearresteerd waren ook zes Macedonische mannen die (in de media) als de 'masterminds' van de groep werden benoemd, onder andere Zoran Manaskov-Skrseniot, Spase Dimovski-Ajduk en Tome Dimovski-Tomce. Zoran Manaskov, kreeg een gevangenisstraf van 13 jaar voor de heroïnehandel in Frankfurt en Wenen, net als zijn misdadadpartner Spase.¹⁶

¹⁶ Samengesteld op basis van: Telma (16 februari [2022](#)); Kanal5 (19 september [2013](#)); BBC News (23 december [2010](#)); Balkan Insight (23 december [2010](#)).

2.3 Russische en Oekraïense netwerken

Bakstenen wachttore van de Patarei, een verlaten Sovjetgevangenis in Tallinn, Estland

2.3.1 Ontwikkeling in drie stadia

In de literatuur worden drie belangrijke stadia onderscheiden in de ontwikkeling van de Russische georganiseerde misdaad: eind jaren 1970 tot midden 1990, midden 1990 tot 2000, en 2000 tot 2020, waarbij het uiteenvallen van de Sovjet-Unie een belangrijke rol heeft gespeeld. Criminologe Dina Siegel heeft zich gespecialiseerd in de Russische maffia. We beschrijven de stadia in een notendop aan de hand van het artikel 'Organized crime in contemporary Russia' dat zij samen met Gilinskiy schreef in [2020](#). De Oekraïense georganiseerde misdaad zou een soortgelijke transitie hebben doorlopen (GI-TOC [2023](#)).

Eind jaren 1970-midden 1990

Vanaf het einde van de jaren '70 kwam een nieuwe generatie criminelen op en werden de relaties tussen verschillende georganiseerde misdaadgroepen bepaald. Ze hielden zich bezig met afpersing, drughandel, wapenhandel, namaakgoederen en controleerden gok- en seksbedrijven.

De val van Sovjet-Unie en de daarop volgende liberaliserings- en democratiseringsprocessen hadden criminele groepen immense mogelijkheden geboden, waardoor een samensmelting plaatsvond van georganiseerde misdaad, legale bedrijven en politieke structuren. Criminele organisaties 'boden bescherming' en 'droegen zorg voor' de zakelijke structuren (Gilinskiy en Siegel, [2020](#): 155, 156).

Midden jaren 1990 tot begin jaren 2000

"Er ontstond een nieuwe tendens toen criminele organisaties hun activiteiten probeerden te legaliseren door kapitaal te investeren in legale bedrijven en samen te werken met de bovenwereld. Hierdoor vond zowel politisering van de georganiseerde misdaad als criminalisering van de politiek en economie plaats" (Gilinskiy en Siegel, [2020](#): 158, 159). Criminele organisaties hadden een grote invloedssfeer ([2020](#): 158).

De wapenhandel werd een winstgevende activiteit, waarbij gestolen technologie en wapens van Russische eenheden regelmatig op de illegale markt verschenen. En ook de drugsmarkt veranderde. Bestond deze voorheen vooral uit cannabis en papaverstro, vanaf de jaren 1990 kwamen daar heroïne en cocaïne bij, waarvoor criminele organisaties uit de grote steden regionaal en internationaal gingen samenwerken (Gilinskiy en Siegel, [2020](#)).

Begin 2000 tot 2020

Gilinskiy en Siegel schrijven over deze periode: "In de jaren 2000 is de georganiseerde misdaad doorgedrongen tot alle sectoren van de economie en politiek. De meest invloedrijke criminele leiders regelen hun zaken in Rusland vanuit het buitenland. De Russische maffia is transnationale georganiseerde misdaad geworden... De voormalige Sovjet-Unie bleek een te klein gebied voor de activiteiten van Russische criminelen. Ze zijn steeds actiever geworden in verschillende landen en slagen erin om vruchtbare allianties aan te gaan met andere (lokale) criminele groepen" ([2020](#): 161).

Galeotti ([2017](#)) voegt hieraan toe dat Russische criminelen minder op straat en meer in de schaduw zijn gaan opereren, als 'bondgenoten, facilitators en leveranciers voor lokale Europese bendes en criminele netwerken' (Galeotti, [2017](#): 1). Hij waarschuwt voor de toenemende verstrengeling tussen het Kremlin en de Russische georganiseerde misdaad. Het Kremlin zou criminele organisaties gebruiken als instrument voor operaties in het buitenland. Bijvoorbeeld voor het uitvoeren van cyberaanvallen, gerichte moorden en smokkel van goederen. Hiermee is de Russische misdaad niet alleen een crimineel probleem, maar ook een veiligheidsdreiging (Galeotti, [2017](#): 1).

2.3.2 Oorlog in Oekraïne: Een vierde stadium (?)

De oorlog in Oekraïne heeft het criminele landschap in de regio opnieuw opgeschud.¹⁷ Voordat Rusland Oekraïne binnenviel, in februari 2022, vormden Rusland en Oekraïne volgens Global Initiative nog een van de sterkste criminele ecosystemen van Europa.¹⁸ De Russische en Oekraïense maffia beheersten "een lucratieve transnationale smokkel snelweg tussen Rusland en West-Europa voor het vervoer van goud, hout, tabak, steenkool, namaakgoederen, mensen en drugs" (GI-TOC, [2023](#): 1).

De Russische invasie heeft de historisch nauwe samenwerking tussen Russische en Oekraïense misdaadgroepen ernstig verstoord. Niet alleen besloten (sommige) Oekraïense criminelen de banden met hun Russische tegenhangers te verbreken, ook kwamen zij voor praktische uitdagingen te staan op de smokkelroutes door frontliniegevechten en controleposten (GI-TOC, [2023](#): 1, [2023a](#)). Voor andere criminele bendes schepte de oorlog juist nieuwe mogelijkheden. Zij wisten zich te verrijken met de smokkel van gesanctioneerde goederen en essentiële onderdelen voor de Russische defensie-industrie (via Belarus, Armenië en Centraal-Azië). Deze verschuivingen beïnvloeden vanzelfsprekend de dynamiek binnen de Russische onderwereld (GI-TOC [2023](#): 1).

¹⁷ Na de Maidan-revolutie deed Kiev serieuze inspanningen om de georganiseerde misdaad en corruptie aan te pakken. Met gemengde resultaten. De oorsprong van de Maidan revolutie was een reeks protesten naar aanleiding van het onverwachte besluit van toenmalig president Janoekovytsj om de associatieovereenkomst met de EU op te schorten. Dit besluit werd genomen na druk van Rusland, wat leidde tot publieke woede en massale protesten. Kort na de revolutie annexeerde Rusland de Krim (GI-TOC, [2023](#): 1).

¹⁸ Volgens de GI-TOC Global Organized Crime Index 2021 staan Rusland en Oekraïne respectievelijk op de eerste en derde plaats wat betreft criminaliteit in Europa (en 32e en 34e wereldwijd).

2.4 Corruptie, geweld en mobiliteit

2.4.1 De twee draaiknoppen van de georganiseerde criminaliteit

Corruptie en geweld

Veel criminologen beschouwen corruptie en geweld als de wezenskenmerken van georganiseerde misdaad. In de vorige hoofdstukken hebben we gezien dat Oost-Europese georganiseerde misdaadnetwerken om beiden bekend staan. Aan welk van de twee draaiknoppen (geweld of corruptie) het meest gedraaid wordt verschilt per groep en activiteit en hangt ook af van de specifieke context en doelen. Over het algemeen kan gesteld worden dat criminele groepen meer profiteren van 'silence than violence'. Geweld trekt namelijk sneller de aandacht van opsporingsinstanties, terwijl het meestal een teken is van concurrentie of verstoring van de markt. Een zeer efficiënte markt functioneert soepel in stilte, onder de radar, dankzij corruptie. Corruptie wordt vaak gebruikt om langdurige, stabiele operaties te garanderen, terwijl geweld wordt ingezet voor directe intimidatie en machtsbehoud (hierover schreven we ook in onze TAC klimaatrapportage [2023](#)).

Volgens Europols *Serious and Organized Crime Threat Assessment* (SOCTA [2021](#)) maakt ongeveer 60% van de criminele netwerken die in de EU actief zijn, gebruik van geweld als onderdeel van hun criminele activiteiten, tweederde van de criminelen maakt gebruik van corruptie en meer dan 80% van legale bedrijfsstructuren.

Historisch sterke economische en politieke verwevenheid

In de literatuur wordt de overgangsperiode van socialisme naar kapitalisme vaak beschreven als momentum voor de georganiseerde misdaad in Oost-Europa. Politieke instabiliteit, economische chaos en nieuwe vrijheden maakten dat criminaliteit, economie en politiek met elkaar verstrengeld raakten. In [paragraaf 2.3](#) schetsten we hoe dit proces verliep in Rusland. Volgens Siegel ([2017](#); 83) "hebben de meeste Oost- en Centraal-Europese

landen een gevestigde traditie van georganiseerde misdaad. Met name sinds de val van het communisme in het begin van de jaren negentig, toen een groot aantal lokale criminele organisaties op de voorgrond trad. Deze organisaties stonden bekend om hun hiërarchische structuur, discipline en gebruik van geweld. De meeste criminele leiders hadden goede banden met politici en de zakenwereld en hun activiteiten werden vergemakkelijkt door corruptie". In feite, zo stelt Siegel, "waren de positie en status van de criminele leiders afhankelijk van hun succes in de internationale zakenwereld, hun samenwerking met de legale wereld en banden met de politiek." ([2017](#); 83)

Het is overigens belangrijk te realiseren dat de perceptie van wat crimineel is, behoorlijk kan verschillen per land. In haar onderzoek naar de Russische maffia in Nederland viel Siegel ([2004](#)) op dat wat Nederlanders onmiskenbaar als crimineel beschouwen, "zoals corruptie, economische criminaliteit of witwaspraktijken, door Russisch sprekende immigranten als onbelangrijk en kinderachtig {worden} beschouwd" (Siegel, [2004](#); 43). Dit kunnen we alleen begrijpen tegen het licht van hun verleden.

Hoewel er veel overeenkomsten waren in hoe de verschillende landen de overgangsperiode doorliepen, waren er ook duidelijke verschillen. Landen in voormalig Joegoslavië hadden daarnaast bijvoorbeeld ook te maken met strijd om onafhankelijkheid, gewelddadige etnische conflicten en politiek-sociale onrust (Siegel, [2017](#)) wat weer een heel eigen dynamiek met zich meebracht, waarin de georganiseerde misdaad kon gedijen.

2.4.2 De betekenis van toegenomen mobiliteit

Toetreding tot de EU

Naast de overgangsperiode worden in de literatuur ook het openstellen van grenzen, de uitbreiding van de EU en toegenomen mobiliteit beschreven als bevorderende factoren voor grensoverschrijdende criminele activiteiten vanuit Oost-Europa. Rond de toetreding van de Oost-Europese landen tot de EU (in 2004, 2007 en 2013) klonken (en klinken) diverse waarschuwingen in internationale (waaronder Nederlandse) wetenschappelijke rapporten vanwege het hoge niveau van corruptie, georganiseerde misdaad en geweld in de landen. Daarbij werd erop gewezen dat Oost-Europese criminelen reeds actief waren in West-Europa en toetreding tot de EU dit zou versterken (voor een overzicht van rapporten zie: Siegel, [2017](#); 85, 86).¹⁹

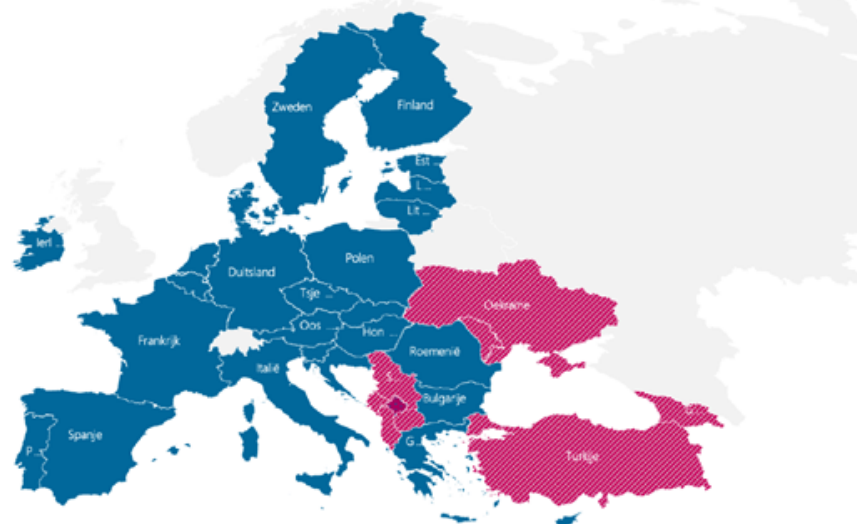
Om lid te kunnen worden van de EU moeten kandidaat-lidstaten aan strenge voorwaarden voldoen. Om een indruk te geven, [Rijksoverheid.nl](#) vat ze als volgt samen:

- Een land moet een stabiele democratie hebben die de rechtsstaat, de eerbiediging van de mensenrechten en de bescherming van minderheden waarborgt.

¹⁹ In Nederland schetste de KLPD in 2004 het dreigingsniveau en de criminele activiteiten vanuit Oost- en Centraal-Europa.

Verdere uitbreiding EU Oostwaarts

- EU-lidstaten
- Kandidaat-lidstaten
- Potentieel kandidaat-lidstaat

Bron: Rijksoverheid.nl (geraadpleegd juli 2024)

- Een land moet een goed draaiende markteconomie hebben en opgewassen zijn tegen de concurrentie van de EU.
- Een land moet de gemeenschappelijke wetten en regels van de EU overnemen en invoeren.
- Toetreding van een land mag het functioneren en de ontwikkeling van de EU niet in de weg staan.

In het verlengde van deze voorwaarden worden kandidaat-lidstaten vaak ook geacht vooruitgang te boeken in de strijd tegen georganiseerde misdaad en corruptie. Elk jaar publiceert de Europese Commissie individuele voortgangsrapporten voor de kandidaat-landen.²⁰ Met betrekking tot de toetreding van Litouwen en Polen (in 2004) en Bulgarije en Roemenië (in 2007) schreef Siegel hierover: "In verschillende rapporten over de mate van democratie in de vier landen voorafgaand aan hun toetreding tot de EU wordt erkend dat er wetgevende en institutionele veranderingen zijn doorge-

voerd. Wat deze rapporten echter gemeen hadden, was dat ze allemaal wezen op de discrepantie tussen de veranderingen in de wetgeving en de manier waarop deze in de praktijk werden toegepast. De corruptie is nog steeds niet significant afgenomen, ondanks de druk van de EU" (Siegel, 2017: 86).

Op dit moment (in 2024) zijn er tien Oost-Europese landen die bij de EU zouden willen horen, waaronder ook de in dit rapport veel genoemde westelijke Balkanlanden en Oekraïne.²¹ Hoewel veel van deze landen zich de afgelopen jaren aanzienlijk hebben ingespannen, staan de meeste nog voor uitdagingen in de strijd tegen corruptie en georganiseerde criminaliteit.²²

²¹ Turkije, Montenegro, Noord-Macedonië, Servië, Albanië, Oekraïne, Moldavië, Bosnië-Herzegovina en Georgië zijn kandidaat-lidstaten. Kosovo is potentieel kandidaat-lidstaat, het land voldoet nog niet aan de voorwaarden om de kandidaat-status te krijgen (rijksoverheid.nl).

²² Zie bijvoorbeeld de [landspecifieke rapporten](#) van de Europese Commissie en/of het [Verslag Ag-0298/2021](#) van het Europees Parlement over de samenwerking bij de bestrijding van georganiseerde misdaad in de Westelijke Balkan.

De wetenschappelijke focus op de verschillende Oost-Europese landen lijkt voor een belangrijk deel mee te schuiven met de landen die wensen toe te treden tot EU. Hoewel dit goed te verklaren is vanuit het oogpunt van (politiek-economische) relevantie, betekent dit niet vanzelfsprekend dat de georganiseerde misdaad dreiging vanuit de andere landen, die eerder onder het vergrootglas lagen is 'opgelost'. Het lijkt goed om alert te blijven: zowel op kennishiaten als zogenaamde 'alien conspiracy'.

Ondernemen

In de EU zijn meer dan 180 nationaliteiten betrokken bij georganiseerde criminaliteit, zo blijkt uit Europol's SOCTA 2021. Van de criminele groepen die er actief zijn zou 65% bestaan uit leden van verschillende nationaliteiten. Meer dan de helft van alle gemelde verdachten heeft geen EU-nationaliteit. De helft van hen komt uit EU-buurlanden, "zoals de Westelijke Balkan, Oost-Europese landen en Noord-Afrika", zo schrijft Europol (SOCTA, 2021: 19). De cijfers laten zien hoe wereldwijd actief de georganiseerde misdaad is.

Het gegeven dat criminelen van buiten de EU illegaal ondernemen in de EU (waaronder Nederland), betekent niet vanzelfsprekend dat zij uit zijn op een territoriale machtspositie of controle over markten en industrieën, zoals zij in hun thuisland hebben. Uit onderzoek van Varese (2020) blijkt dat zij veeleer betrokken raken bij, zoals hij dat noemt 'functionele diversificatie' doordat ze illegale goederen kopen of verkopen. Migreren lijkt hiervoor niet noodzakelijk. Wanneer criminelen verhuizen, is dat vaker 'gedwongen' doordat justitie achter ze aan zit in het thuisland of vanwege misdaadconflicten en niet om strategische (handels)overwegingen (Varese, 2011, 2020). Dit bevestigt de bevinding in het onderzoek van Siegel (2017: 97; 2005) dat de Russische maffia in de jaren negentig niet in de eerste plaats naar Nederland kwam om crimineel zaken te doen, maar vooral om hun familie een veilig onderkomen te geven, vanwege bendeoorlogen in de voormalige Sovjet-Unie.

²⁰ Voor meer informatie hierover, zie de [website](#) van de Europese Commissie.

3 Financiën

Financiële stromen en witwassen

Kenmerken en veranderingen in het criminele klimaat

Criminele verdienmodellen →

Een overzicht met schattingen van de diverse criminele verdienmodellen: belastingfraude, illegale drugshandel, illegale tabakshandel, milieucriminaliteit, mensenhandel, vermogenscriminaliteit, cybercrime, illegale vuurwapens en migrantensmokkel.

Illegale geldstromen →

De schaal waarop illegaal kapitaal door de regio van Centraal- en Oost-Europa stroomt wordt immens genoemd. Om hoeveel gaat het en op welke wijzen geschiedt het witwassen?

3.1 Criminele verdienmodellen

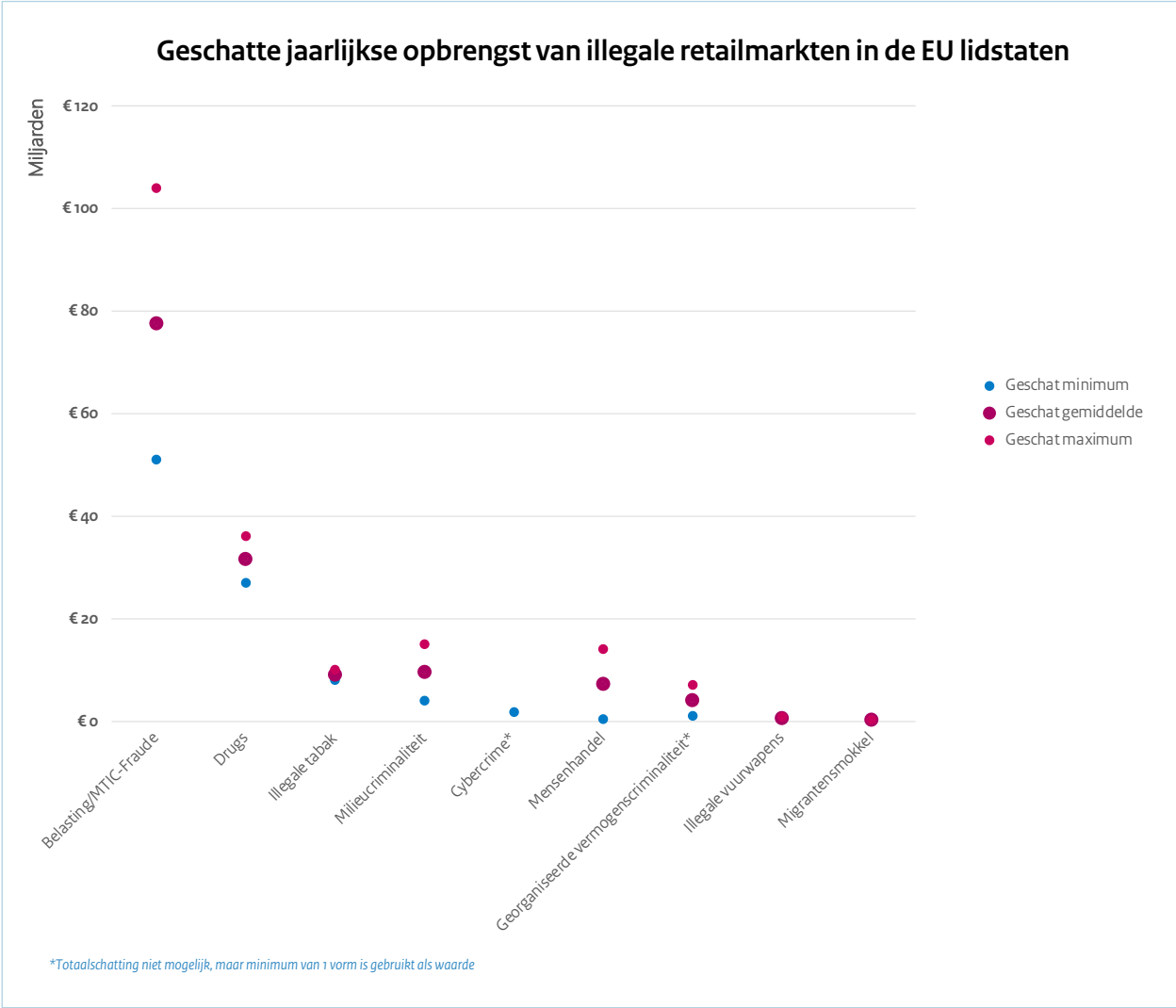
3.1.1 Kenmerken en veranderingen in het criminele klimaat van Oost-Europa

Amper twee procent van de winst die criminele organisaties maken in de Europese Unie, wordt in beslag genomen, uitgaande van een jaarlijkse winst van tussen 92 en 188 miljard euro (Europol, 2023; VRT NWS, 11 september 2023). Het geeft criminele netwerken ruimte om te investeren in uitbreiding van hun criminele activiteiten en het infiltreren in de legale economie. Daarbij maken zij misbruik van de versnippering tussen de lidstaten bij de toepassing van de antiwitwasregels van de EU (Europese Commissie, 2020).

In Oost-Europa leidde de sociaal-politieke instabiliteit de afgelopen decennia tot ‘ruimte voor groei’ voor criminelen. Het kwam in de voorgaande hoofdstukken al uitgebreid aan bod. Vooral met de smokkel van drugs werd in toenemende mate verdiend. De handel in vuurwapens en witwassen gingen mee in de lift, als belangrijke faciliterende nevenactiviteiten.

Het zorgde de afgelopen dertig jaar voor een toename van het aantal wereldwijd opererende criminele groepen vanuit Oost-Europa. Criminele netwerken in Oost-Europa die écht groot geld wilden verdienen gingen verder kijken dan de relatief kleine markt in de eigen regio voor illegale goederen en diensten: “– the big money (..) is to be made elsewhere” (Kemp, 2020). Daarbij is West-Europa de grootste markt voor de goederen die door criminele groepen van de Westelijke Balkan worden verhandeld (Kemp, 2020).

Het leverde meer criminele grootverdieners op die in staat bleken hele ketens ‘end to end’ te controleren. Een deel van hen zit nu in Dubai. En inmiddels wordt de schaal waarop illegaal kapitaal in en uit Oost-Europese landen gaat door experts geclassificeerd als "immens" (Petrova, 2023: 6), met een lastig te doorbreken onderliggend ecosysteem: betalingen in cash zijn in die landen heel normaal en criminelen liften mee op economische groei.

Bron: EC 2021

3.1.2 Omvang van de markt en prijsdynamieken

De kansen voor Oost-Europese criminele netwerken lijken zich op dit moment te concentreren op vuurwapens, cocaïne, mensensmokkel en namaakgoederen. Niets is echter zo moeilijk als het inschatten van dergelijke ‘verborgen fenomenen’. Toch doet de Europese commissie, in samenwerking met een grote groep wetenschappers, in 2021 (Hulme e.a.,

2021) een interessante poging, zoekend naar wat voor negen criminele markten factoren zijn die moeten meewegen . Zij komen tot een overzicht (hierboven).

Voorbeeld Bulgarenfraude

In april 2013 berichtten diverse media dat Bulgaren misbruik maakten van het Nederlandse toeslagensysteem, wat leidde tot veel politieke commotie.

Een groep ronselaars, waarvan de hoofdverdachte zowel de Nederlandse als de Turkse nationaliteit had, spoorden Bulgaren aan zich in Nederland in te schrijven, toeslagen te innen en vervolgens terug te keren naar Bulgarije. Het uitgekeerde geld ging naar de criminelen en de Bulgaren keerden met 500 euro op zak terug naar Bulgarije (NOS, 19 mei 2015).

Zo'n 800 Bulgaren zouden tussen 2007 en 2013 voor zo'n vier miljoen euro aan onterechte toeslagen hebben ontvangen (Tweede Kamer, 2014). In 2014 bleek dat, in samenwerking met het Bulgaarse ministerie van Financiën, een kwart van dit verloren geld kon worden teruggehaald (Nu.nl, 3 maart 2014). In het Verenigd Koninkrijk kwam een casus op veel grotere schaal aan het licht. Daar wisten Bulgaren, op enigszins vergelijkbare wijze (ook met vervalste documenten en identiteitsbewijzen) £53,9 miljoen bijstandsfraude te plegen (BBC 2024).

De Bulgarenfraude in Nederland leidde tot strengere regels bij de Belastingdienst, wat uiteindelijk ook de toeslagenaffaire in de hand heeft gewerkt, die zoals bekend leidde tot een parlementaire enquête.

In april 2024 werd bekend dat de FIOD aanwijzingen heeft van mogelijk nieuw misbruik van toeslagen vanuit Bulgarije (RTL, 10 april 2024).

Illegale vuurwapenhandel binnen de EU niet primair 'money driven'

Ondanks dat er op al deze markten grote criminele winsten worden behaald, is de illegale vuurwapenhandel binnen de EU - en in tegenstelling tot de andere genoemde markten - niet primair winst-gedreven (Savona en Mancuso, 2017). De meeste criminelen smokkelen vuurwapens om andere redenen, omdat zij of hun criminele netwerk zelf vuurwapens nodig hebben vooral, met een gemiddeld aantal van nog geen zes vuurwapens per vangst (Savona en Mancuso 2017: 34, 50). Meer wapens vervoeren binnen de EU wordt waarschijnlijk als te risicovol beoordeeld, zeker in verhouding tot de relatief geringe winstmarge vergeleken met andere illegale producten (Savona en Mancuso 2017: 34).

Daar waar illegale vuurwapens vanuit Europa naar buiten de EU gaan, gaat het wél vaker om grote partijen. Zie bijvoorbeeld een casus van maart 2023 waarbij 12.000 gmm pistolen in beslag werden genomen die in een container zaten van een commercieel Liberiaans schip van het bedrijf CMACGM varende van Malta naar Misratah in Libië (Malta News Agency, 7 maart 2023).

Verdienen met cocaïne vanuit Oost-Europa

Criminele netwerken van Servische afkomst waren de eersten die banden aangingen met Zuid-Amerikaanse cocaïne netwerken voor export richting Europa. Ook met cocaïnesmokkel richting de Baltische staten en Rusland (UNODC, 2023: 152). Inmiddels hebben Servische netwerken relaties ontwikkeld met diverse grote spelers in Zuid-Amerika, zeker in Colombia, Brazilië en Ecuador (Europol, 12 mei 2023).

Criminele netwerken van Albaneessprekenden zijn ten opzichte van de Servische, later actief geworden op de trans-Atlantische cocaïne route, eerst als onderaannemers van Italiaanse criminele netwerken en geleidelijk aan ook meer autonoom. Inmiddels hebben ook zij goed voet aan de grond gekregen in Zuid-Amerika, vooral in Colombia en Ecuador (UNODC, 2023). De opeenvolging heeft te maken met de diasporabewegingen vanuit beide landen. De Servische diaspora richting Amerika, naar Noord en Zuid, is ouder en omvangrijker dan de Albanese, met soms (tien)duizenden Serviërs in bepaalde Zuid-Amerikaanse landen. Ook bij de Albanees spreken speelt de diaspora een grote rol bij hun gegroeide rol in de cocaïnehandel, niet alleen in West-Europa, maar ook in Oost-Europa en bij havens in het oosten van de Middellandse Zee, zoals in Griekenland en Turkije, en in de Zwarte Zee (UNODC 2023: 132-133).

Vanuit het Nederland-perspectief gezien vallen vooral Albanese criminele netwerken op. Volgens UNODC (2023: 133) zijn Albaneessprekende groepen zeer actief in het in Europa ontvangen van cocaïne vooral in België en Nederland. Daarnaast spelen de Albaneessprekenden een belangrijke rol in de cocaïnedistributie op groothandelniveau, vanuit Nederland, met name richting Italië en Albanië, maar ook richting de grote markt in het VK (UNODC 2023: 82 en 151).

Illustratieve casus nr 1: Rexhepi

In een stuk van Balkan Insight (19 februari [2021](#)) over de Albanese cocaïnebaas Rexhepi wordt aannemelijk gemaakt hoe het trans-Atlantische verdienmodel rond cocaïne er uit kan zien, waarbij de Albanese aanwezigheid in Zuid-Amerika en met name Ecuador belangrijk is. Rexhepi was in 2008 in Nederland gearresteerd en werd uitgeleverd aan Italië, waar hij in 2011 uit de gevangenis in Milaan ontsnapte. Hij werd later in Spanje gearresteerd en kwam vast te zitten in België, maar ook daar ontsnapte hij uit een gevangenis in Antwerpen. In 2014 werd hij gearresteerd in Ecuador, maar daar ontsnapte hij ook.

Volgens Balkan Insight (19 februari [2021](#)), zich baserend op Italiaanse justitiedocumenten, zou Rexhepi's succes als drugssmokkelaar allereerst zijn voortgekomen uit zijn goede relaties in Latijns-Amerika, zoals met de Ecuadoriaanse smokkelaar Cesar Emilio Montenegro Castillo, ook bekend als 'Don Monti', die connecties zou hebben met het Colombiaanse Norte dell Valle en met Sinaloa in Mexico. De export vanuit Ecuador zou met de Albanezen geschieden op een 50-50-basis. Elke vracht zou worden geëxporteerd volgens deze modaliteit: elke cocaïnehoeveelheid die aan Albanezen wordt verkocht wordt verdubbeld door de Ecuadianen (met waarschijnlijk grotere partijen/financiers achter zich). Bij aankomst in Nederland worden de hoeveelheden bewaard voor verdere distributie.¹

¹ Letterlijk: ““In direct contact with Rexhepi, the Ecuadorians organise the import of cocaine to Europe through well-defined rules – each shipment is organised with the 50:50 modality, meaning that for each load they sell to the Albanians they add another equal amount on their account, which on arrival is entrusted to criminal elements in the Netherlands for distribution.” Italian prosecutors wrote.”
 Bron: ‘Undisputed Capo’: The Albanian Behind a Cocaine Pipeline to Europe | Balkan Insight

Rexhepi's succes lag er volgens Balkan Insight (19 februari [2021](#)) verder in, dat hij er in slaagde te kunnen concurreren met de Chinese criminele organisaties voor het verzenden van geld. Volgens Balkan Insight (19 februari [2021](#)) is het gebruikelijk dat cashbetalingen voor cocaïne in Nederland en het Verenigd Koninkrijk worden gedaan aan mensen van Chinese organisaties, zodat geld niet fysiek verplaatst hoeft te worden van Europa naar Zuid-Amerika. De Chinezen vragen echter een hoge commissie. Rexhepi zou er in geslaagd zijn de tussenhandelaren niet nodig te hebben, door gebruik te maken van geldkoeriers en allerlei kleinere geldzendingen via Western Union. Daarbij werd soms behoorlijk wat cash ‘op de man’ gekoerierd: na een tip van de Italiaanse politie werden op het Guayaquil vliegveld in Ecuador bijvoorbeeld twee Albanese koeriers aangehouden met 350.000 euro cash (Balkan Insight, 19 februari [2021](#)).

Illustratieve casus nr 2: Thanas B., het verdienmodel van ‘een narcobankier’

Met de casus van Thanas B. is ook een ander verdienmodel beter in beeld gekomen, namelijk van de ‘vanuit Oost-Europa werkende narcobankier’. Dit gaat om personen die zelf wonen in een land met een informele economie, handig zijn in het enerzijds kunnen werken met criminele grootverdieners, en anderzijds een netwerk kan aansturen van mensen die in Nederland crimineel verdiend geld door het hele land willen ophalen en naar elders willen verplaatsen, om dat geld uit Nederland weg te sluizen naar ondergrondse banken in Oost-Europa. In de casus van Thanas B. ging het om een Albanese man, wonend in Griekenland, die vanuit Griekenland opdracht gaf voor het ophalen en wegbrengen van in totaal 500 miljoen euro aan contant crimineel geld op Nederlands grondgebied (FTM, 6 november [2023](#)). Met Haagse klusjesmannen als geldkoeriers: glazenwassers, schoorsteenvegers, schilders (AD, 6 november [2023](#)).

Grijze lijst FATF

De grijze lijst van de FATF telt in 2023 27 landen, waaronder naast de VAE ook bv Turkije, Marokko, Jordanië, Malta en de Filipijnen en in Oost-Europa: Albanië en Kroatië. Turkije, Jordanië en Mali zijn vanaf oktober 2021 nieuw op de lijst.

“Rechtsgebieden die onder verscherpt toezicht staan, werken actief samen met de FATF om strategische tekortkomingen in hun regimes aan te pakken om witwaspraktijken, terrorismefinanciering en proliferatiefinanciering tegen te gaan.” (FATF, 2023)

3.1.3 Financiële hotspot: Verenigde Arabische Emiraten (VAE)

Verschillende Balkan-criminelen die in de afgelopen twintig jaar rijkdom vergaarden met de internationale handel in drugs, of dat nu heroïne, cannabis of cocaïne is, verhuisden in de afgelopen jaren naar de Verenigde Arabische Emiraten (VAE) (Cartwright en Amerhauser, 2022). Ze hielden vaak sociale banden met hun thuisland, maar namen afstand tot het criminele werkproces. Ze organiseerden hun eigen ‘dealmakers’ in de buurt van bevoorradingsbronnen (bijvoorbeeld in Ecuador, Brazilië en Colombia); regelden ‘voetvolk’ dat de distributienetwerken in België, Italië, Nederland, Spanje en het Verenigd Koninkrijk beheerden; en zetten zichzelf, als bazen, en ook hun geld, op afstand in de Verenigde Arabische Emiraten (VAE). (Cartwright en Amerhauser, 2022).

Ongeveer twee derde (!) van alle Albanese criminele leiders zou zich schuilhouden in de VAE, zo schat Global Initiative in (Cartwright en Amerhauser, 2022). De trend is evenwel breder. Ook criminele kopstukken uit andere Europese landen en het VK verblijven er graag. De Britse pers heeft Dubai zelfs de nieuwe Costa del Crime genoemd - ter vervanging van de beruchte schuilplaats voor misdaad in Spanje, de Costa del Sol (Cartwright en Amerhauser, 2022; Mirror Online, 13 februari 2021).

In de VAE lijkt voor deze criminelen veiligheid te koop: ‘Grote criminelen uit de Balkan kopen hun veilige verblijf door grote bedragen in het land te investeren en veel uit te geven, waardoor ze een luxe levensstijl in stand houden. De enige regel die ze moeten volgen, is dat ze zich niet mogen bezighouden met drugshandel of andere criminele

Burj AL Arab hotel in Dubai. Foto: Delphostock - stock.adobe.com

activiteiten in het land', legt een onderzoeksjournalist uit Albanië uit aan Global Initiative (Cartwright en Amerhauser, 2022).

Ook is in de VAE verblijven interessant omdat het tot voor kort erg moeilijk was om gezochte criminelen uit deze Golfstaat uit te leveren (Cartwright en Amerhauser, 2022). Dit heeft inmiddels wel de aandacht zowel in de VAE als elders, ook in Nederland (zie bijvoorbeeld Tweede Kamer, 18 april 2023, wetsvoorstellen).

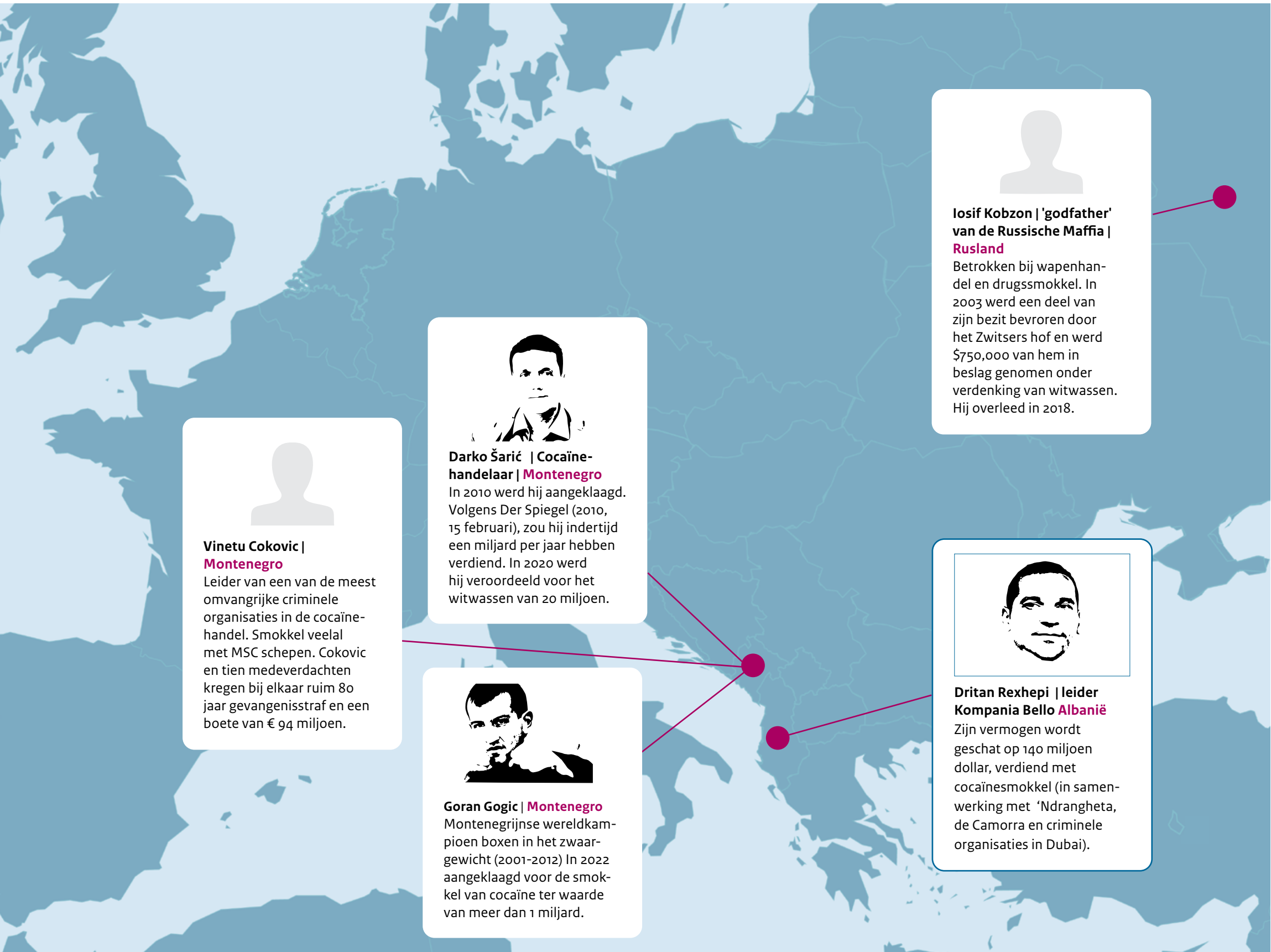
De anticorruptieorganisatie Transparency International noemt de VAE op grond van een rapport van de Financial Action Task Force (FATF) van mei 2020 een 'sleutelstuk in de wereldwijde witwaspuzzel'

witwaspuzzel' (Transparency, 11 mei 2020). De VAE worden internationaal ook steeds meer gezien als een witwasparadijs voor goud en cash (zie bijvoorbeeld deze vierdelige documentaire van Al Jazeera). In maart 2022 plaatste de wereldwijde waakhond de Financial Action Task Force de VAE op de grijze lijst vanwege bezorgdheid dat het niet genoeg doet om het witwassen van geld en de financiering van terrorisme tegen te gaan (FATF, 23 Juni 2023).

Kijktip!

'Dubai: het paradijs voor de onderwereld'
NOS op 3 (2 maart 2024)

3.1.4 Wie werden er rijk van de georganiseerde misdaad in/door Oost-Europa?

Criminelen die miljardair zijn geworden vinden we vooral in de internationale cocaïnehandel. Over Oost-Europese criminelen die groot geld hebben gemaakt is niet veel bekend. Dat heeft deels te maken met de vermenging van de criminele en politieke context.

Naast met drugs worden er ook vele miljarden verdiend met BTW-fraude tussen landen, waarbij ook gebruik wordt gemaakt van verschillende landen in centraal- en Oost-Europa. De omvang is enorm, maar valt lastig aan bepaalde individuen te koppelen.

3.2 Illegale geldstromen

De financiële onderwereld in de West Balkan wordt door Global Initiative als zeer zorgelijk bestempeld (Petrova, 2023). De schaal waarop illegaal kapitaal in en uit deze landen gaat wordt door hen immens genoemd: “Illegaal kapitaal stroomt de Westelijke Balkan in alle richtingen en op duizelingwekkende schaal in en uit.” Dit wordt gefaciliteerd door, aldus Pretrova, “een ecosysteem van staatsgrepen, georganiseerde misdaad en een welig tierende schaduw-economie.” (Petrova,2023: 6). Lokale criminelen misbruiken deze ruimte, maar evengoed criminelen van elders. Zo is Nederland, als handelspartner van West-Balkan landen, duidelijk gelinkt aan dergelijke kwetsbaarheden.

Ook over geldstromen vanuit Rusland en andere landen in de Oost-Europa corridor wordt vaak gezegd dat ze lastig te peilen zijn. In het jaar 2000 stond Nederland op de tweede plaats als bestemmingsland voor Russisch kapitaal, na Liberia en

voor Iran (KLPD, 2002: 40). Dat ging ‘op zich’ om wit geld, maar tegelijkertijd was er in die periode wel kritiek op het gebrek aan transparantie rond die geldstromen en de mogelijkheid dat door het ontbreken daarvan ook crimineel geld werd binnengebracht.

Vanwege opgelegde reisverboden is Servië een van de weinige overgebleven routes voor Russen om zich in de regio te vestigen. Zeer veel rijke Russische staatsburgers investeerden er inmiddels hun geld in vastgoed en bedrijven. Ook dat is “een vruchtbare bodem voor het witwassen van geld”, maar dan voor Russische criminelen (Petrova, 2023: 2). Sinds het begin van de invasie van Oekraïne hebben Russische staatsburgers meer dan 5.000 bedrijven geregistreerd in Servië, waarvan meer dan 1.000 naamloze vennootschappen en bijna 4.000 ondernemersbedrijven (Petrova, 2023: 2)

Kwetsbaarheid van de landen van de westelijke Balkan voor illegale financiële stromen, waaronder buitenlandse directe investeringen (BDI)

Land	Illegale uitstroom (% van BBP)	Illegale instroom (% van BBP)	Meest kwetsbaar voor	Handelspartners meest verantwoordelijk voor kwetsbaarheid
Albanië	2.16%	0.84%	inkomende BDI	Nederland, Italië, Zwitserland
Bosnië en Herzegovina	8.30%	0.91%	inkomende BDI	Oostenrijk, Kroatie, Rusland
Bulgarije	3.55%	4.81%	inkomende BDI	Nederland, Oostenrijk, Duitsland
Kroatië	2.63%	4.70%	uitgaande BDI	Nederland, Slovenie, Marshall Eilanden
Kosovo	7.83%	4.34%	uitgaande BDI	Duitsland, Zwitserland, Cyprus
Montenegro	4.10%	3.95%	inkomende BDI	Rusland, Italië, VAE
Noord-Macedonië	5.72%	1.62%	inkomende BDI	Zuid-Afrika, Oostenrijk, VK
Servië	3.46%	0.98%	inkomende BDI	Nederland, Oostenrijk, Cyprus

Bron: Center for the Study of Democracy in: Petrova, 2023: 6

Kijktip!

'Illicit Financial Flows in Albania, Kosovo and North Macedonia - Key drivers and current trends'

Global Initiative (27 augustus 2020)

In een verkenning van de Europese Commissie in 2021 naar het risico van infiltratie door de georganiseerde misdaad van de legale economie wordt (ook) opvallend veel casuïstiek gevonden in Bulgarije, Tsjechië en Italië. Respectievelijk 15, 11 en 32 van de in het totaal 81 bewezen voorbeelden die in het onderzoek worden meegenomen voor nadere analyse, afkomstig uit alle 28 onderzochte lidstaten (European Commission, 2021).

3.2.1 Witwas methodes Oost-Europa

Geld afkomstig uit criminele activiteiten moet worden geïnd, verzameld (fase 1) en gereedgemaakt voor verplaatsing zonder aandacht te trekken (fase 2) of voor onmiddellijk witwassen (fase 3). Zie voor uitwerking hiervan de klimaatrapportage Trans Atlantische Corridor (2023).

De grote informele economie in de Westelijke Balkan-landen² biedt veel witwasmogelijkheden. Dagelijkse transacties vinden vaak contant plaats. Voor criminelen een ideale omgeving om illegaal geld in de economie te brengen zonder argwaan te wekken. Het is voorstelbaar, en in het verleden ook regelmatig gezien, dat Nederlandse criminelen graag gebruik maken van deze iets ruimere witwasmogelijkheden in Oost-Europa.

² Volgens schattingen van de Europese Commissie is variërend van 25 tot 33% informeel (Kemp e.a., 2021).

Dit witwassen gebeurt in deze landen vooral via gokken, via een banksysteem en via 'geldintensieve' bedrijven (Kemp e.a., 2021). Het witwassen van grotere bedragen vraagt een complexere aanpak, waarbij criminelen in de West Balkan vooral in lijken te zetten op het gebruik van import-exportbedrijven (Trade Based Money Laundering / TBML) of investeringen in vastgoed en luxeartikelen (Kemp e.a., 2021). Andere sectoren en/of processen die een belangrijke rol spelen bij het witwassen van geld zijn het privatiseringsproces in Servië, de IT-sector in Bosnië-Herzegovina en publiek-private partnerschappen in Albanië (Cartwright en Amerhauser, 2022; Kemp e.a., 2021).

Het onderzoekscollectief Global Initiative, een collectief van onderzoeksjournalisten en wetenschappers, is een van de weinige partijen in de regio die onafhankelijke studies uitbrengen naar financiële criminaliteit. [Hier](#) zijn hun studies te vinden.

Casino's en gokken

Gokken is een effectieve manier om kleine geldbedragen wit te wassen, maar in de Oost-Europese Corridor zien we dat criminele groepen ook casino's bezitten voor 'grotere' witwasdoeleinden. Zo bezitten in Montenegro de clans Škaljari en Kavač verschillende casinolicenties en het enige bedrijf met een loterijlicentie in het land. Ook zijn er veel wedkantoren verbonden met politieke partijen en hooligangroepen en hebben deze tegelijkertijd nauwe banden met de georganiseerde misdaad. Albanië en Kosovo verboden in 2019 de meeste vormen van gokken, waaronder wedkantoren, gokautomaten en online sites (Kemp e.a., 2021).

Ook ten aanzien van casino's buiten Oost-Europa zou mogelijk sprake zijn van banden met Oost-Europese criminelen. Curaçaose casino's zouden bijvoorbeeld in handen zijn van Russische, Oekraïense en Belarussische eigenaren, terwijl daarbij toezicht om sanctieontwijking of witwassen tegen te gaan ontbreekt (Investico, 25 mei 2022). De nieuws-waarde ervan is betrekkelijk: al in de jaren negentig werden (ei)landen van het Caribisch deel van het Koninkrijk genoemd als aantrekkelijk voor Russisch misdaadgeld. De Washington Post (7 oktober 1996) noemde in het artikel 'Russian Crime Finds Haven in Caribbean' expliciet Aruba en (Nederlands) Sint Maarten.

Vastgoedinvesteringen

Voor de criminele groepen die zijn uitgegroeid tot wereldwijde spelers in de internationale georganiseerde misdaad zijn vooral vastgoedinvesteringen interessant als witwasmethode in het westelijke Balkan gebied. Zo kunnen grote hoeveelheden kapitaal opgeslagen worden én in waarde stijgen. Ook in andere delen van de regio, zoals in Kosovo en nog meer in Albanië, worden drugsgelden witgewassen in de vastgoedsector. In Albanië zou dat de omvang hebben van honderden miljoenen per jaar (Reitano en Amerhauser, [2020](#): 27-28). Dit zou komen bovenop de eerdere schatting van 1,6 miljard euro die in drie jaar in de Albanese vastgoedsector zou zijn witgewassen (Reitano en Amerhauser, [2020](#): 28). Een structurele kwetsbaarheid hier is dat de vastgoed- en bouwsector nog vooral een cash-economie is; het is niet zeldzaam dat vastgoedaankopen geheel in cash worden gedaan (Reitano en Amerhauser, [2020](#): 28). Dit laatste impliceert dat er dus veel cash vloeit naar de regio.

Bovendien zijn de bouw- en vastgoedsector in de hele westelijke Balkan relatief slecht gereguleerd en hebben ze te lijden onder corruptie in zowel de lokale als centrale overheidsbesluitvorming (Kemp e.a., [2021](#); Cartwright en Amerhauser, [2022](#)). Dit heeft geleid tot een toevloed van geld in de vastgoedsector in de hele regio. De vastgoedprijzen (per vierkante meter) zijn de afgelopen jaren gestaag gestegen, terwijl de economieën krompen als gevolg van de coronacrisis (Kemp e.a., [2021](#)). Met name Zuid-Albanië is berucht om de infiltratie van illegaal geld van criminele netwerken in de toeristensector, ook vanuit Kosovo (Reitano en Amerhauser, [2020](#): 29).

Kwetsbare goederenstromen voor Trade Based Money Laundering (TBML)

Goederen die kwetsbaar zijn voor TBML worden gekenmerkt door ruime winstmarges of lange handelsketens die voor douaneautoriteiten lastig te onderzoeken zijn.

De FATF kwalificeert de volgende handelscategorieën -op die fronten- vooral als kwetsbaar voor TBML:

- Goud- en edelmetalen
- Auto-onderdelen en voertuigen
- Agrarische producten en voedsel
- Kleding en textiel
- Draagbare electronica

(Cartwright en Amerhauser, [2022](#): 46)

Trade Based Money Laundering (TBML)

Bij het witwassen van geld via import-exportbedrijven wordt de waarde van overgedragen goederen opzettelijk vervalst om de douane te manipuleren. Hierdoor kunnen zowel de importeur als de exporteur belasting ontduiken en grote sommen contant geld de grens over sluizen. In Servië gebeurt dit veel via de import van gebruikte auto's. Geld van een onbekende bron wordt daarbij als lening verstrekt aan handelsbedrijven in tweedehands auto's. Die bedrijven sturen het geld vervolgens naar een andere handelsmaatschappij, waarna die bedrijven het geld weer naar een andere entiteit sturen die het naar het buitenland overmaakt om de auto's daadwerkelijk te kopen. Met dit gebruik van lege vennootschappen of vennootschappen met beperkte aansprakelijkheid dekt men de werkelijke bronnen van de fondsen af (Cartwright en Amerhauser, [2022](#)).

Dergelijke praktijken zouden de afgelopen jaren zijn toegenomen in Noord-Macedonië en Servië

(Kemp e.a. [2021](#)). In ieder geval zijn de handelsystemen van de westelijke Balkanlanden relatief kwetsbaar voor dergelijke fraude. Zo wordt in Bosnië en Herzegovina de invoer ter waarde van 10,2 miljard euro beschouwd als 'kwetsbaar voor onjuiste facturering', terwijl dat voor Montenegro op 1,95 miljard euro wordt geschat en voor Servië op 23,5 miljard euro (Cartwright en Amerhauser, [2022](#)).

Ook is het vrij eenvoudig om kleine bedragen contant geld de grens over te brengen. De minimumdrempel voor verdachte transactiemeldingen (STR) is normaal gesproken tienduizend euro. Vrachtwagenchauffeurs die regelmatig transporten uitvoeren, worden bijvoorbeeld betaald om bedragen onder die drempel de WB6 in en uit te brengen. Dit illustreert ook het relatieve gemak waarmee illegaal geld in de lokale economieën van de Westelijke Balkan kan worden verplaatst en uitgegeven (Kemp e.a., [2021](#)).

Voorbeelden in Oost-Europa met goud

In 2014 gaf het Openbaar Ministerie van Bosnië en Herzegovina opdracht tot arrestatie van het voltallige douanepersoneel op de luchthaven van Sarajevo. De ambtenaren werden later beschuldigd van het smokkelen van goud uit Turkije en van systematische omkooppraktijken (Scaturro 2023: 11; OCCRP 2014, 3 jun.).

In 2018 werd een georganiseerde misdaadgroep ontmanteld die werd verdacht van witwassen en illegale goudhandel. Tijdens de internationale operatie werd onder andere 70kg goud (ter waarde van 2,5 miljoen euro) en 1,5 miljoen cash in beslag genomen. De Turkse hoofdverdachte zamelde geld in van Chinese zakenmensen die belasting wilden ontduiden. Hij investeerde het geld en kocht goud dat hij verhandelde op de legale goudmarkt. De winst maakte hij over naar bankrekeningen in Roemenië en Turkije en uiteindelijk naar bankrekeningen in het Verenigd Koninkrijk die eigendom waren van Chinese criminelen die de misdaadgroep leidden. (Europol SOCTA, 2021: 28).

Cash voor goud in of via Oost-Europa

Het NSOC kwam eind 2023 met een persbericht naar buiten over 'de jacht op de goudmaffia die cokemiljoenen met edelmetaal witwast'. In haar kennisdocument (2024) stelt NSOC vast dat alle fasen van de reguliere goudketen kwetsbaar zijn voor malafide activiteiten. Daarbij kan worden gedacht aan witwassen met goud, ondergronds bankieren, fraudecarroussels, maar ook aan witwassen via mijnbouw en export van goud en aan oplichting middels goud(handel).

In rapportages als de Europol SOCTA en de West Balkan analyses van Global Initiative worden Oost-Europese landen in dit kader slechts zijdelings genoemd (zie kader hiernaast). Toch zijn ook hier wel enkele landen te vinden waar goud-delving plaatsvindt, wat witwassers via goud kan aantrekken. In Turkije wordt bijvoorbeeld meer goud geproduceerd dan in heel de EU.³ Maar ook in Roemenië, Bulgarije en Servië kan goud worden gewonnen.⁴ Roemenië heeft zelfs de grootste goudvoorraad van Europa. Het grootschalig mijnbouwproject Rosia Montana werd echter onder druk van milieuactivisten en de regering stopgezet, waardoor het land geen grote speler is op de wereldmarkt. Servië lijkt daarentegen juist een opkomende speler. In 2023 werd bekend dat China van plan is te investeren in een koper- en goudmijn in Servië,

³ Volgens GlobalData is Turkije in 2022 de negentiende grootste goudproducent ter wereld, met in de vijf jaar tot 2021 een stijging van de 'compound Annual Growth Rate' (CAGR) van 16%. Daarmee is Turkije goed voor 1% van de wereldwijde productie, met als grootste producenten China, Australië, Rusland en Canada. Toonaangevende producenten van goud in Turkije zijn Eldorado Gold en First Quantum Minerals. Zie voor meer informatie: 'Gold production in Turkey and major projects' (Mining Technology, 24 augustus 2024) en 'Gold mines in the EU' (TGM, 2024).

⁴ TGM (2024).

waardoor het land waarschijnlijk zal gaan behoren tot Europa's grootste koper- en goudproducenten.⁵

Ook Rusland heeft een enorme goudvoorraad. In 2020 staat het land op plaats twee van goudproducerende landen.⁶ Met de onrust in Rusland liggen ook op dit front mogelijk criminele kapers op de kust. Daniel McDowell, universitair hoofddocent politieke wetenschappen aan de Maxwell School of Citizenship and Public Affairs aan de Universiteit van Syracuse, schrijft in een artikel (McDowell, 2022) over dit onderwerp bijvoorbeeld te vermoeden dat drugskartels Russisch goud willen vervoeren naar plaatsen als Oeganda (World Politics Review, 8 oktober 2021) of Dubai (The Africa Report, 15 januari 2021), "waar bloeiende illegale goudmarkten door criminelen en zichzelf verrijkende overheden worden gebruikt om geld wit te wassen".

(Hunter, 2022) 'Going for gold. Russia, sanctions and illicit gold trade'

(FATF, 2015) 'Money laundering / terrorist financing. Risks and vulnerabilities associated with gold'

⁵ Agence France Presse (11 september 2023); Mining.com (28 augustus 2023).

⁶ Goudhub (2020, 25 september); Business AM (2020, 21 september).

3.2.2 Ondergronds bankieren

In het voorgaande zien we weerspiegeld dat vooral het ondergronds bankieren voor criminelen in de Balkan een specifieke expertise is. Voor wat betreft het witwassen van geld via trustkantoren, de zogenaamde laundromat-methode, komt Rusland echter nadrukkelijker naar voren.⁷

Laundromat-systemen

In de afgelopen jaren werden meerdere laundromat-systemen in kaart gebracht, elk bestaande uit "dozens of offshore companies that enabled corrupt politicians, organized crime figures, and wealthy business people to secretly commit crimes." (OCCRP, 24 september 2019):

- The Troika Laundromat
- The Azerbaijani Laundromat
- The Russian Laundromat
- The Proxy Platform

⁷ Zie voor de laundromat-methode bijvoorbeeld [OCCRP.org](https://www.occrp.org/)

Lastig in dit geheel is dat sommige staten die baat hebben bij alle criminele investeringen in hun eigen land de investeerders beschermen. Als voorbeeld wordt genoemd dat rijke Russen in staat bleken om fabrieken over te nemen, louche investeringsgeld overmaakten aan verschillende banken, en ook in staat waren om daar vervolgens weer cash geld te onttrekken. Zie bijvoorbeeld diverse onderzoeken van Dina Siegel (Siegel, 2012; Panorama, 15 november 2023). Wat ook lastig is, is dat de input niet te controleren valt op of het wel of geen criminele vermogen is. Ook niet-criminele rijken uit Rusland vinden het interessant om geld te stallen in de goed ingeregelde EU.

Vliegend geld

Ook Chinese criminelen komen we tegen in zo'n intermediaire 'gelddoorsluis-rol' via Oost-Europa. Zie bijvoorbeeld de casus hiernaast waarbij Chinese criminelen illegale geldstromen regelden vanuit Italië via Oost-Europese brievenbusfirma's naar banken in China. Vaak wordt hierbij gedacht aan de Chinese witwasmethode van 'vliegend geld' oftewel 'Flying Money' (Lazarus en Gocso, 2023; zie ook het toelichtend kader op p. 186). Deze werkwijze werd toegepast in Mexico en in de VS, en het is voorstelbaar dat deze methode ook wordt gebruikt in Europa, met name in steden of regio's met grote Chinese gemeenschappen en zaken, waar in Oost-Europa zeker ook sprake van is.

Weliswaar bevinden de grootste 'China towns' van Europa zich in West-Europa (met de grootste in Parijs), maar ook in Centraal- en Oost-Europa zijn grote Chinese gemeenschappen gegroeid, vooral in Belgrado, de hoofdstad van Servië, nadat voormalig president Milosevic eind jaren negentig duizenden Chinezen de Servische nationaliteit gaf, naar verluidt om zo meer kiezers te werven. Vanaf 1999 nam de Chinese migratie er verder toe en in 2010 werd het aantal Chinezen in Servië geschat op 40.000 (Balkan Insight, 22 maart 2010).

Casus brievenbusfirma's in Bulgarije, Hongarije en Slovenië

"Een illegale Chinese bank in Italië heeft naar verluidt minstens vijftien miljard euro witgewassen voor drugshandelaren, Russische oligarchen en Chinese burgers. De illegale financiële instelling, door de Italiaanse onderzoekers 'China Underground Bank' genoemd, leverde 'speciale diensten' aan haar klanten en leidde geldstromen via lege vennootschappen in Bulgarije, Hongarije en Slovenië, voordat ze naar banken in China werden gestuurd. De klanten van de bank varieerden van belasting ontduikende Chinese arbeiders en leden van China's ultrarijken, tot aan de maffia gelinkte drugshandelaren, Noordoost-Italiaanse ondernemers en Russische oligarchen die getroffen waren door sancties." (Petrova 2023 ; p.13).

De methode van “vliegend geld” oftewel “Flying Money”

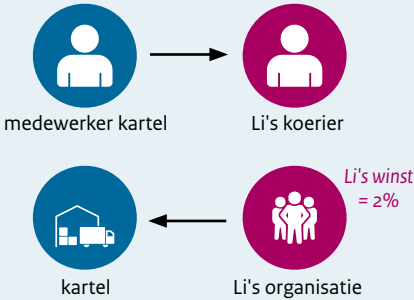
(Lazarus en Gocso, 2023: 11)

De werkwijze wordt door Lazarus en Gocso (2023) als volgt beschreven. Eerst geeft een criminele actor, namens een criminele organisatie, een cashbedrag in Amerikaanse dollars aan een koerier in een Amerikaanse stad. Dezelfde dag levert de criminele organisatie in Mexico het equivalente bedrag in peso's aan het kartel, met een commissie van 2 procent.

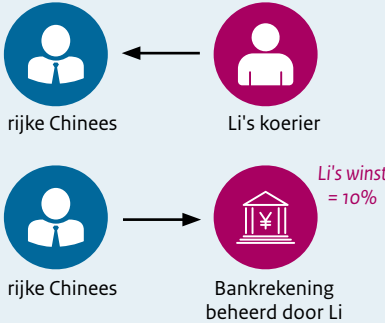
Daarna verkoopt de Chinese witwas-regelaar de Amerikaanse dollars aan rijke Chinese staatsburgers die proberen de door de Chinese regering opgelegde limiet van 50.000 dollar voor kapitaal-uitstroom te omzeilen. Met behulp van een andere koerier worden de Amerikaanse dollars naar een Chinese koper gestuurd die het equivalente bedrag in Chinese valuta overmaakt naar een rekening die eigendom is van de misdaadgroep, waarbij hij nog een commissie van ongeveer 10 procent in rekening brengt.

Ten slotte verkoopt de Chinese witwasregelaar de dollars in Chinese valuta aan een buitenlands bedrijf; bijvoorbeeld een Mexicaans bedrijf dat die Chinese valuta nodig heeft om goederen uit China te kopen. Het bedrijf betaalt de witwasregelaar vervolgens in Amerikaanse dollars of peso's en een vergoeding. Voor het betrokken bedrijf worden mogelijke douanerechten en belastingen omzeild op goederen die in China zijn gekocht en naar Mexico zijn verzonden, aangezien voor de transactie Chinese valuta zijn gebruikt.

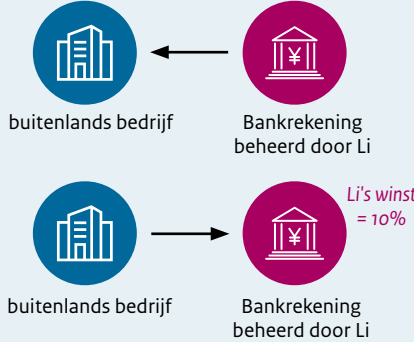
I. De criminele organisatie

II. De rijke Chinees

III. Het buitenlandse bedrijf

3.2.1 Corruptie, politiek en gevaren rond onderzoek

In landen die in dit klimaatrapport veel genoemd worden is het doen van onderzoek naar illegale geldstromen soms extreem moeilijk, gelet op de banden die er bestaan tussen criminele groepen en staatsinstituties. Ook is de persvrijheid in Centraal- en met name Oost-Europa in algemene zin beperkter dan in West-Europa, en gaat deze zelfs achteruit in enkele landen, zoals Servië (Freedom House, 29 februari 2024, en zie ook de [World Press Freedom Index](#) van Reporters sans frontières. Het maakt dat onderzoek doen naar illegale geldstromen zelfs gevaarlijk kan zijn. Zo werden in 2018 in

Slowakije de journalist Ján Kuciak en zijn verloofde Martina Kušnírová vermoord, wat leidde tot massademonstraties. Ján Kuciak zou bezig zijn geweest met onderzoek naar banden tussen de Slowaakse politiek, onder wie premier Robert Fico die in mei 2024 een aanslag overleefde, oligarch Kočner en de 'Ndrangheta. Er zou sprake zijn van collusie (OCCRP, 21 februari 2020).⁸ Ook in Albanië zijn er diverse journalisten die moeilijkheden ervaren bij hun onderzoek en reportages over corruptie, zoals onderzoeksjournalist Ola Xama (European Federation of Journalists, 8 maart 2024).

⁸ De documentaire The Killing of a Journalist gaat hier nader op in (VPRO 2023, 11 juli).

De studies van Gobal Initiative naar illegale geldstromen

Onderzoekscollectief Global Initiative heeft sinds 2020 drie studies gepubliceerd over illegale financiële geldstromen in de Westelijke Balkan. De studies zijn hier te vinden. Ook in een webinar van Global Initiative over het thema in januari 2024 werd benadrukt hoe moeilijk het is om onderzoek te doen naar illegale geldstromen in de regio. De studies laten zien hoe wijdverbreid de corruptie is, net als de groei van de georganiseerde misdaad, witwassen (TBML) en belastingontduiking (tax evasion).

Bevindingen (2020) 'Illicit financial flows in Albania, Kosovo and North Macedonia'

De studie uit 2020 over Albanië, Kosovo en Noord-Macedonië laat zien dat de informele economie in een regio waar salarissen van 400 tot 600 euro per maand normaal zijn, 30% tot 40% beslaat van de legale economie in alle drie de landen. Contante betalingen zijn de norm, zelfs bij miljoenen aankopen voor onroerend goed. Het meeste contante geld komt via auto's de grenzen over, zoals 10.000 per keer (Reitano & Amerhauser, 2020: 34). In Albanië alleen levert de illegale drugshandel honderden miljoenen per jaar op. De illegale economie biedt mensen misschien wel meer kansen dan de legale economie. Illegale geldstromen zijn verder onlosmakelijk verbonden aan de wijdverbreide corruptie (Reitano & Amerhauser, 2020).

Meer weten?
Bekijk de [hier](#) de webinar

Bevindingen (2022) 'Illicit financial flows in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia'

De studie uit 2022 over illegale geldstromen in Bosnië en Herzegovina, Montenegro en Servië benadrukt dat corruptie een "endemisch kenmerk is van de regionale cultuur" (Cartwright en Amerhauser, 2022: 4). Een aanzienlijk deel van de illegale geldstromen in de regio is gerelateerd aan drugshandel, naast geld dat wordt verdiend met migrantensmokkel door de regio, en met namaakgoederen, onder andere illegale tabak (dat naar schatting een vijfde van de tabaksmarkt in Montenegro en Bosnië-herzegovina vertegenwoordigt). Witwassen wordt met name geïdentificeerd in Bosnië en Herzegovina en Servië, terwijl fraude via legale handel vooral lijkt te gebeuren in Montenegro, zoals bij de vrijhandelshaven in Bar, Montenegro's belangrijke haven (Cartwright en Amerhauser, 2022: 5). Verder valt op dat de Chinese investeringen met name groot zijn in Servië - de helft van de Chinese investeringen in de Westelijke Balkan vindt plaats in Servië (Cartwright en Amerhauser, 2022: 3).

Meer weten?
Bekijk de [hier](#) de webinar

Bevindingen (2023) 'Cash is king. Impacts of the Ukraine war on illicit financial flows in South Eastern Europe'

De studie Cash is King uit 2023 laat ten eerste zien dat de illegale geldstromen in de regio bovengemiddeld zijn en naar schatting 6% van het BNP in de regio beslaat (Petrova, 2023: 2). Centraal in deze studie staat de rol van Rusland, dat de diverse banden in de regio uitbuit, met name met Servië, het land waar al lang culturele en religieuze verwantschap mee bestaat. Servië is eigenlijk het enige land in de regio via welke Russen zich kunnen vestigen. Zo hebben Russen sinds de oorlog met Oekraïne meer dan vijfduizend bedrijven geregistreerd in Servië, wat het land kwetsbaar maakt voor witwassen (Petrova, 2023: 2). Nederland wordt meermaals genoemd in deze studie, als handelspartner die wordt geïdentificeerd als kwetsbaar. Nederland wordt in dat kader genoemd in relatie tot Albanië, Bulgarije, Kroatië, en Servië (Petrova, 2023:6).

Meer weten?
Bekijk de [hier](#) de webinar

4 Informatie

Heimelijke communicatie blijft belangrijk voor criminelen.
Wat is zoal bekend over de communicatie tussen criminelen?

Communicatie →

4.1 Criminele communicatie

4.1.1 Communicatie

Communicatie is voor criminelen een cruciale schakel in het criminele bedrijfsproces. Om te duiden hoe criminelen tot afspraken komen over geld, goederen, diensten en onderlinge samenwerking onderscheidt Spapens (2006) drie sub-thema's.

1. **De inhoudelijke informatiestroom.** Dit omvat alle gegevens die rechtstreeks betrekking hebben op de grote lijn van afspraken over de goederen- of geldstroom.
2. **De organisatorische informatiestroom.** Dit gaat om alle uitgewisselde gegevens over de uitvoering van de gemaakte afspraken.
3. **De sociale informatiestroom.** Dit gaat om de opbouw van een onderliggend netwerk. Deze ordening is uitgewerkt in de klimaat rapportage Trans Atlantisch Corridor (SKC-OC, 2023).

Voor een deel van de in dit rapport besproken delicttypen is heimelijke communicatie niet per se nodig. De aanschaf van ruwe tabaksbladeren in Italië, de inkoop van zwaar vuurwerk in Italië, of van gas- en alarmwapens in Turkije, kunnen bijvoorbeeld 'gewoon' legaal plaats vinden. Pas bij illegale doorvoer, productie of -verkoop wordt heimelijkheid van belang.

4.1.2 Afkopen en uit de weg gaan van controlekansen

Ook bij onderliggende processen van inkopen en doorverkopen van halffabricaten is heimelijkheid niet zo noodzakelijk. De complexiteit van het proces is vaak al voldoende om onder de radar te kunnen blijven. Dat is op zaaksniveau vaak terug te zien in de relatief open manieren van zakendoen. Extra moeite wordt vooral gestopt in het uit de weg gaan van handhavingscontroles. Door bijvoorbeeld bezig te zijn in de landen waar men ruimte ervaart, of, door controledreiging af te kopen.

Bij een grote sigarettensmokkelzaak in 2021, waarbij sigaretten vanuit Turkije via Hamburg naar Amsterdam werden verscheept, zien we een Nederlandse regelaar in actie die 'gewoon' via mail en Whatsapp communiceerde. Het allergrootste risico, de kans op controle, had hij namelijk al afgekocht. In een illustratief citaat uit het verslag van die rechtszaak, geeft deze regelaar, in een getapt gesprek, aan: "Die container sigaretten kost € 130.000,-. Daar komt bij € 150.000,- voor de Douane. Ja, anderhalve ton per container om 'm door te laten. Dan heb je nul risico." (Rechtspraak.nl, 2022).

4.1.3 Bij drugshandel doorkijkjes door encro-data

Bij drugshandel gelden uiteraard andere communicatieregels; hierbij is heimelijke communicatie wél essentieel 'van begin tot eind'. Daarbij wordt deels gebruik gemaakt van dezelfde communicatiemiddelen als bij legale handel, te weten telefoon en email, maar sinds de komst van het internet communiceren criminelen, net als iedereen, via een veel breder spectrum aan lijnen, zoals ook via bepaalde chatrooms, open forums en geëncrypte email. Cybercriminelen maken daarbij graag gebruik van Jabber (Europol, 2016; Forbes, 18 mei 2023). Persoonlijke ontmoetingen blijven echter essentieel bij illegaal zakendoen, omdat men niet kan terugvallen op een contract en advocaat, zoals bij legale handel.

Cryptotelefoons en Oost-Europa

De laatste vijf jaar is criminele communicatie ook steeds meer via cryptotelefoons gaan verlopen. Door het kraken van diverse cryptotelefoons hebben opsporingsdiensten inzicht gekregen in deze communicaties.

Het leverde ook enkele interessante inzichten op voor wat betreft beeld van criminele netwerken in Oost-Europa. Zo legden de kraken van de cryptotelefoonnetwerken Encrochat, SKY ECC en Anom volgens Europol (2023, 12 mei) bloot hoezeer criminele netwerken uit de Balkan betrokken waren geraakt bij de mondiale cocaïnehandel en gerelateerde georganiseerde misdaad.

Albanees was één van de talen die veel werd gebruikt bij crypto-telefoons zoals Encrochat. De sterke Albanese vertegenwoordiging bleek uit diverse politie- en justitie zaken. Dat het Albanees voor niet Albaneessprekenden een moeilijke taal is helpt uiteraard voor heimelijke communicatie. Het Albanees is de enige overgebleven taal van de groep oude Indo-Europese talen, een taal die niet behoort tot de Romaanse of Slavische talen (Alfa Nieuws 1999).

In de afgelopen paar jaar zijn er meerdere grote internationale opsporingsonderzoeken geweest gericht op het aanpakken van de 'via encro' in beeld gekomen criminele netwerken met tentakels in onder andere Servië, Montenegro, Bosnië-Herzegovina, Kroatië die ook werkten in en via Duitsland, Polen en Nederland. Zie bijvoorbeeld: Informatie verkregen uit ontsleutelde berichten-apps heeft geleid tot een golf van aanklachten en arrestaties in Bosnië-Herzegovina (Global Initiative, Risk bulletin #16 – augustus 2023).

ENCROCHAT

- Gekraakt in 2020, waardoor in Europa zo'n 100 miljoen boodschappen konden worden onderzocht (BBC, 10 mei [2024](#)), al had Europol eerder bericht (27 juni [2023](#)) dat het zou gaan om 115 miljoen boodschappen door een geschat aantal van 60.000 gebruikers, met veel gebruikers ('user hotspots') in bron- en bestemmingslanden van illegale drugshandel;
- Het leidde, tot medio 2023, tot zo'n 6.500 arrestaties en 900 miljoen euro die in beslag werd genomen (Europol, 27 juni [2023](#));
- De cryptotelefoons werden aangeboden op Servische en Kroatische websites voor prijzen van 600 tot 2200 euro;
- Drugsbendes uit de Balkan gebruikten de telefoons voor communicatie met Zuid-Amerikaanse kartels voor de illegale drugshandel, i.c. cocaïne (Balkan Insight, 12 april [2021](#)).

ANOM

- Werd als Trojaans paard op de markt gebracht door de FBI. Gebruik van de ANOM-dienst groeide naar zo'n 12.000 toestellen, met gebruikers van 300 criminele organisaties in meer dan 100 landen (BBC, 8 juni [2021](#));
- Blootlegging van communicatie en analyse leidde tot zo'n 800 arrestaties (BBC, 8 juni [2021](#)).
- Veelgebruikte talen waren Nederlands, Duits en Zweeds (NOS Nieuws, 8 juni [2021](#)), waarbij er 430 actieve telefoons waren in Nederland en de meeste telefoons in gebruik bleken te zijn in Duitsland, Nederland en Spanje (Oerlemans, 3 maart [2024](#));
- Volgens de Australische politie konden veel verdachten worden gelinkt aan de Italiaanse mafia, criminele motorclubs, en georganiseerde misdaad uit Azië en Albanië. (Oerlemans, 3 maart [2024](#)).

SKY ECC

- Gekraakt in maart 2021, bleek dit cryptonetwerk 170.000 gebruikers in Europa te hebben, waarvan een vijfde, zo'n 34.000 gebruikers, in België en Nederland (Europol, 10 maart [2021](#)).
- In Bosnië-Herzegovina zouden zo'n 2500 gebruikers zijn van Sky ECC (Global Initiative, Risk bulletin #13 September-Oktober [2022](#));
- Opsporingsautoriteiten deelden gegevens uit SKY ECC met autoriteiten van 22 landen, waaronder Colombia en Brazilië (France 24, 30 november [2022](#)). Dit geeft aan dat SKY ECC in veel landen werd gebruikt, waaronder zeer belangrijke productie- en transitlanden voor cocaïne richting Nederland en andere delen van Europa.
- Engels was de meeste voorkomende taal. Dit wekt weinig verbazing want Engels is de dominante internationale taal, waarschijnlijk ook in de onderwereld;
- Verrassend is dat na Engels, Albanees de meest gebruikte taal bleek te zijn van SKY ECC (France 24, 30 november [2022](#)). Dit zou (kunnen) aangeven, of bevestigen (Reuters, 2 mei [2024](#)) dat Albaneessprekenden sterk zijn oververtegenwoordigd in de drugscriminaliteit, te meer daar Albanees een zeer klein taalgebied betreft (met in totaal zo'n 7,5 miljoen sprekers in diverse landen, met name Albanië en Kosovo).
- Het kraken van SKY ECC leidde tot diverse handhavingsacties in Centraal- en Oost-Europa, zoals in 2022 tegen een verondersteld Europees superkartel dat volgens sommige bronnen een derde van de cocaïnehandel in Europa zou beheersen (France 24, 30 november [2022](#)).
- In de Balkan leidde de telefoonkraak tot arrestaties in Servië, Bosnië en Herzegovina, Albanië, Montenegro en Slovenië (Balkan Insight, 25 april [2022](#));
- In 2023 leidde informatie uit de gekraakte SKY ECC in Servië tot de ontmanteling van het volgens de autoriteiten grootste criminele netwerk van het land, met arrestaties in Servië en Nederland (OCCRP, 12 mei [2023](#)). Ook leidde het tot arrestaties in Montenegro, onder wie een politieagent, belast met de beveiliging van de president van het Montenegrijns Hooggerechts-hof, die via SKY ECC bleek te communiceren met een van de criminele clans, en bovendien smokkelzaken besprak met de zoon van de betreffende opperrechter. De rechter zelf werd later ook gearresteerd maar zij ontkende iets verkeerd te hebben gedaan (Balkan Insight, 25 april [2022](#)).

Encryptie en georganiseerde criminaliteit

In opsporingsonderzoeken is encryptie, oftewel versleuteling van gegevens (Digital Trust Center (Min. Van EZK), [2024](#)), gemeengoed geworden, vooral vanwege de mobiele telefoons die opsporingsdiensten in beslag nemen bij opsporingsonderzoeken (Jansen e.a., [2023](#)). Daarop zit bijna altijd een vorm van beveiliging – zoals gezichtsherkenning, vingerafdruk of een pincode – waarmee vaak communicatie- en opslaggegevens versleuteld worden.

Andere vormen van encryptie waarmee de opsporing te maken krijgt, zijn versleutelde chatdiensten, vergrendelde laptops, versleutelde e-maildiensten en telefoons die zo zijn gemaakt dat gebruikers er anoniem mee kunnen communiceren (cryptotelefoons). Bij sommige typen criminaliteit komt encryptie vaker voor dan bij andere. Het meest komt het voor bij georganiseerde (drugs)criminaliteit, cybercrime en kinderporno (Jansen e.a., [2023](#)).

De afgelopen jaren heeft de politie zeven aanbieders van cryptocommunicatie uit de lucht gehaald, zoals Encrochat, Sky ECC en Exclu (NOS, 14 augustus [2023](#)). Naast bewijs in strafzaken bieden de ‘ontsleutelde boevenberichten’ toegang tot een goudmijn aan criminele informatie (OM, [2018](#)).

Fysiek afspreken

En toch, fysiek afspreken blijft belangrijk. Als voorbeeld werd eerder al aangegeven dat Dubai voor grootverdienende criminele regelaars een safe haven is geworden om zich te vestigen. Oost-Europese criminele kopstukken ontmoeten er criminele regelaars van elders uit de wereld.

Het belang van fysieke ontmoetingen voor drugs-handel is al langer bekend bij de Braziliaanse Federale politie, het Braziliaans equivalent van de FBI in de VS. Vanaf 2000 zag de Braziliaanse politie dat PCC, de grootste criminele organisatie van Brazilië en waarschijnlijk ook van Zuid-Amerika, contact zocht met Italiaanse en Servische criminelen voor de cocaïnehandel naar Europa (R7, 15 augustus [2018](#)). In 2006 opende de Bulgaar Dimitar Minchev Dragnev, een strandkiosk nabij Santos, de grootste haven van Zuid-Amerika, waar Servische, Kroatische, Bulgaarse en Russische lieden samenkwamen om cocaïnehandel richting Europa te bespreken. Serviërs, met name de Saric Clan die voortkwam uit Servische ex-militairen die streden in de Joegoslavië-oorlog, speelden een belangrijke rol als intermediair voor de Braziliaanse criminelen (R7, 15 augustus [2018](#)).

Tegelijkertijd had PCC ook een broker zitten in Europa, onder meer in Nederland, die intermediair was voor cocaïne-zendingen en contacten onderhield met Italiaanse en Servische criminelen (Globo, 13 februari [2022](#)).

In het rapport The Cocaine Pipeline to Europe wordt eveneens benadrukt hoe belangrijk face-to-face ontmoetingen zijn voor de grote cocaïne regelaars in Zuid-Amerika. Daarbij wordt in het bijzonder ingegaan op de werkwijze van criminele Albanezen in Zuid-Amerika (Global Initiative & InSight Crime, [2021](#): 60).

Volgens een Italiaanse OvJ zouden 14 Albanese criminele organisaties sinds 2014 een drugskartel vormen, met aanwezigheid in Ecuador, Nederland, België, Albanië en Italië. Grote hoeveelheden cocaïne zouden binnenkomen via Nederlandse havens en vanuit Nederland worden verspreid. Onder Albanezen in Nederland en Italië zou worden gerekruteerd (Balkan Insight, 19 februari [2021](#)).

In Ecuador, sinds enkele jaren het voornaamste laadland van in Nederland onderschepte cocaïne, werd in 2022 een Albanese Nederlander gearresteerd die daar sinds 2019 een groothandel had in fruit. Dat zou zijn gebeurd op verzoek van Nederland (Het Nieuwsblad, 5 april [2022](#)). Hij was Ecuador via de landroute vanuit Peru binnengekomen en woonde er met vrouw en kind in een luxe wijk vlakbij de haven Guayaquil, een beruchte smokkelhub, waar hij een fruitbedrijf opzette (Expreso, 2 april [2022](#)). Kort daarna werd hij echter weer vrijgelaten, in verband met procedurefouten volgens een rechter (Ecuavisa, 21 april [2022](#)). Dit werd later teruggedraaid, maar toen was hij al gevlogen. Deze fruithandelaar was eerder in België veroordeeld tot zeven jaar voor cocaïnesmokkel, overigens hetzelfde dossier als waar de voormalige Nederlandse televisiepresentator Frank Masmeijer in werd veroordeeld tot negen jaar. Masmeijer hoefde zijn tijd niet uit te zitten, na gratie van de koning (NOS Nieuws, 20 juli [2022](#)).

Tegenwoordig staat Dubai bekend als locatie waar criminelen graag verblijven en illegaal zaken doen (Vice, 12 oktober [2022](#); Global Initiative, [2022](#); Mirror Online, 13 februari [2021](#)).

pdf

- EenVandaag. (2023, 24 oktober). Aantal aanslagen met explosieven verdubbeld: politie en OM willen Europees verbod op productie zwaar vuurwerk. <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/aantal-aanslagen-met-explosieven-verdubbeld-politie-en-om-willen-europees-verbod-op-productie-zwaar-vuurwerk/>
- European Union. (1991, 18 juni). Directive - 91/477 - EN - European Firearms Directive - EUR-LEX. EUR-LEX: Access To European Law. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31991L0477>
- Europol. (2021). Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) | Europol: A Corrupting Influence: The Infiltration and Undermining of Europe's Economy and Society by Organised Crime. In Europol. <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/socta-report>
- Ferwerda, H., Wolsink, J., & Van Leiden, I. (2020). De lading van vuurwapens: Een onderzoek naar de impact van illegale vuurwapens in Nederland. Politie & Wetenschap. <https://www.politeenwetenschap.nl/publicatie/politiekunde/2020/de-lading-van-vuurwapens-352>
- Florquin, N., & King, B. (2018). From legal to lethal: Converted firearms in Europe. Small Arms Survey, Graduate Institute of International and Development Studies. <https://smallarmssurvey.org/sites/default/files/resources/SAS-Report-7-Converted-Firearms-REV5-WEB.pdf>
- Forum on the Arms Trade. (z.d.). Forum On The Arms Trade. <https://forumarmstrade.org/>
- FRONTEX. (2023, 4 september). Frontex Risk Analysis 2023/2024 discusses challenges at EU external borders. <https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-risk-analysis-2023-2024-discusses-challenges-at-eu-external-borders-16yq05>
- Galeotti, M., & Arutunyan, A. (2023). Peace and Proliferation: The Russo-Ukrainian war and the illegal arms trade. In Global Initiative Against Transnational Organized Crime. Global Initiative against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2023/03/Mark-Galeotti-and-Anna-Arutunyan-Peace-and-proliferation-The-Russo-Ukrainian-war-and-the-illegal-arms-trade-GI-TOC-March-2023.pdf>
- German Foreign Policy. (2021, 20 december). Wapens voor Oekraïne | GLOBALINFO. GLOBALINFO. <https://www.globalinfo.nl/Achtergrond/wapens-voor-oekraïne>
- Giacomo, P. P., Aldridge, J., Ryan, N., & Warnes, R. (2017). Behind the curtain: The illicit trade of firearms, explosives and ammunition on the dark web. In RAND. RAND. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2091.html
- Global Firearms Holdings. (z.d.). Global Firearms Holdings. Small Arms Survey. <https://www.smallarms-survey.org/database/global-firearms-holdings>
- Global Initiative Against Transnational Organized Crime. (2024, 15 mei). The Global Organized Crime Index 2023. Global Initiative. <https://globalinitiative.net/analysis/ocindex-2023/>
- Het Parool. (2024, 6 april). Italiaanse Cobraproducent is boos op Nederlandse politie: 'Dat vuurwerk van die aanslagen kán niet van mij zijn'. Het Parool. <https://www.parool.nl/wereld/italiaanse-cobraproducent-is-boos-op-nederlandse-politie-dat-vuurwerk-van-die-aanslagen-kan-niet-van-mij-zijn-b7f25e-b2/?referrer=https://www.bing.com/>
- Hunder, M. (2023, 11 mei). EU says it has not seen high levels of weapons smuggling from Ukraine. Reuters. <https://www.reuters.com/world/europe/eu-says-it-has-not-seen-high-levels-weapons-smuggling-ukraine-2023-05-11/>
- Krause, K. (2000). Small Arms and Light Weapons: Proliferation Processes and Policy Options. Department of Foreign Affairs and International Trade. <https://nisat.prio.org/misc/download.ashx?file=64953>

- Liem, M. (2022). Granaat is een krachtige boodschap. In Scholarly Publications. <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/handle/1887/3492002>
- Liem, M., & Krüsselmann, K. (2019, 16 september). Explosief geweld - Websitevoordepolitie. Websitevoordepolitie. <https://www.websitevoordepolitie.nl/explosief-geweld/>
- Monitoring illicit arms flows from the conflict in Ukraine: Risk Bulletin. (2023, november). Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://riskbulletins.globalinitiative.net/ukr-obs-001/01-monitoring-illicit-arms-flows-from-the-conflict-in-ukraine.html>
- NOS. (2016, 31 december). Cobra-fabrikant: maffia en Chinezen maken mijn vuurwerk na. NOS. <https://nos.nl/artikel/2150872-cobra-fabrikant-maffia-en-chinezen-maken-mijn-vuurwerk-na>
- NOS. (2022, 3 augustus). EOD ziet meer aanslagen bij woningen met zelfgemaakte explosieven. <https://nos.nl/artikel/2439245-eod-ziet-meer-aanslagen-bij-woningen-met-zelfgemaakte-explosieven>
- Openbaar Ministerie. (2021, 9 september). Explosievendag NFI. Opportun. <https://magazines.openbaarministerie.nl/opportun/2021/04/explosievendag-nfi>
- Politie. (2022, 24 mei). Politie constateert toename 3D-geprinte wapens. politie.nl. <https://www.politie.nl/nieuws/2022/mei/23/11-politie-constateert-toename-3d-geprinte-wapens.html>
- RTL Nieuws. (2021, 18 februari). Levensgevaarlijk "speeltje" jongeren: alarmpistool steeds vaker omgebouwd tot echt vuurwapen. RTL.nl. <https://www.rtl.nl/nieuws/nederland/artikel/5214738/omgebouwd-de-alarmpistolen-aanbod-groei-verkoop-telegram>
- RTV Utrecht. (2022, 17 oktober). Criminelen gebruiken meer zelfgemaakte explosieven, is er wel een antwoord op? RTV Utrecht. <https://www.rtvutrecht.nl/nieuws/3485564/criminelen-gebruiken-meer-zelfgemaakte-explosieven-is-er-wel-een-antwoord-op>
- Schaufelbühl, S., Florquin, N., Werner, D., & Delémont, O. (2024). The emergence of 3D-printed firearms: An analysis of media and law enforcement reports. Forensic Science International. Synergy, 8, 100464. <https://doi.org/10.1016/j.fsisyn.2024.100464>
- Spapens, A., & Bruinsma, M. (2002). Smokkel van handvuurwapens vanuit voormalige Oostbloklanden naar Nederland. IVA. https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/1337/01.022-volledige-tekst_tcm28-66803.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- UNICRI. (2022). The Conflict in Ukraine and its Impact on Organized Crime and Security: A snapshot of key trends. United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute (UNICRI). https://unicri.it/sites/default/files/2022-11/The%20conflict%20in%20Ukraine%20and%20its%20impact%20on%20organized%20crime%20and%20security_o.pdf
- UNODC & Vlaams Vredesinstituut. (2024). Firearms and Drugs: Partners in Transnational Crime. Global Firearms Programme. https://www.unodc.org/documents/firearms-protocol/2024/Firearms_and_Drugs_Partners_in_Transnational_Crime.pdf

1.3 MENSENSMOKKEL EN -HANDEL

- Agunias, D. (2009). Guiding the Invisible Hand: Making Migration Intermediaries Work for Development: Research Paper. In Human Development Reports. United Nations Development Programme. https://www.rrojasdatabank.info/HDRP_2009_22.pdf
- Ambagtsheer, F., Van Balen, J., Duijst-Heesters, L. J. M., Massey, K., & Weimar, W. (2018). Voorstel voor een anoniem meldpunt orgaanhandel: Hoe transplantatieprofessionals kunnen helpen deze handel te voorkomen. Nederlands Tijdschrift Voor Geneeskunde, 162(D1992). <https://www.ntvg.nl/system/files/>

- [publications/d1992_o.pdf](#)
- Ambagtsheer, F., Van Balen, L., Duijst-Heesters, W., Massey, E., & Weimar, W. (2015). Reporting Organ Trafficking Networks: A Survey-Based Plea to Breach the Secrecy Oath. *American Journal Of Transplantation*, 15(7), 1759–1767. <https://doi.org/10.1111/ajt.13245>
 - Amnesty International. (2022, 11 augustus). Dublin (Verdrag) en Dublinverordening - Amnesty International. Geraadpleegd op 7 augustus 2023, van <https://www.amnesty.nl/encyclopedie/dublin-verdrag-en-dublinverordening-voor-asielverzoeken#:~:text=De%20Dublinverordening%20III%20is%20een,binnenkomt%20en%20diens%20vingerafdrukken%20afgeeft.>
 - Balkan Insight. (2015, 4 september). Kosovo Organ-Trafficking: How the Claims were Exposed. *Balkan Insight*. <https://balkaninsight.com/2015/09/04/kosovo-organ-trafficking-how-the-claims-were-exposed-09-04-2015-1/>
 - Bezlov, T., Rusev, A., & Koçani, D. (2023). Borderline: Impact of the Ukraine war on migrant smuggling in South Eastern Europe. In *Global Initiative Against Transnational Organized Crime*. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2023/09/Tihomir-Bezlov-et-al-Borderline-Impact-of-Ukraine-war-on-migrant-smuggling-SEE-Europe-GI-TOC-Sept-2023.pdf>
 - BNNVARA. (2019, 28 oktober). Waarom reizen vluchtelingen vaak af naar Engeland? BNNVARA. Geraadpleegd op 27 juni 2023, van <https://www.bnnvara.nl/artikelen/waarom-reizen-vluchtelingen-vaak-af-naar-engeland>
 - Boerman, F., Grapendaal, M., Nieuwenhuis, F., & Stoffers, E. (2017). Nationaal Dreigingsbeeld 2017: Georganiseerde criminaliteit. Dienst Landelijke Informatieorganisatie. <https://www.politie.nl/binaries/content/assets/politie/onderwerpen/nationaal-dreigingsbeeld/2017/nationaal-dreigingsbeeld-2017.pdf>
 - Centraal Bureau voor de Statistiek. (2022). CBS. Statline. <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83944NED/table?ts=1660589623577>
 - Centraal Bureau voor de Statistiek. (2023, 3 januari). Hoeveel asielzoekers komen naar Nederland? Centraal Bureau Voor de Statistiek. <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-asiel-migratie-en-integratie/hoeveel-asielzoekers-komen-naar-nederland#:~:text=In%202021%20werden%20er%2024,815%20meer%20dan%20in%202019.>
 - CoMensha. (2018). Mensenhandel in Nederland: Het beeld van 2018. <https://view.publitas.com/comensha/comensha-het-beeld-van-2018/page/1>
 - CoMensha. (2019). Mensenhandel in Nederland: Het beeld van 2019. <https://view.publitas.com/comensha/comensha-het-beeld-van-2019/page/1>
 - CoMensha. (2020). Mensenhandel in Nederland: Het beeld van 2020. <https://publicaties.comensha.nl/het-beeld-van-2020/cover>
 - CoMensha. (2021). Mensenhandel in Nederland: Het beeld van 2021. <https://publicaties.comensha.nl/het-beeld-van-2021/cover>
 - CoMensha. (2022, 18 juli). Politie in Scandinavië rolt prostitutienetwerken op: 'Voor het eerst zien we meer Oekraïense dan Roemeense vrouwen'. <https://www.comensha.nl/actualiteiten/item/politie-in-scandinavië-rolt-prostitutienetwerken-op--e2-80-98voor-het-eerst-zien-we-meer-oekraïense-dan-roemeense-vrouwen-e2-80-99/>
 - Comensha. (2023a). Over mensenhandel. <https://www.comensha.nl/over-mensenhandel/>
 - Comensha. (2023b). Vormen van mensenhandel. <https://www.comensha.nl/over-mensenhandel/vormen-van-mensenhandel/>
 - De Haas, H. (2010). Migration transitions: A theoretical and empirical inquiry into the developmental drivers of international migration. In *Oxford University Research Archive*. <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:e912ac2e-58c4-48f3-a28a-f17ad086b900>
 - De Haas, H. (2020). Grondoorzaken van migratie: Factsheet. In *Parlement en Wetenschap*. Parlement en Wetenschap. https://parlementenwetenschap.nl/wp-content/uploads/2021/11/201009_Factsheet_De_Haas_Grondoorzaken_migratie.pdf
 - de Telegraaf. (2021, 2 mei). Handen vol aan mensensmokkel: complete pakketreizen naar Nederland. *De Telegraaf*. Geraadpleegd op 27 juni 2023, van <https://www.telegraaf.nl/nieuws/1094459892/handen-vol-aan-mensensmokkel-complete-pakketreizen-naar-nederland>
 - Dimitriadi, A. (2013). Migration from Afghanistan to third countries and Greece: Background Report: Migration System 3 (Afghanistan). https://ec.europa.eu/migrant-integration/sites/default/files/2013-07/docl_36746_178208041.pdf
 - Doosje, H., Ambagtsheer, F., & Blokland, A. (2021). Criminele netwerken achter orgaanhandel: een sociale netwerkanalyse van de Medicus-zaak. *Tijdschrift Voor Criminologie*, 63(3), 292–316. <https://doi.org/10.5553/tvc/0165182x2021063003003>
 - dw.com*. (2021, 6 januari). Balkanroute: Pushbacks durch Frontex? *dw.com*. <https://www.dw.com/de/fluechtlinge-auf-der-balkanroute-pushbacks-durch-frontex/a-56133590>
 - EMN Nederland - Europees Migratienetwerk Nederland. (z.d.). Irreguliere migratie. <https://www.emnnetherlands.nl/migratiethemas/irreguliere-migratie#:~:text=Irreguliere%20migranten%20zijn%20migranten%20zonder,heeft%2C%20of%20valse%20documenten%20gebruikt.>
 - Europa Nu. (2021, 30 september). EU-rekenkamer: Europol schiet tekort in bestrijding mensensmokkel. Geraadpleegd op 27 juni 2023, van https://www.europa-nu.nl/id/vlmnmown79zi/nieuws/eu_rekenkamer_europol_schiet_tekort_in?ctx=vh1alzift7wj&tab=0
 - European Commission. (2017). EU-Turkey Statement: One Year On. Geraadpleegd op 9 augustus 2023, van https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2017-03/eu_turkey_statement_17032017_en.pdf
 - European Council. (2023, 23 februari). Migration flows on the Eastern Mediterranean route. *Consilium Europa*. Geraadpleegd op 27 juni 2023, van <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-migration-policy/eastern-mediterranean-route/>
 - European Council. (2024, 21 maart). Illegal border crossings on the Western Balkans route: Infographic. <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/western-balkans-migration-route/>
 - European Migrant Smuggling Centre. (2022). European Migrant Smuggling Centre: 6th Annual Report. Europol. <https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/EMSC%206%20th%20Annual%20Report.pdf>
 - Council of Europe. (2019). Newsletter Transplant. International figures on donation and transplantation. European Directorate for the Quality of Medicines and Healthcare. Council of Europe.
 - European Union. European Union Agency For Fundamental Rights, E. U. E. U. A. F. F. (2014). Fundamental rights at land borders: Findings from Selected European Border Crossing Points. <https://doi.org/10.2811/68441>
 - Europees Parlement. (2023, 8 maart). Asiel en migratie in de EU: feiten en cijfers. <https://www.europarl.europa.eu/news/nl/headlines/society/20170629STO78630/asiel-en-migratie-in-de-eu-feiten-en-cijfers#:~:text=In%202015%20en%202016%2C%20op,hets%20hoogste%20aantal%20sinds%202016.>
 - Europese Raad. (2016). Verklaring EU-Turkije: 18 maart 2016. <https://www.consilium.europa.eu/nl/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/>

- Europese Raad. (2023, 21 juni). Westelijke Balkanroute. Consilium Europa. Geraadpleegd op 11 juli 2023, van <https://www.consilium.europa.eu/nl/policies/eu-migration-policy/western-balkans-route/>
- Europol. (2016). Migrant smuggling in the EU. https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/migrant_smuggling_europol_report_2016.pdf
- Europol. (2020). The challenges of countering human trafficking in the digital era. https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/the_challenges_of_countering_human_trafficking_in_the_digital_era.pdf
- Europol. (2022). European Migrant Smuggling Centre - EMSC | Europol. <https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-serious-and-organised-crime-centre-esocc/european-migrant-smuggling-centre-emsc>
- Fairwork. (2020). Jaarverslag 2020. <https://www.fairwork.nu/wp-content/uploads/2021/05/Jaarverslag-FairWork-2020.pdf>
- Frontex. (2015). Eastern European Borders: Annual Risk Analysis 2015. https://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/EB_ARA_2015.pdf
- Frontex. (2016). Risk Analysis for 2016. <https://doi.org/10.2819/26690>
- Frontex. (2017). Western Balkans Annual Risk Analysis 2017. https://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/WB_ARA_2017.pdf
- Frontex. (2022a). Eastern Borders route. <https://frontex.europa.eu/what-we-do/monitoring-and-risk-analysis/migratory-routes/eastern-borders-route/>
- Frontex. (2022b, december 14). Fighting border crime, illegal activities and saving people in the Black Sea. <https://frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/fighting-border-crime-illegal-activities-and-saving-people-in-the-black-sea-N1xuXq#:~:text=The%20Black%20Sea%20route%20has,reach%20the%20Eastern%20Mediterranean%20Sea.&text=Frontex%2C%20EFCA%20and%20EMSA%20work,safer%2C%20sustainable%20and%20more%20secure.>
- Frontex. (2023a). Risk Analysis for 2022/2023. <https://prd.frontex.europa.eu/wp-content/themes/template/templates/cards/1/dialog.php?card-post-id=2722&document-post-id=10873>
- Frontex. (2023b, januari 1). EU's external borders in 2022: Number of irregular border crossings highest since 2016. [Frontex.Europa.EU](https://frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/eu-s-external-borders-in-2022-number-of-irregular-border-crossings-highest-since-2016-YsAZ29). Geraadpleegd op 27 juni 2023, van <https://frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/eu-s-external-borders-in-2022-number-of-irregular-border-crossings-highest-since-2016-YsAZ29>
- Frontex. (2023c, juni 27). Wat is Frontex? [Frontex.Europa.EU](https://frontex.europa.eu/language/nl/). Geraadpleegd op 27 juni 2023, van <https://frontex.europa.eu/language/nl/>
- Global Initiative Against Transnational Organized Crime. (2023, augustus). Increasing migratory pressures in Serbia have led to conflict between people smuggling groups and crackdowns on migration.: Risk Bulletin #16 – August 2023. <https://riskbulletins.globalinitiative.net/see-obs-016/01-increasing-migratory-pressures-in-serbia-have-led-to-conflict.html>
- HLN.be. (15AD, oktober 22). Griekse grenswacht vindt 92 blote migranten, beschuldigt Turkije: “Een schande voor de beschaving”. Het Laatste Nieuws (HLN). Geraadpleegd op 4 augustus 2023, van <https://www.hln.be/buitenland/griekse-grenswacht-vindt-92-blote-migranten-beschuldigt-turkije-een-schande-voor-de-beschaving-a09a7cd2/?referrer=https%3A%2F%2Fn1.wikipedia.org%2F>
- Immigratie en Naturalisatiedienst. (2015). Migratieradar oktober 2015: Ontwikkeling en verwachting van asielmigratie. Ministerie van Justitie en Veiligheid. <https://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=e81fdafe-737e-432c-a496-e7a3dab401aa&title=Migratieradar%20oktober%202015.%20Ontwikkeling%20en%20verwachting%20van%20asielmigratie.pdf>
- International Organization for Migration. (2018). Europe - Mixed Migration Flows in Western Balkans 2018. <https://dtm.iom.int/reports/europe-%E2%80%94-mixed-migration-flows-western-balkans-2018-overview?close=true>
- International Organization for Migration. (2019). Mixed Migration Flows in the Mediterranean: Compilation of Available Data and Information. The UN Migration Agency. https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd1461/files/reports/FCR%20December%202019-6_published.pdf
- International Organization for Migration. (2021). World Migration Report 2022. https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2022_book_eng.pdf
- International Organization for Migration. (2022). Migration Trends in the Western Balkans 2022. https://bih.iom.int/sites/g/files/tmzbd1076/files/documents/WB_Annual_Report.pdf
- Kemp, W., Amerhauser, K., & Scaturro, R. (2021). Spot Prices: Analyzing flows of people, drugs and money in the Western Balkans. In Global Initiative Against Transnational Organized Crime. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2021/05/Spot-Prices-Analyzing-flows-of-people-drugs-and-money-in-the-Western-Balkans.pdf>
- Koninklijke Marechaussee. (2012). Mensensmokkel Criminaliteitsbeeldanalyse. Politie Korps Landelijke Politiediensten. <https://www.politie.nl/binaries/content/assets/politie/onderwerpen/nationaal-dreigingsbeeld/2012/cba-mensensmokkel-2012.pdf>
- Kuschminder, K., De Bresser, J., & Siegel, M. (2015). Irreguliere Migratieroutes naar Europa en de Factoren die van Invloed zijn op de Bestemmingskeuze van Migranten. WODC. https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/2175/2553-volledige-tekst_tcm28-73957.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- Kuschminder, K., & Siegel, M. (2016). Rejected Afghan asylum seekers in the Netherlands: migration experiences, current situations and future aspirations. RePEc: Research Papers in Economics. <https://www.merit.unu.edu/publications/wppdf/2016/wp2016-007.pdf>
- Lilyanova, V. (2016). The Western Balkans: Frontline of the migrant crisis. In European Parliament. European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573949/EPRS_BRI\(2016\)573949_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573949/EPRS_BRI(2016)573949_EN.pdf)
- Massey, D. S. (1990). Social Structure, Household Strategies, and the Cumulative Causation of Migration. Population Index, 56(1), 3. <https://doi.org/10.2307/3644186>
- Ministerie van Algemene Zaken. (2022, 12 oktober). Bestrijden van mensensmokkel. Mensenhandel en Mensensmokkel | [Rijksoverheid.nl](https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/mensenhandel-mensensmokkel/bestrijden-mensensmokkel). <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/mensenhandel-mensensmokkel/bestrijden-mensensmokkel>
- Ministerie van Justitie en Veiligheid. (2018). Samen tegen mensenhandel: Een integrale programma-aanpak van seksuele uitbuiting, arbeidsuitbuiting en criminele uitbuiting. Rijksoverheid. <https://open.overheid.nl/repository/ronl-2ec83602-edae-4072-b912-bd018988490f/1/pdf/tk-bijlage-3-samen-tegen-mensenhandel.pdf>
- Ministerie van Justitie en Veiligheid. (2022, 12 oktober). Bestrijden van mensenhandel. Mensenhandel en Mensensmokkel | [Rijksoverheid.nl](https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/mensenhandel-mensensmokkel/bestrijden-mensenhandel#:~:text=Mensenhandel%20is%20onder%20andere%20het,de%20uitbuiting%20van%20een%20persoon.). <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/mensenhandel-mensensmokkel/bestrijden-mensenhandel#:~:text=Mensenhandel%20is%20onder%20andere%20het,de%20uitbuiting%20van%20een%20persoon.>
- Ministerie van Justitie en Veiligheid. (2023, 9 oktober). De Staat van Migratie 2023. Rapport | [Rijksoverheid.nl](https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/10/06/tk-bijlage-de-staat-van-migratie-2023). <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/10/06/tk-bijlage-de-staat-van-migratie-2023>

- Ministerie van Justitie en Veiligheid. (2024, 29 april). Wet modernisering en uitbreiding strafbaarstelling mensenhandel: Voorstel van wet. Rapport | [Rijksoverheid.nl](https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2024/04/29/tk-wetsvoorstel-modernisering-en-uitbreiding-strafbaarstelling-mensenhandel). <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2024/04/29/tk-wetsvoorstel-modernisering-en-uitbreiding-strafbaarstelling-mensenhandel>
- Nationaal Rapporteur. (2019). Slachtoffermonitor mensenhandel: 2014 - 2018. <https://www.nationaalrapporteur.nl/publicaties/rapporten/2019/10/18/slachtoffermonitor-mensenhandel-2014-2018>
- Nationaal Rapporteur. (2020). Slachtoffermonitor mensenhandel: 2015-2019. <https://www.nationaalrapporteur.nl/publicaties/rapporten/2020/10/16/slachtoffermonitor-mensenhandel-2015-2019>
- Nationaal Rapporteur. (2021a). Dadermonitor Mensenhandel: 2015-2019. <https://www.nationaalrapporteur.nl/publicaties/rapporten/2021/01/21/dadermonitor-mensenhandel-2015-2019>
- Nationaal Rapporteur. (2021b). Slachtoffermonitor mensenhandel: 2016 - 2020. <https://www.nationaalrapporteur.nl/publicaties/rapporten/2021/12/07/slachtoffermonitor-mensenhandel-2016---2020>
- Nationaal Rapporteur. (2022). Dadermonitor mensenhandel: 2017 - 2021. <https://www.nationaalrapporteur.nl/publicaties/rapporten/2022/12/06/dadermonitor-mensenhandel-2017-2021>
- Nationaal Rapporteur Mensenhandel. (2023, 18 oktober). Jaarcijfers slachtoffers en (potentiële) daders van mensenhandel in Nederland bekend. Publicatie | Nationaal Rapporteur. <https://www.nationaalrapporteur.nl/publicaties/rapporten/2023/10/18/jaarcijfers-slachtoffers-en-potentiele-daders-van-mensenhandel-in-nederland-bekend>
- Nederlandse Arbeidsinspectie. (2022). 2022, NLA - Monitor Arbeidsuitbuiting en ernstige benadeling: 2020-2021. <https://www.nlarbeidsinspectie.nl/publicaties/publicaties/2022/07/07/monitor-arbeidsuitbuiting-en-ernstige-benadeling-2020-2021>
- Nikolic-Ristanovic, V. (1999). Sex Trafficking: The Impact of War, Militarism and Globalization in Eastern Europe. In University Of Michigan Library. Ann Arbor, MI: MPublishing, University of Michigan Library. <https://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?cc=mfsfront;c=mfs;c=mfsfront;idno=ark5583.0017.001;view=text;rgn=main;xc=1;g=mfsg>
- Nillesen, Dinnissen, & Ferwerda. (2024). Mensenhandel: het verhaal achter de cijfers. In Bureau Beke. <https://bureaubeke.nl/publicaties/mensenhandel-het-verhaal-achter-de-cijfers-2/#:~:text=Mensenhandel%20is%20deels%20een%20onzichtbaar,Nederland%20in%20beeld%20te%20brengen.>
- NOS. (2014, 30 maart). Tribunaal orgaanhandel Den Haag. <https://nos.nl/artikel/630002-tribunaal-orgaanhandel-den-haag>
- NOS. (2023a, januari 13). Hoogste aantal grensoverschrijdingen in EU in zes jaar. NOS. <https://nos.nl/artikel/2459678-hoogste-aantal-grensoverschrijdingen-in-eu-in-zes-jaar>
- NOS. (2023b, april 3). “Slang van Kosovo” Thaci voor de rechter, kwart eeuw na de oorlog. <https://nos.nl/artikel/2469953-slang-van-kosovo-thaci-voor-de-rechter-kwart-eeuw-na-de-oorlog>
- NRC. (2022, 15 juli). Politie in Scandinavië rolt prostitutienetwerken op: ‘Voor het eerst zien we meer Oekraïense dan Roemeense vrouwen’. NRC. <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/07/14/meer-sekswerkers-uit-oekraïne-a4136504>
- Openbaar Ministerie. (2018). AFPAKKEN. Themanummer Mensenhandel, 88. https://www.om.nl/binaries/om/documenten/publicaties/afpakken/map/nummers/afpakken-juridisch-vakblad-functie-neel-parket/aFPakken_mensenhandel_okt_2018.pdf
- Parlementaire monitor. (2009, 12 maart). Notitie Westelijke Balkan: de Nederlandse rol in een veranderend landschap: De situatie in voormalig Joegoslavië. Parlementaire Monitor. <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vvijsepjmjeoy/vi3ajum6pyz>
- Pedersen, H.-K. (2021, 19 juli). The route less taken: Irregular migration in the Black Sea region. Risk Intelligence. <https://www.riskintelligence.eu/analyst-briefings/the-route-less-taken-irregular-migration-in-the-black-sea-region>
- Raad van de Europese Unie. (2023a, februari 9). Migratiestromen via de oostelijke Middellandse Zee-route. Europese Raad. Geraadpleegd op 7 augustus 2023, van <https://www.consilium.europa.eu/nl/policies/eu-migration-policy/eastern-mediterranean-route/>
- Raad van de Europese Unie. (2023b, juni 21). Westelijke Balkanroute. Europese Raad. Geraadpleegd op 7 augustus 2023, van <https://www.consilium.europa.eu/nl/policies/eu-migration-policy/western-balkan-route/>
- RTL Nieuws. (2014, 3 september). Organenhandelaar “Dr. Frankenstein” zou in Nederland verblijven. RTL Nieuws. <https://www.rtl.nl/nieuws/artikel/1671196/organenhandelaar-dr-frankenstein-zou-nederland-verblijven?redirect=rtlnieuws>
- Scaturro, R. (2023). Catch me if you can: Illicit flows through Balkan airports. In Global Initiative Against Transnational Organized Crime. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2023/05/Ruggero-Scaturro-Catch-me-if-you-can-Illicit-flows-through-Balkan-airports.-May2023.pdf>
- Shimazono, Y. (2007). The state of the international organ trade: a provisional picture based on integration of available information. Bulletin Of The World Health Organization, 85(12), 955–962. <https://doi.org/10.2471/blt.06.039370>
- SP. (2010, 17 december). Raad van Europa onthult orgaanroof in Kosovo. <https://www.sp.nl/nieuws/2010/12/raad-van-europa-onthult-orgaanroof-in-kosovo>
- Triandafyllidou, A., & Maroukis, T. (2012). Migrant smuggling. In Palgrave Macmillan UK eBooks. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230369917>
- Trouw. (2023, 23 augustus). Hongarije laat op omstreden wijze ruim 1400 mensensmokkelaars vrij. <https://www.trouw.nl/buitenland/hongarije-laat-op-omstreden-wijze-ruim-1400-mensensmokkelaars-vrij-b6e09co/?referrer=https://indd.adobe.com/>
- UNHCR. (2021). Global Trends: Forced Displacement in 2021. In UNHCR. United Nations High Commissioner for Refugees. <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/62a9d1494.pdf>
- UNICRI. (2022). The Conflict in Ukraine and its Impact on Organized Crime and Security: A Snapshot of Key Trends. United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute. <https://unicri.it/Publication/Conflict%20Ukraine-impact-on-organized-crime-and-security>
- UNODC & Dutch National Rapporteur on Trafficking in Human Beings and Sexual Violence against Children. (2017). Monitoring Target 16.2 of the United Nations Sustainable Development Goals: A multiple systems estimation of the numbers of presumed human trafficking victims in the Netherlands in 2010-2015 by year, age, gender, form of exploitation, and nationality. In Research Brief. https://www.unodc.org/documents/research/UNODC-DNR_research_brief.pdf
- UNODC. (2000). PROTOCOL AGAINST THE SMUGGLING OF MIGRANTS BY LAND, SEA AND AIR, SUPPLEMENTING THE UNITED NATIONS CONVENTION AGAINST TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME. https://www.unodc.org/documents/middleeastandnorthafrica/smuggling-migrants/SoM_Protocol_English.pdf
- UNODC. (2018a). Countering Trafficking in Persons in Conflict Situations: Thematic Paper. https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2018/17-08776_ebook-Countering_Trafficking_in_Persons_in_Conflict_Situations.pdf

- UNODC. (2018b). Global Report on Trafficking in Persons: 2018. United Nations on Drugs and Crime. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2018/GLOTiP_2018_BOOK_web_small.pdf
- UNODC. (2018c). Global Study on Smuggling of Migrants. In UNODC Research. UNODC Research. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glosom/GLOSOM_2018_web_small.pdf
- UNODC. (2018d). Monitoring Target 16.2 of the United Nations Sustainable Development Goals: multiple systems estimation of the numbers of presumed victims of trafficking in persons: Serbia. United Nations Office on Drugs and Crime. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/MSE_Research_Brief_Serbia.pdf
- UNODC. (2020a). Global Report on Trafficking in Persons: 2020. United Nations on Drugs and Crime. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2021/GLOTiP_2020_15jan_web.pdf
- UNODC. (2020b). Measuring Organized Crime in the Western Balkans. <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/OC/Measuring-OC-in-WB.pdf>
- UNODC. (2021a). Abused and Neglected: A Gender Perspective on Aggravated Migrant Smuggling Offences and Response. In UNODC. https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2021/Aggravated_SOM_and_Gender.pdf
- UNODC. (2021b). The effects of the COVID-19 pandemic on trafficking in persons and responses to the challenges: A global study of emerging evidence. United Nations on Drugs and Crime. https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2021/The_effects_of_the_COVID-19_pandemic_on_trafficking_in_persons.pdf
- UNODC. (2022a). Global Report on Trafficking in Persons: 2022. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2022/GLOTiP_2022_web.pdf
- UNODC. (2022b). Exploitation and Abuse: The Scale and Scope of Human Trafficking in South Eastern Europe. https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/Exploitation_and_Abuse.pdf
- Van Dijk, J., Cruyff, M., & Van der Heijden, P. (2021). Multiple Systems Estimation Slachtoffers Mensenhandel Nederland 2016-2019. Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatie Centrum (WODC). <https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/3123/3132-multiple-systems-estimation-on-slachtoffers-mensenhandel-nederland-2016-2019-volledige-tekst.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
- Van Liempt, I. L. (2007). Navigating Borders : Inside Perspectives on the Process of Human Smuggling into the Netherlands. Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789053569306>
- Waarom reizen vluchtelingen vaak af naar Engeland? (2019). BNNVARA. Geraadpleegd op 9 augustus 2023, van <https://www.bnnvara.nl/artikelen/waarom-reizen-vluchtelingen-vaak-af-naar-engeland>
- Wijkman, M. D. S., & Kleemans, E. R. (2019). Mensenhandel | Politie en Wetenschap: De rol van vrouwelijke daders. Politie & Wetenschap. https://www.politeenwetenschap.nl/publicatie/pw_verkenningen/2019/mensenhandel-327
- WNL. (2023). Mensensmokkelaars krijgen volop hulp uit Nederland. WNL. <https://wnl.tv/2023/02/24/mensensmokkelaars-krijgen-volop-hulp-uit-nederland/>
- WODC. (1996). Mensenhandel en -smokkel. Justitiële Verkenningen, 96(1). <https://repository.wodc.nl/handle/20.500.12832/623>
- WODC. (2022, 30 augustus). Beleidsevaluatie B8-3. Welk Onderzoek Doen We? | WODC - Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum. <https://www.wodc.nl/onderzoek-in-uitvoering/welk-onderzoek-doen-we/3349---beleidsevaluatie-b8-3>
- Yousef, K. (2013). The vicious circle of irregular migration from Pakistan to Greece and back to Pakistan: Background Report: Migratory System 3 (Pakistan). [https://www.eliamap.gr/wp-content/](https://www.eliamap.gr/wp-content/uploads/2013/10/IRMA-Background-Report_PAKISTAN.pdf)

[uploads/2013/10/IRMA-Background-Report_PAKISTAN.pdf](https://www.eliamap.gr/wp-content/uploads/2013/10/IRMA-Background-Report_PAKISTAN.pdf)

- Zhang, S. X., Sanchez, G. E., & Achilli, L. (2018). Crimes of Solidarity in Mobility: Alternative Views on Migrant Smuggling. The American Academy Of Political And Social Science, 676(1), 6–15. <https://doi.org/10.1177/0002716217746908>

1.4 DRUGS

- Bovenkerk, F., & Yeşilgöz, Y. (1998). De maffia van Turkije. <https://www.bibliotheek.nl/catalogus/titel.16993845X.html/de-maffia-van-turkije/>
- CNN. (2023, 11 april). A little-known drug brought billions to Syria's coffers. Now it's a bargaining chip. CNN World.
- De Limburger. (2022, 19 januari). Niemand die iets merkte van miljoenen, ingeblikte amfetaminepillen in loods Maasbree, moordzaken eisten voorrang bij politie. De Limburger. https://www.limburger.nl/cnt/dmf20220119_95758027
- De Vries, M. (2006). Heroïnesmokkel en de betrokkenheid van Turkse criminele verbanden. Tijdschrift Voor Criminologie, 49(02). https://tijdschriften.boomcriminologie.nl/tijdschrift/tijdschriftcriminologie/2006/02/TvC_2006_049_002_005
- Drogues, O. G. D. (1997, 1 september). Balkans: par Observatoire géopolitique des drogues. Réseau Voltaire. <https://www.voltairenet.org/article7397.html>
- EMCDDA. (2013). Perspectives on drugs: trends in heroin use in Europe: What do treatment demand data tell us? In European Monitoring Centre For Drugs And Drug Addiction. https://www.emcdda.europa.eu/topics/pods/trends-in-heroin-use_en
- EMCDDA. (2018). Captagon: understanding today's illicit market. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. https://www.emcdda.europa.eu/publications/emcdda-papers/captagon-understanding-todays-illicit-market_en
- EMCDDA. (2020). Latest wastewater data reveal drug-taking habits in 68 European cities — traces of stimulant drugs rise again. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. https://www.emcdda.europa.eu/news/2020/1/latest-wastewater-data-reveal-drug-taking-habits-in-68-european-cities_en
- EMCDDA. (2022a, juni). At a glance — estimates of drug use in the European Union (updated June 2022) | www.emcdda.europa.eu. European Monitoring Centre For Drugs And Drug Addiction. https://www.emcdda.europa.eu/media-library/glance-%E2%80%94-estimates-drug-use-european-union-updated-june-2022_en
- EMCDDA. (2022b, december 16). Cannabis cultivation and trafficking in the Western Balkans. European Monitoring Centre For Drugs And Drug Addiction. https://www.emcdda.europa.eu/drugs-library/cannabis-cultivation-and-trafficking-western-balkans_en
- EMCDDA. (2023). Wastewater analysis and drugs — a European multi-city study. European Monitoring Centre For Drugs And Drug Addiction. https://www.emcdda.europa.eu/publications/html/pods/wastewater-analysis_en
- EMCDDA & Europol. (2019). EU Drug Markets Report 2019. In www.emcdda.europa.eu. EMCDDA & Europol. https://www.emcdda.europa.eu/publications/joint-publications/eu-drug-markets-report-2019_en
- EMCDDA & Europol. (2022). EU drug market: Methamphetamine. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction & Europol. <https://www.emcdda.europa.eu/publications/eu-drug-markets/>

methamphetamine en

- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction & Europol. (2024). EU drug market: Heroin and other opioids — Criminal networks operating in the heroin market. In European Monitoring Centre For Drugs And Drug Addiction. https://www.emcdda.europa.eu/sites/default/files/pdf/31628_en.pdf?841247
- HLN. (2023, 19 oktober). Van marihuana tot heroïne, Russische soldaten gebruiken regelmatig drugs aan het front: “Het lijkt hier wel Las Vegas”. <https://www.hln.be/buitenland/van-marihuana-tot-heroi-ne-russische-soldaten-gebruiken-regelmatig-drugs-aan-het-front-het-lijkt-hier-wel-las-vegas-a6832c35/>
- Ministerie van Justitie en Veiligheid. (2023). Halfjaarbrieven aanpak georganiseerde, ondermijnende criminaliteit. In Kamerstuk | [Rijksoverheid.nl](https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/05/22/tk-halfjaarbrieven-aanpak-georganiseerde-ondermijnende-criminaliteit). <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/05/22/tk-halfjaarbrieven-aanpak-georganiseerde-ondermijnende-criminaliteit>
- Monshouwer, K., Van Miltenburg, C., Van Beek, R., Den Hollander, W., Schouten, F., Van Goor, M., Blankers, M., & Van Laar, M. (2021). Het Grote Uitgaansonderzoek 2020: Uitgaanspatronen, middelen-gebruik, gezondheid en intentie tot stoppen of minderen onder uitgaande jongeren en jongvolwassenen. In Trimbos-instituut. Trimbos-instituut. <https://www.trimbos.nl/wp-content/uploads/2021/11/AF1861-Het-Grote-Uitgaansonderzoek-2020.pdf>
- NRC. (2019, 28 maart). Farma weldoeners zijn nu parias. NRC. <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/03/28/farma-weldoeners-zijn-nu-parias-a3954914>
- NRC. (2023, 3 augustus). De meeste cocaïne komt al jaren via Ecuador naar Nederland: de haven daar is niet eens omheind. NRC. <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/08/03/de-meeste-cocaine-komt-al-jaren-via-ecuador-naar-nederland-de-haven-daar-is-niet-eens-omheind-a4171197>
- NZZ. (2024, 8 mei). Cocaine-smuggling routes shifting to Port of Hamburg. Neue Zürcher Zeitung. <https://www.nzz.ch/english/cocaine-smuggling-routes-shifting-to-port-of-hamburg-ld.1829335>
- OCCRP. (2022, 12 januari). Croatian Police Seize Record Load of Drugs. Organized Crime And Corruption Reporting Project. <https://www.occrp.org/en/daily/15760-croatian-police-seize-record-load-of-drugs#:~:text=Nearly%20220%20kilograms%20of%20heroin,cunning%20attempt%20of%20drug%20smuggling>
- Openbaar Ministerie. (2019, 30 oktober). Onvoorwaardelijke celstraf geëist in “Captagon-zaak”. Nieuwsbericht | Openbaar Ministerie. <https://www.om.nl/actueel/nieuws/2019/10/30/onvoorwaardelijke-celstraf-geest-in-captagon-zaak>
- Politie. (2022). De narcostand van Nederland: Fenomeenbeeld Drugs 2021. Nationale Politie, Landelijke Eenheid. <https://www.politie.nl/binaries/content/assets/politie/nieuws/2022/april/ao-dlio--2-22---de-narcostand-van-nederland-fenomeenbeeld-drugs-2021.pdf>
- Reformatorisch Dagblad. (1998, 26 mei). Bovenkerk: Turkije is narcoticastaat. Reformatorisch Dagblad. <https://www.rd.nl/oud/980526home.html?pg=vp%2F980526vp03.html>
- Scaturro, R., & Kemp, W. (2022). Portholes: Exploring the maritime Balkan routes. In Global Initiative Against Transnational Organized Crime. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2022/07/GITOC-SEE-Obs-Portholes-Exploring-the-maritime-Balkan-routes..pdf>
- SKC-OC. (2023). De trans-Atlantische Corridor: Cocaïne: Crimineel Klimaatrapport. In Strategisch Kennis Centrum Georganiseerde Ondermijnende Criminaliteit. Strategisch Kennis Centrum Georganiseerde Ondermijnende Criminaliteit. <https://indd.adobe.com/view/84e19624-0368-49d4-93ce-45d0d78ac121>

- UNODC. (2000). World Drug Report 2000. In World drug report. United Nations Office on Drugs and Crime. <https://doi.org/10.18356/1574e660-en>
- UNODC. (2011). World Drug Report 2011. In World drug report. United Nations Office on Drugs and Crime. <https://doi.org/10.18356/e04a2a9e2-en>
- UNODC. (2022). World Drug Report 2022. In World drug report. United Nations Office on Drugs and Crime. <https://doi.org/10.18356/9789210019545>
- UNODC. (2023). Global Report on Cocaine 2023. United Nations on Drugs and Crime. <https://doi.org/10.18356/9789213626788>
- Van Traa. (1996). Inzake Opsporing: Rapport “Inzake opsporing” van de Enquêtecommissie Opsporingsmethoden. Tweede Kamer der Staten-Generaal. <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vwij5epmji1eyo/vi3ag2fq9wzc>
- Verstka. (2023, 28 september). «BBBBB BBBB BB BBBB» - BBBB. <https://verstka.media/kak-rossiyskie-soldaty-upotreblayut-narkotiki-na-voyne>

1.5 NAMAAGOEDEREN

- Algemeen Dagblad. (2024, 5 mei). Roker betaalt 11,20 per pakje, via Telegram maar een fractie: de wereld achter de illegale sigaret. AD. <https://www.ad.nl/binnenland/roker-betaalt-11-20-per-pakje-via-telegram-maar-een-fractie-de-wereld-achter-de-illegale-sigaret-a1028184/>
- Boerman, F., Grapendaal, M., Nieuwenhuis, F., & Stoffers, E. (2017). Nationaal Dreigingsbeeld 2017: Georganiseerde criminaliteit. Dienst Landelijke Informatieorganisatie. <https://www.politie.nl/binaries/content/assets/politie/onderwerpen/nationaal-dreigingsbeeld/2017/nationaal-dreigingsbeeld-2017.pdf>
- Business Review. (2023, 27 januari). About 110 million smuggled cigarettes seized by the authorities in 2022: Increase of illicit traffic. <https://business-review.eu/news/about-110-million-smuggled-cigarettes-seized-by-the-authorities-in-2022-increase-of-illicit-traffic-240867>
- Calderoni, Brener, Karayotova, Rotondi, Zorč. (2016). The Belarusian Hub for Illicit Tobacco. Milano: Transcrime – Università Cattolica del Sacro Cuore. https://www.researchgate.net/publication/303847159_The_Belarusian_Hub_for_Illicit_Tobacco
- DeMorgen. (2022, 7 april). Polen en België zijn draaischijf voor illegale tabaksproductie in Europa. DeMorgen. <https://www.demorgen.be/nieuws/polen-en-belgie-zijn-draaischijf-voor-illegale-tabaksproductie-in-europa-b24b68cae/?referrer=https://indd.adobe.com/>
- EUIPO. (2019, 6 juni). Door namaak per jaar 60 miljard euro verlies in de EU in elf belangrijke economische sectoren [Persbericht]. https://euipo.europa.eu/tunnel-web/secure/webdav/guest/document_library/observatory/docs/2019_Status_Report_on_IPR_infringement/2019_Status_Report_on_IPR_infringement_pr_netherlands.pdf
- Euronews. (2023, 27 juni). Europe has a tobacco smuggling problem it needs to curb. Euronews. <https://www.euronews.com/2023/06/27/europe-has-a-tobacco-smuggling-problem-it-needs-to-curb>
- European Union. (2024). Free zones. Taxation And Customs Union. Geraadpleegd op 17 juni 2024, van https://taxation-customs.ec.europa.eu/customs-4/free-zones_en
- Europol. (2013). EU Serious and Organised Crime Threat Assessment: (SOCTA 2013). In Europol. <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/eu-serious-and-organised-crime-threat-assessment-socta-2013>
- Europol. (2015). Counterfeit goods produced in the EU on the rise. In Europol. <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/eu-serious-and-organised-crime-threat-assessment-socta-2013>

- europa.eu/media-press/newsroom/news/counterfeit-goods-produced-in-eu-rise
- Europol. (2023a, juni 6). About EUR 87 million worth of fake clothes, shoes and accessories seized. <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/about-eur-87-million-worth-of-fake-clothes-shoes-and-accessories-seized>
 - Europol. (2023b, juni 9). EUR 79 million worth of counterfeit toys seized in Europol-coordinated operation. <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/eur-79-million-worth-of-counterfeit-toys-seized-in-europol-coordinated-operation>
 - Europol. (2023c, juni 21). Counterfeit goods worth over EUR 33 million seized. <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/counterfeit-goods-worth-over-eur-33-million-seized>
 - Europol. (2024, 13 februari). Fake medicines worth EUR 64 million off EU markets. <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/fake-medicines-worth-eur-64-million-off-eu-markets>
 - Europol & EU-Office for Harmonization in the Internal Market [OHIM]. (2015). Situation Report on Counterfeiting in the European Union: 2015. https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/2015_situation_report_on_counterfeiting_in_the_eu.pdf
 - Galeotti, M., & Arutunyan, A. (2022). Rebellion as racket. In Crime And The Donbas Conflict, 2014–2022. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2022/07/GITOC-Donbas-Rebellion-as-racket.pdf>
 - Glenny, M. 2008. McMafia. Crime without frontiers. London: The Bodley Head
 - Global Initiative Against Transnational Organized Crime. (2022, 27 oktober). 'Ndrangheta, cocaine, and the port of Gioia Tauro in Calabria: Part 4: Deep Dive Podcast [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=8kvvj4tLcag>
 - InSight Crime. (2022, 8 juni). Jalisco Cartel Cashing in on Mexico's Illegal Cigarette Market. <https://insightcrime.org/news/jalisco-cartel-cashing-in-on-mexicos-illegal-cigarette-market/>
 - KT NON. (2001). Algemene Criminaliteitsbeeldanalyse Oost-Europa: 2000-2001. https://www.researchgate.net/profile/Anton-Weenink/publication/267574817_Algemene_Criminaliteitsbeeldanalyse_Oost-Europa_2000-2001/links/545364ad0cf2cf51647ac4bd/Algemene-Criminaliteitsbeeldanalyse-Oost-Europa-2000-2001.pdf?tp=eyJlb250ZXh0Ijp7ImZpcn-NoUGFnZSI6InB1YmVpY2FoaW9uIiwicGFnZSI6InB1YmVpY2FoaW9uIn19
 - News.com. (2023, 21 november). 'Ruthless': Illegal cigarettes and vapes fuelling violent gang wars, industry blames high taxes. News. <https://www.news.com.au/finance/business/retail/ruthless-illegal-cigarettes-and-vapes-fuelling-violent-gang-wars-industry-blames-high-taxes/news-story/97196ce51f4641d4fa502357154bff2b>
 - NOS. (2017, 27 juni). Illegale sigaretten steeds vaker gemaakt in Nederland. NOS. <https://nos.nl/artikel/2180288-illegale-sigaretten-steeds-vaker-gemaakt-in-nederland>
 - OECD & EUIPO. (2016). Trade in Counterfeit and Pirated Goods: Mapping the economic impact. In Illicit trade. Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) & European Union Intellectual Property Office (EUIPO). <https://doi.org/10.1787/9789264252653-en>
 - OECD & EUIPO. (2017). Mapping the Real Routes of Trade in Fake Goods. In Illicit trade. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) & European Union Intellectual Property Office (EUIPO). <https://doi.org/10.1787/9789264278349-en>
 - OECD & EUIPO. (2018). Trade in Counterfeit Goods and Free Trade Zones: Evidence from Recent Trends. In Illicit trade. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) & European Union Intellectual Property Office (EUIPO). <https://doi.org/10.1787/9789264289550-en>

- OECD & EUIPO. (2019). Trade in Counterfeit and Pirated Goods: Value, Scope and Trends. In Illicit trade. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) & European Union Intellectual Property Office (EUIPO). <https://doi.org/10.1787/g2g9f533-en>
- OLAF. (2023, 4 april). Illicit tobacco trade: over half billion cigarettes seized in 2022. European Anti-Fraud Office. https://anti-fraud.ec.europa.eu/media-corner/news/illicit-tobacco-trade-over-half-billion-cigarettes-seized-2022-2023-04-04_en
- Reuters. (2023, 1 juni). Focus: Big Tobacco faces big EU counterfeit problem. <https://www.reuters.com/world/europe/big-tobacco-faces-big-eu-counterfeit-problem-2023-06-01/>
- Ross, H., Vellios, N., Smith, K. C., Ferguson, J., & Cohen, J. E. (2015). A closer look at 'Cheap White' cigarettes. Tobacco Control, 25(5), 527–531. <https://doi.org/10.1136/tobaccocontrol-2015-052540>
- Tweede Kamer. (2023, 1 februari). Antwoorden op Kamervragen over artikel illegale sigarettenbariek ontdekt in Heerlen. <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-ad98b423504cf-40d457034962276e20e27e50d96/pdf>
- UNODC. (2020). Measuring Organized Crime in the Western Balkans. <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/OC/Measuring-OC-in-WB.pdf>

1.6 MOBIEL BANDITISME

- Bervoets, E., Corsel, M., Fortuin, G., Kaal, K., & Van de Ven, M. (2021). Doorbraak Verzocht: Onderzoek naar kwetsbaarheden voor crimineel misbruik en (publiek-private) maatregelen in het beroepsgoederenvervoer over de weg. https://www.bureaubervoets.nl/wp-content/uploads/2021/01/Doorbraak_verzocht_28_01_2021DEF1.pdf
- Boerman, F., Grapendaal, M., Nieuwenhuis, F., & Stoffers, E. (2017). Nationaal Dreigingsbeeld 2017: Georganiseerde criminaliteit. Dienst Landelijke Informatieorganisatie. <https://www.politie.nl/binaries/content/assets/politie/onderwerpen/nationaal-dreigingsbeeld/2017/nationaal-dreigingsbeeld-2017.pdf>
- Bovenkerk, F. (2001). Misdadprofielen. Meulenhoff. <https://www.bibliotheek.nl/catalogus/titel.229658164.html/misdadprofielen/>
- Laskai, A., Siegel, D., Mouris, M., & Spapens, A. (2023). Mobile banditry and criminal exploitation: Challenges, interventions and policies. In Tilburg University Research Portal. <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/mobile-banditry-and-criminal-exploitation-challenges-intervention>
- Mouris, M., Spapens, A., Groenleer, M., & Vig, J. (2023). Mobile banditry and criminal exploitation: The results of the IMOBEX organised crime field lab. In Tilburg University Research Portal. <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/mobile-banditry-and-criminal-exploitation-the-results-of-the-imbex>
- Mouris, M., Spapens, A., Nitu, M., Siegel, D., Dobryninas, A., & Pociené, A. (2023). Mobile banditry and criminal exploitation: Mapping the current situation in Europe. In Tilburg University Research Portal. <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/mobile-banditry-and-criminal-exploitation-mapping-the-current-sit>
- Openbaar Ministerie. (2019, 11 november). Vraag en antwoord mobiel banditisme. Mobiel Banditisme | Openbaar Ministerie. <https://www.om.nl/onderwerpen/mobiel-banditisme/info>
- Openbaar Ministerie. (2020, 23 juni). Mobiel banditisme. <https://www.om.nl/onderwerpen/mobiel-banditisme>
- Savona, U., & Anastasio, M. (2020). Organised Property Crime in the EU. In European Parliament.

European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/656042/IPOL_STU\(2020\)656042_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/656042/IPOL_STU(2020)656042_EN.pdf)

- Siegel, D. (2013). Mobiel Banditisme: Oost- en Centraal-Europese rondtrekkende criminele groepen in Nederland. In Politie & Wetenschap en Universiteit Utrecht. Politie & Wetenschap en Universiteit Utrecht. <https://www.politeenwetenschap.nl/publicatie/politiewetenschap/2013/mobiel-banditisme-168>
- Spapens, A. (2011). Barrières opwerpen voor criminele bedrijfsprocessen. Justitiële Verkenningen, 2. https://www.bjutijdschriften.nl/tijdschrift/justitieleverkenningen/2011/2/IV_0167-5850_2011_037_002_002
- Spapens, A. C. (2008). Georganiseerde misdaad en strafrechtelijke samenwerking in de Nederlandse grensgebieden. Intersentia. <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/georganiseerde-misdaad-en-strafrechtelijke-samenwerking-in-de-ned>
- TAPA. (2022, 2 september). €171M of cargo thefts in 18 months. TAPA (Transported Asset Protection Association). <https://tapaemea.org/intelligence/e171m-of-cargo-thefts-in-18-months/>
- Van den Engel, A., & Prummel, E. (2007). Organised theft of commercial vehicles and loads in the European Union. European Parliament. <https://www.yumpu.com/en/document/read/34710684/organised-theft-of-commercial-vehicles-and-their-loads-in-setpos>

1.7 LEGALE GOEDERENSTROMEN

- Bervoets, E., Corsel, M., Fortuin, G., Kaal, K., & Van de Ven, M. (2021). Doorbraak Verzocht: Onderzoek naar kwetsbaarheden voor crimineel misbruik en (publiek-private) maatregelen in het beroepsgoederenvervoer over de weg. https://www.bureaubervoets.nl/wp-content/uploads/2021/01/Doorbraak_verzocht_28_01_2021DEF1.pdf
- Bovenkerk, F., & Lempens, A. (1996). Georganiseerde misdaad in het Nederlandse internationale wegtransport. In WODC. Universiteit Utrecht - Willem Pompe Instituut & WODC. <https://repository.wodc.nl/handle/20.500.12832/2659>
- European Migrant Smuggling Centre. (2022). European Migrant Smuggling Centre: 6th Annual Report. Europol. <https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/EMSC%206%20th%20Annual%20Report.pdf>
- Fijnaut, C. J. C. F., Bovenkerk, F., Bruinsma, G. J. N., & Van de Bunt, H. G. (1996). Georganiseerde criminaliteit in Nederland (Eindrapport). <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-24072-16.html>
- Global Initiative Against Transnational Organized Crime. (2021). The Global Organized Crime Index 2021. In Global Initiative. <https://globalinitiative.net/analysis/ocindex-2021/>
- Kemp, W. (2020). Transnational Tentacles: Global hotspots of Western Balkan Organized Crime. In Global Initiative. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/analysis/transnational-tentacles-wb6/>
- Kleemans, E. R., Brienens, M. E. I., & Van de Bunt, H. G. (2002). Georganiseerde criminaliteit in Nederland: Tweede rapportage op basis van de WODC-monitor. In WODC. Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum. https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/1143/ob198-volledige-tekst_tcm28-75039.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- Kruisbergen, E. W., Van de Bunt, H. G., & Kleemans, E. R. (2012). Georganiseerde criminaliteit in Neder-

land. <https://research.vu.nl/ws/files/710011/O&B306%20Volledige%20tekst.pdf>

- Madarie, R., & Kruisbergen, E. (2019). Transitcriminaliteit en logistieke knooppunten in Nederland. Justitiële Verkenningen, 45(5), 29–51. <https://doi.org/10.5553/jv/016758502019045005003>
- Ministerie van Algemene Zaken. (2024, 7 februari). Welke landen zijn Schengenlanden? [Rijksoverheid.nl](https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/europese-unie/vraag-en-antwoord/welke-landen-zijn-schengenlanden). <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/europese-unie/vraag-en-antwoord/welke-landen-zijn-schengenlanden>
- Scaturro, R. (2023). Catch me if you can: Illicit flows through Balkan airports. In Global Initiative. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/analysis/illicit-flows-balkan-airports/>
- Scaturro, R., & Kemp, W. (2022). Portholes: Exploring the maritime Balkan routes. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2022/07/GITOC-SEE-Obs-Portholes-Exploring-the-maritime-Balkan-routes..pdf>
- Van de Bunt, H. G., & Kleemans, E. R. (2007). Georganiseerde criminaliteit in Nederland (Derde rapportage op basis van de Monitor Georganiseerde Criminaliteit). https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/1199/ob252-volledige-tekst_tcm28-66834.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- Van Traa. (1996). Inzake Opsporing: Rapport “Inzake opsporing” van de Enquêtecommissie Opsporingsmethoden. Tweede Kamer der Staten-Generaal. <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/jovvijsepjmjevo/vi3ag2fq9wzc>
- Vermeulen, I., Van Der Leest, W., & Dirksen, V. (2018). De doorvoer van cocaïne via Nederland. Dienst Landelijke Informatieorganisatie, Nationale Politie. <https://www.politieacademie.nl/kennisenonderzoek/kennis/mediatheek/PDF/94995.PDF>

1.8 CYBER

- Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst [AIVD]. (2023). Cyberdreiging. AIVD. <https://www.aivd.nl/onderwerpen/cyberdreiging>
- Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst [AIVD] & Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst [MIVD]. (2023). 24/2 - De Russische aanval op Oekraïne: een keerpunt in de geschiedenis. In Publicatie | AIVD. <https://www.aivd.nl/documenten/publicaties/2023/02/20/24-2---de-russische-aanval-op-oekraïne-een-keerpunt-in-de-geschiedenis>
- BalkanInsight Investigative Reporting Network [BIRN]. (2021, 12 april). Secure Comms: Cracking the Encrypted Messages of Balkan Crime Gangs. BalkanInsight. <https://balkaninsight.com/2023/06/30/battle-for-balkan-cybersecurity-threats-and-implications-of-biometrics-and-digital-identity/>
- BalkanInsight Investigative Reporting Network [BIRN]. (2023, 30 juni). Battle for Balkan Cybersecurity: Threats and Implications of Biometrics and Digital Identity. BalkanInsight. <https://balkaninsight.com/2023/06/30/battle-for-balkan-cybersecurity-threats-and-implications-of-biometrics-and-digital-identity/>
- Boerman, F., Grapendaal, M., Nieuwenhuis, F., & Stoffers, E. (2017). Nationaal Dreigingsbeeld 2017: Georganiseerde criminaliteit. Dienst Landelijke Informatieorganisatie. <https://www.politie.nl/binaries/content/assets/politie/onderwerpen/nationaal-dreigingsbeeld/2017/nationaal-dreigingsbeeld-2017.pdf>
- Defensie. (2022, 12 oktober). Hybride dreiging aan de orde van de dag. Magazines Defensie. https://magazines.defensie.nl/allehens/2022/08/03_hybride-dreiging
- Đorđević, S. (2023). Mind the gap: Analysis of research on illicit economies in the Western Balkans.

Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/analysis/research-illicit-economies-western-balkans/>

- European Migrant Smuggling Centre. (2022). European Migrant Smuggling Centre: 6th Annual Report. Europol. <https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/EMSC%206%20th%20Annual%20Report.pdf>
- Federal Bureau of Investigation [FBI]. (2010, 1 oktober). International Cooperation Disrupts Multi-Country Cyber Theft Ring. <https://archives.fbi.gov/archives/news/pressrel/press-releases/international-cooperation-disrupts-multi-country-cyber-theft-ring>
- Federal Bureau of Investigation [FBI]. (2011, 29 juli). FBI: Oekraïne is cybercrime hotspot. [Security.NL. https://www.security.nl/posting/32980/FBI%3A+Oekra%C3%AFne+is+cybercrime+hotspot](https://www.security.nl/posting/32980/FBI%3A+Oekra%C3%AFne+is+cybercrime+hotspot)
- Nationaal Coördinator Terrorismedebestrijding en Veiligheid [NCTV]. (2022). Cybersecuritybeeld Nederland 2022. In Nationaal Coördinator Terrorismedebestrijding en Veiligheid. <https://www.nctv.nl/documenten/publicaties/2022/07/04/cybersecuritybeeld-nederland-2022>
- Nationaal Coördinator Terrorismedebestrijding en Veiligheid [NCTV]. (2023a, juni 20). De oorlog in Oekraïne en onze nationale veiligheid. Nieuwsbericht | Nationaal Coördinator Terrorismedebestrijding en Veiligheid. <https://www.nctv.nl/actueel/nieuws/2023/04/18/de-oorlog-in-oekraïne-en-onze-nationale-veiligheid---april-2023>
- Nationaal Coördinator Terrorismedebestrijding en Veiligheid [NCTV]. (2023b). Cybersecuritybeeld Nederland 2023. In Publicatie | Nationaal Coördinator Terrorismedebestrijding en Veiligheid. <https://www.nctv.nl/documenten/publicaties/2023/07/03/cybersecuritybeeld-nederland-2023>
- Nationaal Cyber Security Centrum [NCSC]. (2024, 14 juni). Ransomware. Nationaal Cyber Security Centrum. <https://www.ncsc.nl/wat-kun-je-zelf-doen/dreiging/ransomware>
- NOS. (2020, 5 februari). Hackers Universiteit Maastricht zaten maanden in netwerk; 200.000 euro betaald. NOS. <https://nos.nl/artikel/2321732-hackers-universiteit-maastricht-zaten-maanden-in-netwerk-200-000-euro-betaald>
- NOS op 3. (2020, 6 februari). Hoe criminelen cashen met digitale gijzelingen [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=7hZfIge5aEs>
- Rijksoverheid. (2022, 25 maart). Desinformatie en nepnieuws bij de oorlog in Oekraïne. [Rijksoverheid.nl. https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/oorlog-in-oekraïne/desinformatie-en-nepnieuws](https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/oorlog-in-oekraïne/desinformatie-en-nepnieuws)
- Rijksoverheid. (2023, 22 september). Wat kan ik doen tegen phishing? [Rijksoverheid.nl. https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/cybercrime-en-cybersecurity/vraag-en-antwoord/phishing](https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/cybercrime-en-cybersecurity/vraag-en-antwoord/phishing)
- Stein, J. (2024, 9 januari). Ukraine is on the front lines of global cyber security. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/uncategorized/ukraine-is-on-the-front-lines-of-global-cyber-security/>
- UNODC. (2020). Measuring Organized Crime in the Western Balkans. <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/OC/Measuring-OC-in-WB.pdf>
- U.S. Department of Defense. (2021, 14 mei). In Cyber, Differentiating Between State Actors, Criminals Is a Blur. U.S. Department Of Defense. <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/2618386/in-cyber-differentiating-between-state-actors-criminals-is-a-blur/>

- Agencias. (2023, 22 december). A Garda Civil dá por desartellado histórico clan dos Piturros. El Progreso de Lugo. <https://www.elprogreso.es/gl/articulo/galicia/garda-civil-d%C3%A1-desarticulado-historico-clan-piturros/202312221021241717895.html>
- Albania Daily News. (2023, 12 april). Albanian dangerous drug trafficking gang dismantled in Spain. Albania Daily News. <https://albaniadailynews.com/news/albanian-dangerous-drug-traffic-king-gang-dismantled-in-spain>
- Albanian Post. (2022, 8 november). Mashtrimet me “Call Center”, 14 persona arrestohen në Prishtinë. Albanian Post. <https://albanianpost.com/mashtrimet-me-call-center-14-persona-arrestohen-ne-prishtine/>
- Algemeen Dagblad [AD]. (2019, 18 oktober). Bundelen cokekartels de krachten in Dubai? AD. <https://www.ad.nl/binnenland/bundelen-cokekartels-de-krachten-in-dubai-aaec6071/>
- Arsovska, J. (2006). Understanding a “Culture of Violence and Crime”: the Kanun of Lek Dukagjini and the Rise of the Albanian Sexual-Slavery Rackets. European Journal Of Crime, Criminal Law & Criminal Justice/European Journal Of Crime, Criminal Law And Criminal Justice, 14(2), 161–184. <https://doi.org/10.1163/15718170677978757>
- BalkanInsight Investigative Reporting Network [BIRN]. (2020, 19 oktober). ‘Easy Money’: Fake Forex and Fraudulent Balkan Call Centre. BalkanInsight. <https://balkaninsight.com/2020/10/19/easy-money-fake-forex-and-fraudulent-balkan-call-centre/>
- BalkanInsight Investigative Reporting Network [BIRN]. (2021a, februari 19). ‘Undisputed Capo’: The Albanian Behind a Cocaine Pipeline to Europe. BalkanInsight. <https://balkaninsight.com/2021/02/19/undisputed-capo-the-albanian-behind-a-cocaine-pipeline-to-europe/>
- BalkanInsight Investigative Reporting Network [BIRN]. (2021b, juli 1). Albanian Crime Story: Hostage to the Cocaine Supply Chain. BalkanInsight. <https://balkaninsight.com/2021/07/01/albanian-crime-story-hostage-to-the-cocaine-supply-chain/>
- BalkanInsight Investigative Reporting Network [BIRN]. (2022, 29 november). Bosnian ‘Kingpin’ Arrested in Dubai as Cocaine ‘Super Cartel’ Taken Down. BalkanInsight. <https://balkaninsight.com/2022/11/29/bosnian-kingpin-arrested-in-dubai-as-cocaine-super-cartel-taken-down/>
- BalkanInsight Investigative Reporting Network [BIRN]. (2023a, februari 6). Otkazano ročište u slučaju Asomakum, suđenje ušlo u šestu godinu. BalkanInsight. <https://birn.rs/otkazano-rociste-u-slucaju-asomakum/>
- BalkanInsight Investigative Reporting Network [BIRN]. (2023b, september 5). Killings Point to Criminal Underworld ‘Restructuring’ in North Macedonia. BalkanInsight. <https://balkaninsight.com/2023/09/05/killings-point-to-criminal-underworld-restructuring-in-north-macedonia/>
- Boichak, O. (2023). Mapping the Russian Political Influence Ecosystem: The Night Wolves Biker Gang. Social Media + Society, 9(2). <https://doi.org/10.1177/20563051231177920>
- Chossudovsky, M. (1999). Kosovo “Freedom Fighters” Financed by Organized Crime. www.jstor.org, 31(02), 29–42. <https://www.jstor.org/stable/23607667>
- Crimesite. (2022, 26 november). In Nederland groeide de gesjeesde rechtenstudent Rexhepi uit tot wereldspeler in de cocaïnehandel. Crimesite. <https://www.crimesite.nl/in-nederland-groeide-de-gesjeesde-rechtenstudent-rexhepi-uit-tot-wereldspeler-in-de-cocainehandel/>

2. PERSONEN

- Djordjević, S., & Dobovšek, B. (2020). Organised crime in Western Balkans Six at the onset of corona-virus. International Journal Of Sociology And Social Policy, 40(9/10), 807–820. <https://doi.org/10.1108/ijssp-06-2020-0229>
- Dnevni Avaz. (2022, 19 augustus). Objavljujemo poruke narkobosa Milana Matkovića i njegove bande: Planirali ubistvo Ašćerića, kilogram kokaina prodavali za 70.000 maraka. Dnevni Avaz. <https://avaz.ba/vijesti/bih/766293/objavljujemo-poruke-narkobosa-milana-matkovica-i-njegove-bande-planirali-ubistvo-ascerica-kilogram-kokaina-prodavali-za-70-000-maraka>
- El País. (2023a, december 12). Las mafias del narcotráfico de los Balcanes ya mandan en Galicia. El País. <https://elpais.com/espana/2023-12-12/las-mafias-del-narcotrafico-de-los-balcanes-ya-mandan-en-galicia.html#>
- El País. (2023b, december 22). Cae por enésima vez el clan gallego de Los Piturros tras una descarga de dos toneladas de cocaína en Portugal. El País. <https://elpais.com/espana/2023-12-22/cae-por-enesima-vez-el-clan-gallego-de-los-piturros-tras-una-descarga-de-dos-toneladas-de-cocaina-en-portugal.html>
- Elek, B., & Fruscione, G. (2021, 22 september). The Crime-Politics Nexus Entrapping the Balkans. ISPI. <https://www.ispionline.it/en/publication/crime-politics-nexus-entrapping-balkans-31731>
- European Commission. (2021a). Albania Report 2021. In European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations (DG NEAR). https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/albania-report-2021_en
- European Commission. (2021b). Montenegro Report 2021. In European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations (DG NEAR). https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/montenegro-report-2021_en
- European Commission. (2022). Bosnia and Herzegovina Report 2022. In European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations (DG NEAR). https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bosnia-and-herzegovina-report-2022_en
- European Commission. (2023a, november 8). Key findings of the 2023 Report on Bosnia and Herzegovina. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_23_5613
- European Commission. (2023b). Kosovo Report 2023. In European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations (DG NEAR). https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/kosovo-report-2023_en
- European Commission. (2023c). North Macedonia Report 2023. In European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations (DG NEAR). https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_693%20North%20Macedonia%20report.pdf
- Europees Parlement. (2024a, april). De uitbreiding van de Unie | Infopagina's over de Europese Unie. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/nl/sheet/167/de-uitbreiding-van-de-unie>
- Europees Parlement. (2024b, april). De Westelijke Balkan | Infopagina's over de Europese Unie. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/nl/sheet/168/de-westelijke-balkan>
- Europol. (2010). The threat of Outlaw Motorcycle Gangs (OMCGs) in South East Europe [Persbericht]. <https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/2010-oc-scan-threat-notice-policy-brief.pdf>
- Europol. (2011). OCTA 2011: EU Organised Crime Threat Assessment. In Europol. <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/octa-2011-eu-organised-crime-threat-assessment>
- Europol. (2020, 17 september). Joint investigation team leads to dismantling of one of Europe's most active Albanian-speaking networks trafficking cocaine into Europe | Europol. <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/joint-investigation-team-leads-to-dismantling-of-one-of-europe-e2%80%99s-most-active-albanian-speaking-networks-trafficking-cocaine>
- Freedom House. (2023a). Montenegro. In Freedom House. <https://freedomhouse.org/country/montenegro/freedom-world/2023>
- Freedom House. (2023b). North Macedonia. In Freedom House. <https://freedomhouse.org/country/north-macedonia/freedom-world/2023>
- Galeotti, M. (2017). Crimintern: How the Kremlin uses Russia's criminal networks in Europe. European Council On Foreign Relations. https://ecfr.eu/publication/crimintern_how_the_kremlin_uses_russias_criminal_networks_in_europe/
- GaliciaPress. (2023, 22 december). El clan de "Os Piturros" pretendía introducir en España más de 2 toneladas de cocaína por la costa portuguesa. GaliciaPress. <https://www.galiciapress.es/articulo/ultima-hora/2023-12-22/4659010-clan-piturros-pretendia-introducir-espana-2-toneladas-cocaina-costa-portuguesa>
- Global Initiative. (2021, december). Blood feuds in Albania exploited by criminal groups: Risk Bulletin #11. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://riskbulletins.globalinitiative.net/see-obs-011/03-blood-feuds-in-albania-exploited-by-criminal-groups.html>
- Global Initiative Against Transnational Organized Crime. (2023). The Global Organized Crime Index 2023. In Global Initiative. <https://globalinitiative.net/analysis/ocindex-2023/#:~:text=The%20Global%20Organized%20Crime%20Index%202023%20reveals%20the%20continuing%20rise,in%20conditions%20of%20high%20criminality.>
- Global Initiative Against Transnational Organized Crime [Global Initiative]. (2020). Busted Albanian cocaine network run from prison in Ecuador. Risk Bulletin #2 – October–November 2020. <https://riskbulletins.globalinitiative.net/see-obs-002/01-busted-albanian-cocaine-network-run-from-prison-in-ecuador.html>
- Global Initiative Against Transnational Organized Crime [Global Initiative]. (2021a). Criminality in Bosnia and Herzegovina: Global Organized Crime Index. Global Organized Crime Index. https://ocindex.net/country/bosnia_and_herzegovina
- Global Initiative Against Transnational Organized Crime [Global Initiative]. (2021b). Criminality in Montenegro: Global Organized Crime Index. Global Organized Crime Index. <https://ocindex.net/country/montenegro>
- Global Initiative Against Transnational Organized Crime [Global Initiative]. (2021c). Criminality in North Macedonia: Global Organized Crime Index. Global Organized Crime Index. https://ocindex.net/country/north_macedonia
- Global Initiative Against Transnational Organized Crime [Global Initiative]. (2021d). Criminality in Serbia: Global Organized Crime Index. Global Organized Crime Index. <https://ocindex.net/country/serbia>
- Global Initiative Against Transnational Organized Crime [Global Initiative]. (2022, oktober). Observatory of Illicit Economies in South Eastern Europe: Risk Bulletin #13. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://riskbulletins.globalinitiative.net/see-obs-013/index.html>
- Global Initiative Against Transnational Organized Crime [Global Initiative]. (2023a). Criminality in Albania: Global Organized Crime Index. Global Organized Crime Index. <https://ocindex.net/2021/country/albania>
- Global Initiative Against Transnational Organized Crime [Global Initiative]. (2023b). Criminality in Mon-

tenegro: Global Organized Crime Index. Global Organized Crime Index. <https://ocindex.net/country/montenegro>

- Global Initiative Against Transnational Organized Crime [Global Initiative]. (2023c). Criminality in North Macedonia: Global Organized Crime Index. Global Organized Crime Index. https://ocindex.net/country/north_macedonia
- InSight Crime. (2021, 9 februari). Cocaine: the criminal steroid. <https://insightcrime.org/investigations/cocaine-criminal-steroid/>
- InSight Crime. (2022, 9 november). Was a Super Cartel Really Controlling Europe's Drug Trade? <https://insightcrime.org/news/super-cartel-controlling-europe-drug-trade/>
- Interpol. (2021, 26 juli). 286 arrested in global human trafficking and migrant smuggling operation. <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2021/286-arrested-in-global-human-trafficking-and-migrant-smuggling-operation>
- Kemp, W. (2020). Transnational Tentacles: Global hotspots of Western Balkan Organized Crime. In Global Initiative. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/analysis/transnational-tentacles-wb6/>
- KRIK. (2021, 22 juli). Belivukov iskaz: Vučić mi je tražio razne usluge. KRIK. <https://www.krik.rs/belivukov-iskaz-vucic-mi-je-tražio-razne-usluge/>
- Mejdini, F., & Zhilla, F. (2022, 19 april). A safe haven in the Gulf: Balkan criminals, and their money, are hiding in the United Arab Emirates. Global Initiative. <https://globalinitiative.net/analysis/balkans-criminals-uae-gulf/>
- Nportal. (2022, 1 november). Falsifikovali Dokumenta: Uhapšen trojac iz Novog Pazara. Nportal. <https://nportal.novosti.rs/vesti/36979/vesti/crna-hronika/novi-pazar-lazna-dokumenta-falsifikovanje>
- Organized Crime And Corruption Reporting Project [OCCRP]. (2020, 1 september). GROUP AMERICA: a US-Serbian drug gang with friends in the shadows. OCCRP. <https://www.occrp.org/en/group-america/>
- Organized Crime and Corruption Reporting Project [OCCRP]. (2022a, februari 15). Albania's Ex Interior Minister Jailed for Helping Drug Traffickers. OCCRP. <https://www.occrp.org/en/daily/15963-albania-s-ex-interior-minister-jailed-for-helping-drug-traffickers>
- Organized Crime and Corruption Reporting Project [OCCRP]. (2022b, november 29). Joint EU, UAE Law Enforcement Hit Tito and Dino Clan. OCCRP. <https://www.occrp.org/en/daily/17093-joint-eu-uae-law-enforcement-hit-tito-and-dino-clan>
- Otkazano ročište u slučaju Asomakum | BIRN. (z.d.). BIRN. <https://birn.rs/otkazano-rocište-u-slučaju-asomakum/>
- Politiko. (2022, 24 december). Italy wants him as a member of the "Los Blancos" group, Eldi Dizdari is released from prison in Dubai. Politiko. <https://politiko.al/english/e-tjera/italia-e-kerkon-si-anetar-te-grupit-los-blancos-lirohet-nga-burgu-eldi-d-i473019>
- Radio Evropa e Lirë. (2022, 19 juli). Politikani i sanksionuar kontrabandist që "përfaqëson" serbët e Kosovës. Radio Evropa E Lirë. <https://www.evropaelire.org/a/radoicic-politikani-sanksionuar-perfaqeson-serbet-e-kosoves/31950531.html>
- Radio Slobodna Evropa. (2023, 13 maart). Tužiteljstvo BiH podiglo optužnicu protiv Milana Matkovića za trgovinu drogom i ubistva. Radio Slobodna Evropa. <https://www.slobodnaevropa.org/a/milan-matkovic-bih-optuznica/32315564.html>
- Sagers, T. (2019). An assessment of the extent of Albanian(-speaking) organised crime groups involved in drug supply in the European Union: Characteristics, role and the level of influence. In EMCDDA -

Europol. https://www.emcdda.europa.eu/drugs-library/assessment-extent-albanian-speaking-organised-crime-groups-involved-drug-supply-european-union-characteristics-role-and-level-influence_en

- Schutten, H. (1996). De jacht op Octopus: hoe Nederlandse drugscriminelen greep krijgen op de bovenwereld. Meulenhoff Boekerij. <https://archive.org/details/dejachttopoctopusoooooschu/mode/1up>
- Siegel, D. (2020). Russian Organised Crime in Europe [In: Criminal defiance in Europe beyond (Duyne, Antonopoulos, Harvey, Von Lampe)]. Eleven International Publishing. <https://research.tees.ac.uk/en/publications/criminal-defiance-in-europe-and-beyond-from-organised-crime-to-cr>
- SKC-OC. (2023). De trans-Atlantische Corridor: Cocaine: Crimineel Klimaatrapport. In Strategisch Kennis Centrum Georganiseerde Ondermijnende Criminaliteit. Strategisch Kennis Centrum Georganiseerde Ondermijnende Criminaliteit. <https://indd.adobe.com/view/84e19624-0368-49d4-93ce-45d0d78ac121>
- Stanković, D. (2022). Little Black Book: of Organized Crime Groups in Western Balkans. Belgrade Centre for Security Policy. <https://media.institut-alternativa.org/2022/10/Little-black-book-of-organised-crime-groups.pdf>
- Sud Bosne i Hercegovine. (2023, 13 februari). Potvrđena optužnica u predmetu Saša Ratković i drugi. Sud Bosne i Hercegovine. <https://sudbih.gov.ba/Post/Read/Potvr%C4%91ena%20optu%C5%BErica%20u%20predmetu%20Sa%C5%A1a%20Ratkovi%C4%87%20i%20drugi>
- SundayWorld. (2023, 16 maart). US sanctions Bosnian super-cartel drugs boss over 'close links' to Kinahan gang. SundayWorld.com. <https://www.sundayworld.com/crime/irish-crime/us-sanctions-bosnian-super-cartel-drugs-boss-over-close-links-to-kinahan-gang/a360962524.html>
- The New York Times. (2003, 21 april). Serbia Cracks Down on Mobsters and War-Crime Suspects. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2003/04/21/world/serbia-cracks-down-on-mobsters-and-war-crime-suspects.html>
- The Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina. (2023, 13 maart). Indictment Filed in Organised International Crime Case. The Prosecutor's Office Of Bosnia And Herzegovina. <https://tuzilastvobih.gov.ba/index.php?id=5573&jezik=e>
- Transparency International. (2021, 11 februari). In North Macedonia, public pressure opens a door to combat entrenched corruption - Blog. Transparency.org. <https://www.transparency.org/en/blog/in-north-macedonia-public-pressure-opens-a-door-to-combat-entrenched-corruption>
- UNODC. (2020). Measuring Organized Crime in the Western Balkans. <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/OC/Measuring-OC-in-WB.pdf>
- Zabyelina, Y. (2017). Russia's Night Wolves Motorcycle Club: from 1%ers to political activists. Trends in Organized Crime, 22(1), 51–65. <https://doi.org/10.1007/s12117-017-9314-7>
- Zúñiga, N. (2020). Examining State Capture: Undue Influence on Law-Making and the Judiciary in the Western Balkans and Turkey. Transparency International. https://images.transparencycdn.org/images/2020_Report_ExaminingStateCapture_English.pdf

3. FINANCIEEL

- Agence France Presse [AFP]. (2023, 11 september). China Pledges To Invest Billions In Serbian Copper And Gold Mine. Barron's. <https://www.barrons.com/news/china-pledges-to-invest-billions-in-serbian>

- [copper-and-gold-mine-c696d6eo](#)
- BBC. (2024, 10 april). Universal Credit: Gang guilty of large £53.9m benefit fraud. BBC. <https://www.bbc.com/news/uk-england-london-68774242>
 - Business AM. (2020, 21 september). Rusland verdringt China als grootste goudproducent ter wereld. Business AM. <https://businessam.be/rusland-verdringt-china-als-grootste-goudproducent-ter-wereld/>
 - Cartwright, R., & Amerhauser, K. (2022). Illicit Financial Flows in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia: Key drivers and current trends. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2022/01/IFFS2-Report_ENG.pdf
 - European Federation of Journalists. (2024, 8 maart). Albania: Smear campaign against investigative journalist Ola Xama must stop. European Federation Of Journalists. <https://europeanjournalists.org/blog/2024/03/08/albania-smear-campaign-against-investigative-journalist-ola-xama-must-stop/>
 - Europese Commissie. (2020). Ontneming en confiscatie van vermogensbestanddelen: Zorgen dat misdaad niet loont. In Europese Commissie. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0217&from=FR>
 - Europol. (2021). Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) | Europol: A Corrupting Influence: The Infiltration and Undermining of Europe's Economy and Society by Organised Crime. In Europol. <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/socta-report>
 - Freedom House. (2024, 29 februari). Freedom in Europe Declined in 2023 as Corruption, Dysfunction, and Worsening Transparency Marred Democratic Institutions. Freedom House. <https://freedomhouse.org/article/new-report-freedom-europe-declined-2023-corruption-dysfunction-and-worsening-transparency>
 - Global Initiative Against Transnational Organized Crime. (2020, 27 augustus). Illicit Financial Flows in Albania, Kosovo and North Macedonia - Key drivers and current trends. Global Initiative. <https://globalinitiative.net/analysis/iffs-western-balkans/>
 - Global Initiative Against Transnational Organized Crime. (2022, 26 januari). Illicit financial flows in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia: Key drivers and current trends. Global Initiative. <https://globalinitiative.net/analysis/iffs-western-balkans-2/>
 - Global Initiative Against Transnational Organized Crime. (2024, 12 februari). Balkans: The drivers of illicit financial flows and efforts to disrupt them in the region. Global Initiative. <https://globalinitiative.net/analysis/illicit-financial-flows-western-balkans/>
 - Goudhub. (2020, 25 september). Deze landen produceren het meeste goud. Goudhub. <https://www.goudhub.com/deze-landen-produceren-het-meeste-goud/>
 - Hulme, S., Disley, E., & Blondes, E. L. (2023). Mapping the risk of serious and organised crime infiltrating legitimate businesses: Technical annexes. Europese Commissie & RAND Europe. <https://doi.org/10.2837/442937>
 - Hunter, M. (2023). Going for Gold: Russia, sanctions and illicit gold trade. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/analysis/russia-sanctions-illicit-gold-trade/>
 - Kemp, W. (2020). Transnational Tentacles: Global hotspots of Western Balkan Organized Crime. In Global Initiative. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/analysis/transnational-tentacles-wb6/>
 - Kemp, W., Amerhauser, K., & Scaturro, R. (2022). Spot Prices: Analyzing flows of people, drugs and money in the Western Balkans. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/analysis/western-balkans-crime-hotspots-3/>
 - McDowell, D. (2022, 7 maart). The Unfreezable Asset: Gold, Sanctions, and Russia. War On The Rocks. <https://warontherocks.com/2022/03/the-unfreezable-asset-gold-sanctions-and-russia/>
 - Mining Technology. (2023, 28 juni). Gold production in Turkey and major projects. Mining Technology. <https://www.mining-technology.com/data-insights/gold-in-turkey/>
 - Nationale Samenwerking tegen Ondernijende Criminaliteit. (2023, 30 oktober). Nationale Samenwerking tegen Ondernijende Criminaliteit on LinkedIn: Jacht op goudmaffia die cokemiljoenen witwast: 'Ze doen alsof het goud uit. ... LinkedIn. https://www.linkedin.com/posts/nationale-samenwerking-tegen-ondernijende-criminaliteit_jacht-op-goudmaffia-die-cokemiljoenen-witwast-activity-7124770928584003586-jvfD/
 - Nationale Samenwerking tegen Ondernijende Criminaliteit. (2024). Kennisdocument Verschijningsvormen van malafide goudhandel. <https://www.tegenondernijendecriminaliteit.nl/documenten/publicaties/2024/01/11/kennisdocument-malafide-goudhandel>
 - NOS. (2015, 19 mei). Straffen tot vier jaar voor "Bulgarenfraude". NOS. <https://nos.nl/artikel/2036503-straffen-tot-vier-jaar-voor-bulgarenfraude>
 - NOS. (2022, 14 oktober). Twee broers bekennen schuld in moordzaak Maltese journalist. NOS. <https://nos.nl/artikel/2448403-twee-broers-bekennen-schuld-in-moordzaak-maltese-journalist>
 - NU.nl. (2014, 3 maart). Kwart geld Bulgarenfraude is terug. NU.nl. <https://www.nu.nl/politiek/3716600/kwart-geld-bulgarenfraude-terug.html?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.nl%2F>
 - Organized Crime and Corruption Reporting Project [OCCRP]. (2014, 3 juni). B&H: Sarajevo Airport's Customs Staff Arrested for Gold Smuggling. OCCRP. <https://www.occrp.org/en/daily/2471-bosnia-herzegovina-sarajevo-airports-entire-customs-staff-arrested-for-gold-smuggling-ru>
 - Organized Crime and Corruption Reporting Project [OCCRP]. (2020, 21 februari). Kočner's World. OCCRP. <https://www.occrp.org/en/a-journalists-undying-legacy/kocners-world>
 - Petrova, V. (2023). Cash is King: Impact of the Ukraine War on Illicit Financial Flows in South Eastern Europe. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2023/07/Vanya-Petrova-Cash-is-King-Impact-of-the-Ukraine-War-on-illicit-financial-flows-in-South-Eastern-Europe-GI-TOC-July-2023.pdf>
 - Reitano, T., & Amerhauser, K. (2020). Illicit Financial Flows in Albania, Kosovo and North Macedonia: Key drivers and current trends. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2020/08/IFFs-Balkans-English-WEB-Nov2020-1.pdf>
 - RTL.nl. (2024, 10 april). Bende pleegt voor 61 miljoen euro bijstandsfraude in Verenigd Koninkrijk. RTL.nl. <https://www.rtl.nl/nieuws/buitenland/artikel/5444652/bende-pleegt-voor-61-miljoen-euro-bijstandsfraude-verenigd>
 - Scaturro, R. (2023). Catch me if you can: Illicit flows through Balkan airports. In Global Initiative. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/analysis/illicit-flows-balkan-airports/>
 - SKC-OC. (2023). De trans-Atlantische Corridor: Cocaïne: Crimineel Klimaatrapport. In Strategisch Kennis Centrum Georganiseerde Ondernijende Criminaliteit. Strategisch Kennis Centrum Georganiseerde Ondernijende Criminaliteit. <https://indd.adobe.com/view/84e19624-0368-49d4-93ce-45d0d78ac121>
 - The Africa Report. (2021, 15 januari). The Yellow Brick Road: Why much of Africa's illicit gold trade transits through Dubai. The Africa Report. <https://www.theafricareport.com/58295/why-much-of-africas-illicit-gold-trade-transits-through-dubai/>

- The Washington Post. (1996, 7 oktober). Russian crime finds haven in Caribbean. The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/drugs/oct/caribbi.htm>
- Thracean Gold Member [TGM]. (2024). Gold Mines in the EU. TGM. [https://www.tgm.gr/project-information/gold-mines-in-the-eu/?lang=en#:~:text=Various%20gold%20mines%20exist%20in,Ireland%20\(Omagh%20mine\)%20and%20in](https://www.tgm.gr/project-information/gold-mines-in-the-eu/?lang=en#:~:text=Various%20gold%20mines%20exist%20in,Ireland%20(Omagh%20mine)%20and%20in)
- VPRO. (2023, 11 juli). The Killing of a Journalist toont het ware gezicht van maffiastaat Slowakije. VPRO Gids. <https://www.vprogids.nl/documentaires/lees/artikelen/2023/De-documentaire-The-Killing-of-a-Journalist-toont-het-ware-gezicht-van-maffiastaat-Slowakije.html>
- World Politics Review. (2021, 18 oktober). Uganda's illegal gold market is bustling. World Politics Review. <https://www.worldpoliticsreview.com/uganda-s-illegal-gold-market-is-bustling/>

4. INFORMATIE

- Digital Trust Center (Min. van EZK). (2024). Wat is encryptie? Digital Trust Center (Min. Van EZK). <https://www.digitaltrustcenter.nl/informatie-advies/wat-is-encryptie>
- Global Initiative Against Transnational Organized Crime [Global Initiative]. (2023, 16 augustus). Observatory of Illicit Economies in South Eastern Europe: Risk Bulletin #16. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://riskbulletins.globalinitiative.net/see-obs-016/>
- Jansen, J., Westers, S., Schreurs, W., Berkenpas, M., Alpár, G., & Stol, W. (2023, februari). De rol van encryptie in de opsporing: Belemmeringen en mogelijkheden. Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC). <https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/3258/3218-rol-en-encryptie-in-opsporing-volledige-tekst.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- NOS. (2023, 14 augustus). NFI weet honderden cryptotelefoons te kraken, "een bankkluis in een bankkluis". <https://nos.nl/artikel/2486578-nfi-weet-honderden-cryptotelefoons-te-kraken-een-bankkluis-in-een-bankkluis>
- Openbaar Ministerie. (2018, 30 mei). Boevenberichten ontsleuteld. Criminele Communicatie | Opportuun. <https://magazines.openbaarministerie.nl/opportuun/2018/02/boevenberichten-ontsleuteld>
- Rechtspraak.nl. (2022). ECLI:NL:RBOVE:2022:1278. <https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:RBOVE:2022:1278>
- SKC-OC. (2023). De trans-Atlantische Corridor: Cocaïne: Crimineel Klimaatrapport. In Strategisch Kennis Centrum Georganiseerde Ondernemende Criminaliteit. Strategisch Kennis Centrum Georganiseerde Ondernemende Criminaliteit. <https://indd.adobe.com/view/84e19624-0368-49d4-93ce-45d0d78ac121>
- Spapens, A. (2006). Interactie tussen criminaliteit en opsporing: De gevolgen van opsporingsactiviteiten voor de organisatie en afscherming van xtc-productie en -handel in Nederland. Intersentia. <https://pure.uvt.nl/ws/files/801273/196458.pdf>

